

Міністерство освіти і науки України
Тернопільська академія народного господарства

Микола Кравчук

Правова система США

Рецензенти:

М.Г. Братасюк, професор, доктор філософських наук, професор кафедри теорії держави і права юридичного інституту Тернопільської академії народного господарства та кафедри гуманітарних дисциплін Національної академії внутрішніх справ України;

Ю.М. Оборотов, професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри теорії держави та права Одеської національної юридичної академії;

В.О. Котюк, доцент, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави та права юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Правова система США. Наукове видання для студ. вищ. навч. закл. / Авт.-упоряд. Кравчук М.В. –

Наукова розробка рекомендована до друку кафедрою теорії держави і права юридичного інституту Тернопільської академії народного господарства. Протокол №11 від 29 березня 2004.

У науковому виданні “Правова система США” висвітлено найважливіші аспекти, які стосуються загальної характеристики і значимості правових систем сучасності, їхня класифікація, місце правової системи США серед інших правових систем, зокрема, серед правових систем, які входять до англо-американської правової сім’ї. Книжка складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел та додатків. Наукове видання підготовлено на матеріалах, здобутих під час участі його автора в американській урядовій програмі “громадські зв’язки – проект “Гармонія”.

Рекомендовано студентам вищих навчальних закладів для поглибленого вивчення проблем теорії держави і права, а також всім, хто цікавиться юриспруденцією.

ВСТУПНЕ СЛОВО

З початком розбудови українським народом соборної, суверенної, незалежної, соціальної, правової держави надзвичайно важливим для успішного розвитку такого процесу є міжнародний досвід державо- та правотворення. Звичайно у зв'язці цих двох майже рівнозначимих соціальних інститутів, - держави і права, перевагу необхідно надавати праву. Такий підхід характерний для багатьох країн світу і втілений у принципі “верховенства права”. Шлях правового розвитку обрала й Україна, визнавши і запровадивши принцип “верховенства права” у ст. 8 своєї Конституції.

Особливо важливим фактором для організації розквіту власного суспільства виступає сформована національна правова система, яка продуктивно функціонує. Роль і значимість правової системи обґрунтована багатьма вченими-юристами. Зокрема у більшості наукових розробках щодо цієї проблеми стверджується, що правова система представляє собою сукупність всіх правових явищ, які існують у суспільному середовищі та є інструментом інтеграції та взаємодії елементів, сторін політичної, економічної та інших соціальних систем¹.

У цьому плані на перше місце виходить порівняльне правознавство (компаративістика). Оскільки, на думку провідних вчених, ця наука сприяє всебічному вивченню вітчизняного й зарубіжного права – універсального регулятора суспільних відносин, філософському усвідомленню його змісту та шляхів вдосконалення, тому є важливим для розвитку юридичної науки та вирішення актуальних проблем самобутнього соціального прогресу. Отже, компаративістика – юридична наука, що вивчає основні та загальні закономірності розвитку правових систем сучасності, покликана, на основі

¹ Див. Кравчук М.В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти) / Навч. посіб. для студ. вищ навч. закл. – 2-е вид., змін. й доп. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – С.77; Теорія держави і права (опорні конспекти) Навч. посіб. для студ. вищ навч. закл. / Авт. – упоряд. Кравчук М.В. – К.: Атіка, 2003. – 288 с.

використання міжнародного правового досвіду, допомогти якісній зміні різних сторін, масиву юридичних чинників соціального буття.

З цією метою та для підвищення рівня підготовки майбутніх правників в юридичному інституті Тернопільської академії народного господарства запроваджено навчальний курс “Проблеми теорії держави і права”, основним змістом якого, поряд з різноманітними актуальними правовими питаннями, є вивчення правових систем сучасності.

З огляду на вище вказані проблеми і практичні завдання, що впливають з них, автор поставив мету – провести дослідження і висвітлити правову систему, однієї з найбільше розвинених країн світу, Сполучених Штатів Америки. Така ідея виникла давно, ще у період перебування у США, на стажуванні, з 6 травня до 2 червня 2000 року. Стажування з правової тематики, організоване американським урядом за програмою “Громадські зв’язки” (проект – “Гармонія”), було високоефективною, якісною, масштабною навчально-науковою підготовкою та сприяло здобуттю інформаційних матеріалів, наукових знань, а також культурному збагаченню. Це і послужило першоосновою, джерельною базою підготовки даної публікації. За період стажування, у якому приймаючою організацією виступив Делеверський університет², протягом вказаного терміну були прочитані лекційні курси з основ розвитку правової системи США, правової освіти, правового регулювання підприємництва (комерційного і корпоративного права), функціонування правоохоронних органів (судів, прокуратури, адвокатури, інституту присяжних, установ відбування покарання), організовані відвідування всіх вищевказаних установ, у тому

² Делеверський університет розташований у штаті Делевер, на східному узбережжі Америки, у 26-ти тисячному (без студентів) м. Ньюарк і має 250-літню історію свого розвитку. Сьогодні цей ВНЗ готує близько 20 тисяч студентів у 10-ти коледжах із 110 спеціальностей, користується в Америці заслуженим авторитетом і є дуже перспективним. Університет повністю комп’ютеризований і має наукову бібліотеку з фондом у три мільйони примірників книжок.

числі органів місцевої влади, Верховного Суду та Конгресу США. Кожний учасник цієї програми при екскурсійному огляді державних установ міг особисто оцінити стан розвитку різних структурних ланок урядової та правоохоронної систем США і, в процесі спілкування з організаторами зустрічей у цих установах, мав можливість з'ясувати всі питання, які викликали підвищений інтерес. Особливо цінною і корисною була запропонована програма завдяки проведенню низки семінарів, занять з американського права та масою зустрічей з професійними юристами (суддями, прокурорами, адвокатами) і керівниками державних структурних підрозділів, які надали можливість всебічно пізнати юридичну практику Америки. За період стажування його учасники мали змогу побувати у п'яти штатах США, де ознайомилися з культурним і правовим життям громад цих державно-територіальних центрів. Зустріч з багатьма американськими адвокатами, суддями, керівниками державних агенцій Делеверу, Нью-Йорк Сіті, Вашингтону, Філадельфії, Вільмінгтону та інших міст у їхніх особистих офісах (кабінетах) дало змогу персонально пересвідчитись як функціонує американська правова система: стан, розвиненість і роль адвокатури, прокуратури, судівництва США, правова свідомість населення та регулятивна дія права, як працює парламент США – Конгрес, його уряд.

Цікавим і корисним було перебування у Верховному суді США, ознайомлення з принципами та порядком діяльності цього найвищого органу судової влади, з організацією роботи національної бібліотеки судових прецедентів, яка також розташована у приміщенні цього суду.

Важливим, для пізнання міжнародного права, є відвідини штаб-квартири найголовнішої міжнародної інституції світових держав – Організації Об'єднаних Націй. Учасники вочевидь переконалися наскільки масштабна, безперервна, ритмічна і важлива діяльність цієї всесвітньої організації захисту миру, основних прав людини та міжнародної безпеки всіх країн світу.

Перебування у стінах цієї авторитетної інституції дало змогу відчувати межі відповідальності цього колективного міжнародного органу за всесвітній порядок, за мир і безпеку у всьому світі.

Крім ознайомлення з широким колом правових питань, програма була суттєво насичена культурними заходами: огляд шести найповажніших американських музеїв, національної бібліотеки США, комплексу-пам'ятника холокосту (все розташоване у центрі Вашингтону), включаючи проживання у американських сім'ях.

Безпосереднє проживання у простій, гостинній, високодуховній, доброзичливій, матеріально забезпеченій, щасливій американській сім'ї Арта та Хілди Мартенсів (нащадків емігрантів 20-х років з півдня України) і постійне з ними спілкування викликало неповторний колорит задоволення і вдячності організаторам цього проекту. Мабуть, немає нічого більше величного і приємного як спілкування між собою близьких за духом людей.

У цілому, висока організація та продуманість, а також неперевершена відданість своїй справі, невтомна енергія і велике старання якомога якісніше провести наше стажування з боку безпосередніх керівників цього проекту професора Делеверського університету Криса Вулфа, доктора права Ольги Рибаків (українки за походження, родом із м. Тернополя) та її доньки також Ольги Рибаків (працівника американської прокуратури) перетворили його у “велике дійство” пізнання державно-правових явищ США.

Масив отриманих знань і спостережень у період перебування у цій, дуже гостинній для нас, країні надав можливість всебічно оцінити й об'єктивно викласти характерні риси функціонування “Правової системи США”, яка розроблена у плані розширеного вивчення курсів “Проблеми теорії держави і права” або “Правові системи сучасності”.

Структуру і зміст пропонованої праці сплановано максимально наблизити до програми стажування, і підготувати на основі сучасних

наукових розробок з цього питання, з врахуванням знань здобутих на лекційних заняттях, зустрічах у різних установах США та особистого спостереження й аналізу юридичної практики у цій країні. Особливо цінними були зустрічі з професором Богданом Футеєм, суддею Федерального Суду Претензій США за походженням українця³, матеріал поданий ним був корисним, цікавим і повчальним.

Наукову розробку структурно викладено у таких розділах: Загальна характеристика і значимість правових систем сучасності; Передумови виникнення американської правової системи; Основні риси правової системи США (джерела права, принцип федералізму в правовій системі, правові комплекси, адвокатура, правозастосовчі установи, правова освіта та інші правові явища та інститути). Безперечно на структуру та зміст праці також вплине обсяг підготовленої публікації.

³ Суддя Богдан А. Футей, народився 28 червня 1939 р. в Україні. З 29 травня 1987 р. займає посаду судді Федерального Суду Претензій США. У різні періоди свого життя перебував на таких посадах: партнера юридичної фірми “Футей та Раковський”; головного заступника прокурора м. Клівленд; виконавчого асистента мера Клівленда; компаньйону юридичної фірми “Базарко, Футей та Оришкевич”; голови комісії врегулювання закордонних претензій США. Він закінчив Western Reserve University, отримавши 1962 року ступінь бакалавра, 1964 року – ступінь магістра, а 1968 року у Cleveland Marshall Law School здобув ступінь доктор права. Суддя Футей є членом Асоціації адвокатів округу Колумбія, Американської асоціації адвокатів, Української асоціації адвокатів Америки. Він приймав активну участь у програмах “Демократизація та верховенство права”, що проводиться Конференцією суддів Сполучених Штатів, Державним департаментом та Американською асоціацією адвокатів в Україні та Росії і є консультантом Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) з центральним офісом у Вашингтоні, професором державного та конституційного права в Українському вільному університеті у Мюнхені, читав лекції у Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка та Львівському національному університеті ім. Івана Франка, Києво–Могилянській академії та Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника. За час перебування на посаді судді Богдан Футей опублікував більше 15 наукових статей, доповідей, з них монографію “Становлення правової держави: Україна 1991-2001 рр. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 288с.”. За сумлінну і плідну працю він нагороджений відзнаками: “Людина року” (Нагорода за досягнення Українського інституту Америки, 1987 р.); Doctor Juris Honoris Causa (Почесний доктор юриспруденції Українського вільного університету, Мюнхен, 1990 р.), “Нагорода Свободи” (руху Американських національностей штату Огайо, 1990 р.), Медаллю з відзнакою (Нагорода Президента України, 1995 р.), Почесний ступінь доктора наук (Прикарпатський університет, м. Івано-Франківськ, 1999 р.), “Орден за заслуги II ступеню” (Відзнака Президента України, 1999 р.).

На думку автора, це видання покликане розширити знання про правову систему найбільш розвиненої країни планети, Сполучених Штатів Америки і тим самим підвищити якість професійної підготовки у сфері розуміння сутності й розвитку правових інститутів та явищ і сприяти виробленню основних напрямків розвитку національної системи України.

У ході підготовки цієї публікації використані наукові праці відомих вчених юристів: М. І. Абдуллаєва, С. С. Алексєєва, О. М. Бандурки, М. О. Баймуратова, А. М. Васильєва, О. Б. Венгерова, О. Ф. Вишневського, Рене Давида, В. Н. Дмитрука, В. С. Журавського, О. В. Зайчука, І. О. Ільїна, Т. В. Кашаніної, Д. А. Керімова, С. В. Ківалова, М. І. Козюбри, А. М. Колодія, С. О. Комарова, В. В. Копейчикова, В. С. Кульчицького, В. О. Котюка, В. В. Лазарєва, О. В. Малька, М. М. Марченка, М. І. Матузова, П. П. Михайленка, Р. Т. Міхаєва, П. П. Недбайла, В. С. Нерсесянца, Ю. М. Оборотова, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіха, П. М. Рабіновича, С. Г. Рябова, О. Ф. Скакун, Л. І. Спірідонова, О. В. Сурілова, Ю. А. Тихомирова, Б. Й. Тищика, Б. А. Футєя, Є. О. Харитонова, В. Н. Хропанюка, М. В. Цвіка, О. О. Шевченка, Ю. С. Шемшученка, О. Ф. Черданцева, В. О. Четверніна та ін.

Користуючись нагодою автор виражає велику вдячність організаторам програми “Громадські зв’язки” проекту “Гармонія” за високу культуру та якісну підготовку і проведення місячного стажування у США в травні 2000 року та виражає від імені Тернопільської групи велику пошану всім хто забезпечив успішне його проходження.

Розділ 1. Загальна характеристика і значимість правових систем сучасності

1.1 Значимість категорії “правова система”

На думку автора, при висвітленні правової системи Сполучених Штатів Америки, перед викладенням основного матеріалу, логічною і доцільною є подача науково-теоретичних засад дослідження, наукового підґрунтя цієї розробки.

З цією метою необхідно з'ясувати зміст терміну “правова система суспільства”, сутність і значимість цього правового явища. Отже, розгляд цього питання розпочнемо із з'ясування значимості правової системи для функціонування правового життя. На сучасному етапі розвитку суспільних процесів все більше вчених звертаються до такої категорії як правова система. У вітчизняній юридичній літературі цей термін масово почав використовуватися лише після проголошення незалежності України⁴. Це є природним тому, що активізувалися державо- та правотворчі процеси. Виникла необхідність з позиції нових підходів оцінити правові аспекти суспільного життя.

Грунтовно питаннями змісту, сутності, класифікації правових систем зарубіжні вчені почали займатися значно раніше, приблизно на початку ХХ ст., вчені колишнього радянського союзу у 80-х роках.

Основою виникнення одного із напрямків порівняльного правознавства – комплексного вивчення правових явищ сучасного

⁴ Загальна теорія держави і права/ За редакцією академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997; Загальна теорія держави і права/ М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002; Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): Підручник. – К.: Кондор, 2002; Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник/ Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001; Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти) / Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-е вид., змін. й доп. – К.: ВД “Професіонал”, 2004.

світу - стала книга відомого французького вченого Рене Давида “Основні правові системи сучасності”, опублікована у 1953 р.⁵. З нею пов’язане і включення у програми юридичної освіти вищих навчальних закладів багатьох країн світу однойменної навчальної дисципліни. Хотілось би підкреслити, що ця праця багаторазово перевидавалась і кожного разу у доопрацьованому автором варіанті. Вона опублікована на 12-ти іноземних мовах. У світовій юридичній літературі це дослідження займає найвищий рейтинг за числом посилань. Всесвітнє визнання цієї книги обумовлене, насамперед, високим професіоналізмом, блискучою ерудицією, глибиною наукового аналізу, синтезу, вихідними соціальними позиціями автора. У своїй праці Рене Давид розкриває типологію сучасних правових систем і подає їхній системний аналіз, значимість.

Причину появи категорії “правова система” та її роль найбільш вдало обгрунтовує російський вчений М. І. Матузов. Зокрема він стверджує, що сучасну правову дійсність стало важко віддзеркалювати за допомогою старовинних, часто примітивних конструкцій. Необхідні більш широкі утворення (комплекси), які надають можливість проводити відповідно більш гнучкі і адекватні наукові операції, досягати більш високих рівнів узагальнення й абстрагування. Такою категорією стала “правова система”, яка надала можливість аналізувати і оцінювати всю правову реальність цілісно, а не за елементами та їхніми складовими.

Цінність запровадження поняття “правова система” полягає в тому, що воно надає додаткові аналітичні можливості для комплексного аналізу правової сфери життя суспільства. Це більш високий рівень наукового абстрагування, інший підхід до висвітлення правової дійсності. Правова система як комплексна, інтегруюча категорія, що відображає всю правову

⁵ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – М.: Міжнародні відносини, 1999.

організацію суспільства, цілісну правову дійсність покликана відтворити загальну панораму правового простору, весь складний юридичний світ. Такий підхід дозволяє повно і чітко виявити найсуттєвіші кореляційні, субординаційні та інші зв'язки і відносини між цілим і його частинами, точно визначити місце та роль кожного елементу системи в загальній дії всього правового механізму. Адже компоненти, що входять до правової системи, маючи різні юридичну природу, розвиненість, значимість і рівень впливу на суспільні відносини, у той же час підпорядковані загальним закономірностям характерним для всієї правової системи⁶.

Інша група вчених, В. Я. Любашиц, А. Ю. Мордовцев, І. В. Тимошенко, визначають потребу у правовій системі як цілісному комплексі правових явищ, обумовленому специфікою розвитку конкретного суспільства, багатоманітними факторами (об'єктивними і суб'єктивними, закономірними і випадковими) соціальної і політичної еволюції, усвідомленому і постійно відтворюваному людьми та їх організаціями (державою, політичними партіями, громадськими організаціями), для вирішення багатьох визначених суспільних проблем. Крім того, ця категорія є важливою для розвитку концептуального апарату і пізнавальної функції юридичної науки⁷.

Вчений-юрист проф. Ю. М. Оборотов значимість цієї важливої категорії у своїй монографії “Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права)” оцінює так: “Правова система є фактором стабільності в суспільстві, несе в собі традиції, які забезпечують

⁶ Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – С. 158-167.

⁷ Любашиц В.Я., Мордовцев А.Ю., Тимошенко И.В. Теория государства и права: Учебное пособие. – Ростов н/Д: Издательский центр “Март”, 2002. – С. 460.

зв'язок з минулим, сьогоденням і майбутнім не тільки права і правової культури, але всієї культури суспільства в цілому”⁸.

Українська вчена-правознавець Н. М. Оніщенко у колективній монографії звертає увагу, що *теоретична розробка концепції правової системи становить одне з першочергових завдань, від розв'язання якого залежить вирішення багатьох інших соціальних, економічних, політичних і правових проблем, зокрема, питання, пов'язані з мораллю, з трактуванням понять “правове життя”, “правові засоби”, “правова діяльність”, “правові процеси”, співвідношення права і правової системи, стабільність і динамізм правової системи. Концепція права є складовою частиною концепції правової системи*⁹.

М. І. Матузов, виходячи із загальної оцінки правової системи як складного правового явища та її функціонування як важливого соціального процесу, визначає основні завдання сучасної теоретичної правової науки.

Зокрема він стверджує, *що правова система як складне, динамічне багаторівневе державно-правове утворення потребує багато зусиль для забезпечення широкомасштабного процесу її функціонування. У зв'язку з цим сучасна теорія права повинна піднятися на такий рівень аргументації, абстрагування й узагальнення, синтезу, щоб всебічно, максимально повно та глибоко аналізувати й оцінювати сьогодні “правову систему” як нову правову реальність, як цілісний феномен*¹⁰.

Аргументами цього підходу слугують такі положення:

⁸ Оборотов Ю.М. Традиції та новації у правовому розвитку: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2001; Оборотов Ю.М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): Монографія. – Одеса: Юридична література, 2002.

⁹ Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчик, О.Л. Копиленко, Н.М Оніщенко; за заг. Ред. В.С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С.

¹⁰ Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – С.161.

по-перше, окремі компоненти правового середовища уже достатньо вивчені (право, правовідносини, правосвідомість, правопорядок, законність, суб'єктивне, об'єктивне право, нормативні акти, юридична відповідальність). Сьогодні існує нагальна потреба у синтезі всіх правових явищ у єдиному, спільному, загальному понятті “правова система суспільства” з метою повного виявлення і всебічного відображення складних інтеграційних і дезінтеграційних процесів правового життя;

по-друге, виникли нові сучасні суспільні завдання, для вирішення яких необхідно залучити всі правові засоби в їхній єдності й узгодженості. Тільки їх комплексний, спільний вплив на суспільні відносини може призвести до бажаних результатів, спричинити прогнозований соціальний ефект;

по-третє, запровадження поняття “правова система” надає можливість ефективно і творчо використовувати системно-структурний підхід до аналізу правової дійсності, застосовуючи при цьому порівняльний метод. Системне сприйняття правових явищ є свідченням їх комплексної, масштабної і глибокої оцінки.

Крім того, застосування цього терміну дозволяє порівнювати правову систему з іншими соціальними системами (економічною, політичною, релігійною тощо) як рівнозначних за рівнем явищ¹¹.

Заслуговує уваги підхід до оцінки значимості і сутності правової системи відомого російського вченого-юриста С. С. Алексєєва. Він стверджує: “У правовій дійсності виокремлюють такі взаємодіючі елементи, які мають конститутивну значимість, зокрема, саме право, юридична практика, правова ідеологія. Поняття, котре б охоплювало у єдності і

¹¹ Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – С.162.

*взаємозв'язку всі ці елементи, відображало загальну конструкцію діючого права у тій чи іншій країні і є "правова система"*¹².

Необхідно підкреслити, що проблемами вивчення і наукового дослідження загальних і основних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування правових систем сучасності займається компаративістика (порівняльне правознавство). На думку найбільш авторитетного спеціаліста в цій сфері юридичної науки Рене Давида, який створив правову карту сучасного світу: *"порівняльне правознавство є важливим для пізнання історії права, його філософського переосмислення, розвитку національного права, вироблення найкращих правових форм взаємовідносин між народами"*¹³.

Цивілізаційний розвиток всесвіту у зв'язку із стрімким зростанням правових форм життя призвели до підвищення ролі компаративістики. З цього приводу ряд вчених стверджують, що на порозі XX століття число національних правових систем збільшилось майже втричі, і нині їх кількість сягає двохсот. Для позначення всіх національних систем, в юридичній літературі використовують спеціальні терміни "правова карта світу", "юридична географія світу", "сукупність правових систем" тощо. Названі терміни охоплюють існуючі в світі національні правові системи з їхніми самобутніми ознаками. Вони визначають не тільки кількісні характеристики досить значного багатоманіття національних правових систем, але й їхню нерівномірність соціального та історичного розвитку обумовленого різними стадіями правового розвитку. Адже право багатьох країн сформоване на різних мовах, використовує відмінну техніку і створене для суспільств з досить різноманітними структурами, традиціями, віросповіданнями. З цих причин компаративістика сприймає правову систему у вузькому і широкому

¹² Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. Т.1. – М.: Юрид. лит., 1981.– С.87; Любашиц В.Я., Мордовцев А.Ю., Тимошенко И.В. Теория государства и права: Учебное пособие. – Ростов н/Д: Издательский центр "Март", 2002.

¹³ Давид Р., Жоффре – Спинози К. Основні правові системи сучасності. – М.: Міжнародні відносини, 1999. – С.9.

розумінні. У вузькому розумінні правовою системою є сукупність правових явищ певної держави, яка термінологічно позначається як “національна правова система”. Для розуміння поняття “правова система” в широкому сенсі застосовують доволі широке коло термінів. Зокрема, Р. Давид використовує термін “сім’я правових систем”, К.-О. Оберт і М. Рейстан – “правові кола”, І. Сабо – “форма правових систем”, С. С. Алексєєв – “структурна спільність”. Із всіх наведених найбільш поширеним є термін “правова сім’я”, який слугує для позначення відносної єдності правових систем з подібними юридичними ознаками і відображає ті особливості названих систем, що обумовлені подібністю їхнього конкретно-історичного розвитку: структури, джерел, основних інститутів і галузей права, правової культури, юридичних традицій тощо. Ця категорія віддзеркалює відносну самостійність правової форми, особливості техніко-юридичного змісту права і зобов’язує розглядати існуючі правові системи як складні юридично-соціальні комплекси¹⁴.

З цього приводу значення порівняльного правознавства для розвитку юридичної науки та вирішення актуальних проблем суспільного розвитку вбачається, як підкреслює проф. Копейчиков В. В., у тому, що воно: допомагає глибокому вивченню вітчизняного й зарубіжного права, філософському усвідомленню його змісту та шляхів розвитку; сприяє взаєморозумінню між народами і створенню найефективніших правових форм відносин у міжнародному спілкуванні; дає можливість, шляхом вивчення різних явищ правової дійсності, вийти за межі національної правової системи і встановити конкретні правові проблеми інших країн і на різних етапах їх розвитку з метою врахування як позитивного, так і негативного правового досвіду; забезпечує галузеві юридичні науки матеріалами, які сприяють формулюванню узагальнень та висновків з більш

¹⁴ Теория государства и права /Под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 1999. – С.548.

*широких позицій, ніж це можна зробити, спираючись лише на національну правову систему*¹⁵.

Отже, порівняльне правознавство відіграє важливу роль в оновленні правової науки і у виробленні нового міжнародного права, яке відповідало б умовам сучасного світу. Всі юристи повинні цікавитися порівняльним правознавством для того, щоб краще виконувати свої завдання. Поряд з юристами, які використовують порівняльне правознавство як метод, є також місце для компаративістів, які готують ґрунт для успішного використання порівняння в своїй роботі іншими. З розширенням найрізноманітніших міжнародних зв'язків виникла потреба навчити юристів розуміти своїх співрозмовників і бути зрозумілими для них, попередити юристів про труднощі, які можуть зустрітися. Цим і пояснюється інтенсивний на сьогоднішній день розвиток курсів та інститутів, де викладають порівняльне правознавство¹⁶.

Із вищевказаного можна зробити висновок, що порівняльне правознавство, використовуючи новий категоріальний апарат та більш досконалий інструментарій абстрагування й узагальнення значно масштабніше здійснює теоретичне переосмислення і оцінку державно-правової дійсності.

Отже, на думку вчених, відповідно до основних концептів порівняльного правознавства кожній національній правовій системі характерні визначені особливості: *по-перше, риси, визначені загальними закономірностями права, тобто ознаки, характерні всім правовим системам, праву взагалі; по-друге, риси, типові для певної правової сім'ї,*

¹⁵ Загальна теорія держави і права/ За редакцією академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – С.252.

¹⁶ Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти) / Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-е вид., змін. й доп. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – С.70.

правової групи; по-третє, риси, характерні конкретній національній системі¹⁷.

Своєрідно оцінює значимість запровадження такої термінології і класифікації російський вчений юрист А. Б. Венгеров, який стверджує, що від системи права необхідно відрізняти правові системи. Це поняття використовують у теорії права для характеристики історико-правових і етнокультурних відмінностей системи права різних держав, різних народів. ... І хоч виділення правових систем має переважно історичне значення, однак їх знання дозволяє орієнтуватися у конкретних правових явищах, грамотно використовувати зарубіжний досвід, виявляти і розуміти загальні тенденції правового розвитку людства, збагачувати свою правову і політичну культуру¹⁸.

Інший провідний вчений-правознавець М. М. Марченко підкреслює, що необхідність і важливість класифікації правових систем, як такої, викликана наступними причинами. По-перше, суто науковими, пізнавальними і "освітніми" причинами. Оскільки глибоке і різноманітне пізнання правової картини світу потребує не тільки загального розгляду, але в значній мірі вивчення її з точки зору особливого, розгляду її по окремим частинам, які вбирають в себе подібні правові системи. Тільки глибоке і всебічне вивчення останніх, спочатку самих по собі, а пізніше – в їх взаємозв'язку і взаємодії одна з одною, дозволяє дати чітку адекватну, відтворюючи реальну дійсність, правову картину світу. По-друге, це обумовлено суто практичними цілями – цілями уніфікації діючого законодавства і вдосконалення правових систем¹⁹.

Таким чином, ознайомившись з основними науковими розробками теорії

¹⁷ Теория государства и права /Под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 1999. – С.549.

¹⁸ Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – С.439.

¹⁹ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права. Учебное пособие. – М.: «Проспект», 1999. – С.375.

права про розвиток державно-правової дійсності, правової матерії, стає очевидним, що цей процес є надзвичайно складним і багатоманітним, знаходиться у постійному русі і для його усвідомлення потребує розробки нової термінології, понятійного матеріалу, нового інструментарію. Цим етапом у розвитку теоретичних засад юриспруденції є вироблення категорії правова система.

Для підтвердження сказаного можна привести слова М. С. Кельмана та О. Г. Мурашина, що у правовій системі злилися природні потреби людей з їх думками, волею та почуттями, з правовими традиціями та арсеналом техніко-юридичних засобів, з вчинками, діяльністю їх об'єднань²⁰.

Ось тому для оцінки і висвітлення правової системи США необхідно усвідомити всю правову матерію: концептуальні підходи, категоріальний апарат, термінологію, сутність правої системи, основні характерні риси, поняття, структуру, функції, класифікації, роль і значення правових систем у забезпеченні правового життя.

²⁰ Кельман М. С. Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): Підручник. – К.: Кондор, 2002. – С.263.

1.2. Загальна характеристика правових систем

У сучасній юридичній науці більшість вчених розуміють співвідношення понять “право” і “правова система” як частини і цілого. Якщо право, з позиції позитивізму, розуміють як сукупність загальнообов’язкових правил поведінки створених і забезпечених державою і спрямованих для регулювання суспільних відносин, то правова система значно ширша правова категорія.

Н. М. Оніщенко зазначає, що поняття правової системи має суттєве значення для характеристики права тієї чи іншої конкретної країни. Право, як частина світової культури, неоднакове для держав різних типів, форм, режимів. Його сутність, зміст мають вирішальне значення для характеристики правової системи (національної правової системи), притаманної цій державі²¹.

Враховуючи основну мету нашого дослідження, виникає потреба визначити характерні риси правової системи, тобто з’ясувати її поняття, структуру, функції, її різновид (належність до певного виду згідно із класифікацією).

Сьогодні правова наука має широкий спектр дефініцій “*правова система*”, які залежать від елементного складу, співвідношення правової системи і права, правових відносин і юридичної діяльності.

На основі ознайомлення з сучасними розробками цієї проблеми можна сказати, що “правова система” виражає конкретно історичний, реально існуючий комплекс взаємопов’язаних юридичних засобів та явищ держави. У цьому понятті виражається узагальнююча теоретична модель (конструкція) суспільного явища правового змісту, яка функціонує легітимно²².

²¹ Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. – К., 2002. – С.99.

²² Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти) / Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-е вид., змін. й доп. – К.: ВД “Професіонал-”, 2004. – С.64-92.

А. Б. Венгеров підкреслює, що у якості основи для визначення цього терміну використовують такі критерії як співвідношення і застосування джерел права, роль суду у виробленні прецедентів, участь в правотворчому процесі, у створенні і розвитку системи права. По суті, ці критерії і позначають ті системоутворюючі фактори, що формують правові системи²³.

Найбільш детально і всебічно провела наукову розвідку цієї правової проблеми вчена-правознавець Н. М. Оніщенко, яка своєрідно висвітила поняття даної категорії, розкрила зміст, ступінь, функції та структуру “правової системи”. У своїх працях вона аналізує плюралістичний підхід науковців до розробки цієї дефініції²⁴.

Так Ю. Тихомиров вважає, що поняття “*правова система*” представляє собою структурно-інтегрований засіб цілісного юридичного впливу на суспільні відносини. Як елементи системи він виділяє: по-перше, межу і принципи правового регулювання; по-друге, основні різновиди правових актів та їх об’єднань; по-третє, систематизуючі зв’язки, які забезпечують взаємодію всіх елементів і цілісність системи.

О. Зайчук визначає “*правову систему*” як єдину, стійку, динамічну сукупність, конституціональність явищ правового характеру і, перш за все, системи права, правосвідомості і правової діяльності, що відображають певний ступінь узагальнення юридичної дійсності.

На думку М. Матузова “*правова система*” є більш широкою реалією, що охоплює собою всю сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов’язаних, соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за

²³ Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – С.439.

²⁴ Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчик, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; за заг. Ред. В.С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003; Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. – К., 2002.

допомогою яких офіційна влада справляє регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей (закріплення, регулювання, дозвіл, заборона, переконання і примус, стимулювання і обмеження, просвіта, юридична відповідальність, тощо).

А. Васильєв та інші співавтори включають до складу *правової системи* норми та інститути, принципи, юридичні установи, правову свідомість, правову культуру, правотворчість, правореалізацію, правопорядок.

П. Рабінович, зазначає, що *правова (юридична) система* – це система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або групі однотипних держав, до складу якої входять: різноманітні правові акти і діяльність відповідних суб'єктів зі створення таких актів; різноманітні види і вияви правосвідомості; стан законності та його деформації.

О. Скакун під *правовою системою* розуміє комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають внаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правова свідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та його деформація, правопорядок тощо). Іншими словами, це обумовлена об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісна система юридичних явищ, які постійно діють внаслідок відтворення і використання людьми та організаціями, і в першу чергу державою, для досягнення певних цілей²⁵.

У своїх висновках Н. Оніщенко підкреслює, що багатозначність визначень *правової системи*, наявність різних тверджень, поглядів на цю категорію, специфічність авторських підходів свідчать про активну творчу розробку даної проблеми. Пошуки, які проводять вчені в цій галузі, – це

²⁵ Оніщенко Н. М. *Правова система: проблеми теорії*. – К., 2002. – С.33-38.

помітний внесок у подальший розвиток юридичної науки, конкретний матеріал для використання у юридичній практиці.

При всій різноманітності характеристик правової системи, гадаємо все ж, що “вузьке” тлумачення є менш переконливим (*правова система* – це складне правове явище, яке вміщує в собі головні конструктивні елементи і похідні, за допомогою яких досягається кінцева мета правового регулювання), а найбільш правильним слід вважати “широкий” підхід, за якого повною мірою відображається вся правова організація суспільства в єдності і взаємодії всіх складових її компонентів.

Однак, широке розуміння *правової системи* зовсім не означає, що потрібно включати ті елементи, які є не суто правовими (державні, соціальні органи, інститути, структури). Отже, широкий підхід до правової системи повинен мати визначені межі.

Із вищеподаних дефініцій видно, що до *правової системи* входять також законність і правопорядок. З цього приводу Н. М. Оніщенко зауважує, що вищевказані явища скоріше можна назвати наслідками функціонування правової системи, показником їх ефективності, або навпаки, недосконалості (залежно від того, який рівень законності і правопорядку в країні). Законність і правопорядок – закономірний підсумок діяльності правової системи, що вказує на ступінь упорядкованості, стабільності суспільних відносин, який свідчить про ефективність дії правових інститутів. І в цьому з вченою можна цілком погодитися.

Отже цілком логічним буде твердження Н. М. Оніщенко: *Правова система – це об’єктивне, історично закономірне правове явище, яке включає в себе взаємопов’язані, взаємозумовлені і взаємодіючі компоненти: право і втілююче його законодавство, юридичні установи і юридичну практику, суб’єктивні права і обов’язки, правовідносини, правову ідеологію тощо.*

Завдяки правовій системі держава здійснює визначений нормативний вплив на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорона, захист)²⁶.

Л. А. Морозова зауважує, що частіше правову систему визначають як конкретно-історичну сукупність законодавства, юридичної практики і пануючої правової ідеології у даній державі²⁷.

Цікаві і неординарні аргументи з цього приводу викладені у праці провідного російського вченого-правознавця В. С. Нерсисянца, який послідовно і детально аналізує правову матерію і логічно обґрунтовує зміст поданої дефініції. У своїй праці він стверджує, що право є багаторівневе системне утворення. Тому при його вивченні поняття “система” застосовується неодноразово і в різноманітних значеннях (система права, система законодавства, система джерел права тощо). Поняття “правова система” займає в цьому ряду особливе місце. На відміну від попередніх понять, звернених в “середину” структури права поняття “правова система” звернена перш за все “зовні”, за її межі. У рамках загальної теорії права правову систему розглядають як одну з підсистем суспільства поряд з економічною, політичною, релігійною та іншими. Такий підхід обумовлює вивчення її у “зв’язці” і взаємодії із “зовнішнім” середовищем (тобто з соціальними факторами, що визначають її розвиток і функціонування).

Крім того, правова система є одночасно і категорією порівняльного правознавства, де порівняння як основний метод дослідження передбачає погляд на інші, “зовнішні” правові явища у відношенні до цієї правової системи або її елементів.

Серед правових категорій, характеризуючи право як системне утворення, категорія “правова система” виражає найбільш високий рівень

²⁶ Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчик, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; за заг. Ред. В.С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003.

²⁷ Морозова Л.А. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юрист, 2002. – С.239.

абстрагування. На відміну від “внутрішньоправових” системних утворень, складених із однорідних елементів (правових норм, джерел права і т.д.) правова система включає в себе різноманітні елементи. Це зокрема: доктринально-філософський або ідеологічний (праворозуміння, поняття і категорії права і т.д.); нормативний елемент, тобто сукупність діючих у суспільстві норм; інституційний елемент, тобто юридичні установи – правотворчі, правозастосовчі; соціологічний – правовідносини, правозастосування, юридична практика.

За взаємодії правової системи із “зовнішнім середовищем”, одні її елементи виконують динамічну функцію, інші – статистичну функцію. Перші з них охоплюють правотворчість, правовідносини, правозастосування, правосвідомість тощо, другі – доктрину, інститути і норми права, структуризовані як за “горизонталлю”(система права), так і за “вертикаллю” (система джерел права). Поєднання динамічних і статистичних елементів в структурі правової системи дозволяє показати механізм її взаємодії з “зовнішнім” середовищем, здійснюваної перш за все шляхом обміну інформацією. Так, суспільство (його класи, соціальні групи) “сигналізують” про свої вимоги, які потребують правового закріплення. Закріплюючи ці вимоги, “правова система” видає відповідний припис. При цьому каналом впливу на неї є суспільна свідомість, яка – через правотворчість – матеріалізується у нормах. Останні, в свою чергу, через правовідносини, реалізацію права втілюються у соціальних відносинах. Змінені з часом соціальні відносини знову потребують корегування і таким чином процес відновлюється. Внаслідок цього виникає своєрідний “кругообіг” в сфері права, в рамках якого здійснюється постійне перетворення соціального в правове, а правового в соціальне.

Із вищевказаного правову систему можна визначити як наукову категорію, що багатовимірно відображає правову дійсність конкретної

держави на її ідеологічному, нормативному, інституціональному, і соціологічному рівнях²⁸.

Враховуючи всі наведені дефініції, для повного з'ясування сутності правової системи необхідно проаналізувати її структуру. При обґрунтованні загального поняття у тій чи іншій мірі вже були визначені основні структурні елементи. Це розширило межі розуміння змісту цієї категорії. Разом з тим необхідно звернути увагу на структурні елементи, визначені Н. М. Оніщенко, які є найбільш об'єктивними, повними і тому важливими у встановленні істини. У своїй монографії вона вказує, що *елементами правової системи є: право як сукупність норм, що створені і охороняються державою; законодавство як форма вираження цих норм (нормативні акти); правові принципи; правові установи, які здійснюють правову політику держави; судова та інша юридична практика; механізм правового регулювання; правореалізаційний процес (включаючи акти застосування і тлумачення); права, свободи і обов'язки громадян (право в суб'єктивному значенні); правова діяльність; система сформованих у суспільстві правовідносин; законність і правопорядок; правова ідеологія (правосвідомість, юридичні доктрини, теорії, правова культура тощо); суб'єкти права (індивідуальні і колективні); системні зв'язки, які забезпечують єдність, цілісність та стабільність системи; інші правові явища (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус, режим, гарантії, законні інтереси тощо), які утворюють "інфраструктуру" правової системи*²⁹.

Таке багатоманіття поглядів на *правову систему* та на її структуру дає можливість подолати вузько-нормативне праворозуміння, розкрити структуру реально існуючої в суспільстві правової системи, її статус, усвідомити, що правове регулювання, соціальне життя права – не просто текст закону, а

²⁸ Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов. Под общей ред. члена – корр. РАН, доктора юридических наук, проф. В.С. Нерсесянца. – М., 1999. – С.281-282.

²⁹ Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. – К., 2002. – С.18.

цілісний і складний соціальний механізм, який залежить не тільки від правових норм, а й рівною мірою – від правосвідомості, правової діяльності, правових відносин. Поза і крім правової діяльності, правових відносин, активності суб'єктів немає і не може бути ні генезису, ні цілісності, ні функціонування будь-якої правової системи, тобто немає права як такого³⁰.

Для повної характеристики правової системи необхідно звернути увагу на функції правових систем як якісний компонент її динаміки. Нині найбільш ґрунтовно опрацьоване питання про значимість, сутність, зміст, принципи, функції правових систем у працях вченої-юриста Н. М. Оніщенко. Вона детально і всебічно висвітлила основні функції правових систем³¹. У своїй монографії вона підкреслює, що для характеристики, пояснення і прогнозування діяльнісної сторони правової системи використовується поняття “функція” (лат. *functio* – здійснення, виконання) як напрям, предмет і зміст її діяльності. Саме у функціях правової системи реалізуються потреби суспільного розвитку, яким надається нормативний дозвольно-заборонний вираз у правових нормах.

На думку вченої, вище означений термін використовується у різних значеннях. Деякі автори підкреслюють, що поняття “функція” виражає залежність або взаємозалежність між різними чинниками. Інші автори під функцією розуміють сукупність процесів, що мають місце у рамках об'єкта дослідження. Її також можна визначити як результат якої-небудь соціальної дії, процесу, явища. Слово “функція” означає сукупність усіх, як очікуваних, так і виявлених наслідків, процесів, явищ, їх роль у суспільній системі. Найчастіше це поняття застосовується для позначення процесів, що здійснюються всією системою у цілому.

³⁰ Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти) / Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-е вид., змін. й доп. – К.: ВД “Професіонал-”, 2004. – С.71-75.

³¹ Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. – К., 2002. – С.45-74.

Функції правової системи виражають її сутність, напрям впливу на суспільні відносини, потребу у здійсненні якого породжує необхідність існування правової системи як соціального явища. Функція виражає найсуттєвіші головні риси правової системи і спрямована на здійснення глобальних завдань на даному етапі розвитку.

На основі глибокого аналізу наукових розробок багатьох вчених, Н. М. Оніщенко детально обґрунтовує значимість і реалізацію функцій і підкреслює, що саме функції визначають структуру, зміст системи, розподіл ролей, повноважень і відповідальності будь-якого органу системи. Система функцій зумовлюється системою завдань правової системи. З урахуванням цього, правова система – це функціонуюча структура, оскільки обмін, узгодженість її компонентів, їх взаємодія – це зміст, і процес її функціонування.

Реалізація функцій правової системи у інформаційній формі забезпечує доведення до респондентів державних дозволів та заборон, даних про методи, засоби і досягнення суспільно корисних цілей. Правова інформованість членів суспільства – необхідна умова функціонування правової системи.

Однією з форм реалізації функцій правової системи є їхній орієнтаційний вплив. Ця форма сприяє виробленню у громадян позитивних правових установок, які формують правову орієнтацію. Правова установка – це схильність особи до сприйняття норм права, його оцінки, готовність до здійснення дій, що мають юридичне значення.

Для повної, об'єктивної оцінки функцій важливо з'ясувати їхній зміст, основні напрямки впливу правової системи на суспільні відносини і таким чином визначити їх різновиди. З цього приводу буде цілком доречним погодитися з класифікацією, приведеною Н. М. Оніщенко, яка обґрунтовує,

що правова система виконує інтеграційну, регулятивну, комунікативну та охоронну.

У своїй монографії вона вказує, що головною і визначальною є функція інтеграції суспільства, об'єднання різних верств населення для досягнення певного рівня життя, певної важливості ідеї (наприклад, побудови демократичного громадянського суспільства і правової, соціальної, демократичної держави) тощо. При цьому правова система шляхом взаємодії з суміжними соціальними системами – політичною, економічною, духовною та іншими – повинна діяти для досягнення основної мети: соціальної і національної злагоди і забезпечення інтересів, а також стимулювати поведінку і діяльність людей таким чином, щоб вони були солідарні з прогресивними загальнолюдськими демократичними принципами і нормами.

Інтегративна функція забезпечує об'єднання всіх правових інститутів з правовою поведінкою і правовою діяльністю в єдине ціле, їх взаємодію з іншими соціальними інститутами, які і дозволяють забезпечити цілісність соціуму. Роль цієї функції має постійно зростати, особливо, в умовах трансформування суспільства, необхідності подолання криз, створення консенсусних стосунків соціальних груп, поєднання розвитку демократії з відповідальністю, підвищення довіри населення до держави, підтримання суспільного спокою і соціального миру.

Важко не погодитися з характеристикою у монографії цієї та інших функцій, де вказано, що регулятивна функція правової системи знаходить вираження у формуванні нормативної основи, нормативних взірців діяльності, їх включення у масову і професійну правову свідомість і поведінку. Ця функція правової системи не тотожна правовому регулюванню. Їхня подібність полягає у тому, що правова система і правове регулювання є продуктами певного способу соціальної організації. Однак правове

регулювання визначає через юридичні засоби і напрями спрямування суспільно корисної діяльності, у чому полягає його основна характеристика.

Регулятивний вплив правової системи становить найсуттєвішу особливість правового впливу, що охоплює всі сторони управління соціальними процесами – від регуляції окремих актів поведінки до координації всіх видів суспільно корисної діяльності шляхом використання економічних стимулів, запровадження більш досконалих систем управління, змін умов праці і побуту тощо. Разом з тим регулювання є і упорядкуванням того, що вже склалося, апробовано на практиці та одержало суспільне визнання як соціальна цінність.

Регулятивна функція встановлює позитивні правила поведінки, забезпечує координацію соціальних взаємозв'язків суб'єктів права з метою закріплення і сприяння розвитку суспільних відносин, що відповідають інтересам суспільства, держави і окремих громадян.

Правова система забезпечує регулювання не тільки засобами встановлення обов'язків, заборон і дозволів, а й шляхом вироблення позитивних стимулів для суспільно корисної діяльності, створює передумови для розвитку цивільно-правової активності.

Комунікативна функція правової системи забезпечує одержання учасникам правовідносин інформації про позицію держави щодо необхідної, дозволеної чи забороненої поведінки. Соціальна життєдіяльність індивідуумів органічно пов'язана з одержанням, сприйняттям, засвоєнням і використанням такої інформації. Правова інформація є одним із різновидів соціальної інформації. Правова інформація є одним із різновидів соціальної інформації. За допомогою юридичних норм держава сповіщає учасників суспільних відносин про позицію держави щодо необхідної, дозволеної або забороненої поведінки

Охоронна функція правової системи органічно пов'язана з інтегративною, регулятивною і комунікативною. Соціальне призначення охоронної функції правової системи полягає в охороні загальнозначущих, соціально важливих політичних, економічних, культурних, національних, особистих та інших відносин, їх недоторканність і відповідно до цього – у витісненні явищ, що шкодять цим суспільним відносинам. Вона визначається шляхом правового впливу на поведінку людей, що здійснюється відповідно до волі і свідомості суб'єктів, під загрозою санкцій, шляхом встановлення заборон і можливості практичної реалізації юридичної відповідальності. Цій меті відповідають такі правові засоби, як встановлення заборони здійснювати дії, що порушують права громадян, громадських організацій, держави, визначення охоронних юридичних фактів.

Суттєвою рисою охоронних правовідносин є те, що в їх рамках застосовуються засоби державного примусу, реалізується юридична відповідальність, яка і надає праву загальнообов'язковості, що забезпечується відповідними механізмами. При цьому необхідно розглядати в системі підфункції, що характеризують юридичну відповідальність: превентивну, репресивну та інформаційну. Вирішальне значення для здійснення юридичної відповідальності має її соціальне і юридичне обґрунтування, дотримання норм матеріального і процесуального права при її застосуванні³².

Отже, необхідно акцентувати увагу на тому, що функції правової системи виражають її сутність і виступають тим об'єднуючим началом, яке забезпечує результативність цієї системи.

Здійснюючи розробку загальнотеоретичних засад нашого дослідження було б недоречним уникнути оцінки правових систем як предмету компаративістики. По-іншому можна казати, що розгляд типології правових

³² Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. – К., 2002. – С.54-62.

систем є важливим для з'ясування їхніх характерних рис, які належать кожному різновиду, визначення відмінностей між ними та встановлення критеріїв їх класифікації. Це у значній мірі розширить можливості об'єктивного аналізу правової системи Сполучених Штатів Америки.

Російський вчений з цього приводу у своїй науковій ґрунтовній розробці підкреслює, що *правова картина світу, як відомо, складається з багатьох існуючих і функціонуючих на сучасному етапі розвитку суспільства національних правових систем. Всі вони в меншій чи більшій мірі взаємопов'язані, взаємозалежні, чинять вплив одна на одну.*

Серед сотень існуючих в сучасному світі правових систем багато з них мають домінуючі схожі риси. Ці спільні риси обумовлюються, як правило, тими ж або близькими між собою типами суспільства, схожими історичними умовами розвитку суспільства, загальною чи дуже схожою релігією, а також іншими аналогічними обставинами.

Наявність загальних ознак і рис у різних правових системах дозволяє класифікувати їх і поділяти в залежності від тих чи інших рис, ознак – критеріїв на окремі групи чи правові сім'ї³³.

Детально ознайомившись з усім масивом джерел стає зрозумілим, що термін “правова сім'я (тип)” – це загальна теоретична конструкція правового змісту, що є результатом наукової класифікації (типології). Інший важливий термін, запроваджений порівняльним правознавством, “Сім'я правової системи” (тип) – це сукупність національних правових систем держав, виділених на основі спільноті загальних рис і ознак, що полягають у єдності закономірностей і тенденцій розвитку, домінуванні форм (джерел) і принципів права, систем права і законодавства, організації правових

³³ [Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001. – С. 5-24.](#)

установ, насамперед судової системи, спорідненості правових категорій і понять.

Необхідність і важливість класифікації правових систем пояснюється наступними причинами: по-перше, суто *науковими, пізнавальними і освітніми причинами*, адже всебічне пізнання правової картини світу потребує не тільки її загального розгляду, але і вивчення її окремими частинами, які охоплюють також схожі правові системи. Тільки глибоке вивчення останніх дасть чітку правову картину світу, яка адекватно відображатиме реальну дійсність; по-друге, *практичними цілями* – уніфікацією діючого законодавства і вдосконаленням національних правових систем. Класифікація правових систем за різними ознаками робить процес уніфікації динамічним і цілеспрямованим, дозволяє виявити недоліки і переваги конкретних правових систем, виробити практичні рекомендації для їх часткового вдосконалення чи повного реформування тощо.

Ознайомившись з багатьма розробками цієї проблеми можна виділити наступну сукупність критеріїв за якою класифікують правові системи світу:

- ✓ спільність історичних передумов виникнення і послідовного розвитку правових систем, включаючи ступінь рецепції римського права;
- ✓ тотожність основного юридичного джерела права (форми права) – нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, судовий (адміністративний) прецедент, правовий звичай, релігійно-правова норма;
- ✓ єдність в структурі системи права і норми права;
- ✓ спільність принципів регулювання суспільних відносин;
- ✓ єдність юридичної техніки, включаючи термінологію, юридичні категорії, поняття, конструкції.

Сучасні науковці подають різноаспектну, багатоманітну класифікацію правових систем. Частково ми відобразили думки деяких науковців щодо

класифікації правових систем схематично у додатках (див. додаток Б, В, Г, Д).

Але не зважаючи на такий плюралізм поглядів на це питання, слід погодитися з більшістю науковців, що нині функціонують дві головні, пануючі групи правових систем: романо-германська правова сім'я і англо-американська правова сім'я, особливо стосовно заходу. Так, Р. Давид, виділяє три основних правових сім'ї: поряд з уже названими, виділяє існування соціалістичної правової сім'ї, проте сам наголошує, що остання вже “сходить із сцени”³⁴.

Оскільки правова система нашої країни відноситься, з деякими застереженнями, до романо-германської правової сім'ї (хоча ще недавно її включали до сім'ї соціалістичного права), не викликають сумніву твердження про необхідність дослідження англо-американської правової сім'ї, і, зокрема, вивчення правових систем, що до неї відносяться.

Розпочинаючи висвітлення передумов виникнення американської правової системи та її основних рис, доречно згадати слова Р. Давида, котрий у передмові до десятого видання своєї книги писав: “Світ став єдиним. Ми не можемо відгородитися від людей, які живуть у різних державах, інших частинах земної кулі... Необхідна міжнародна взаємодія чи, у всякому випадку, просте співіснування вимагають, щоб ми відкрили свої вікна і подивилися на зарубіжне право”³⁵. Сучасні науковці подають різноаспектну, багатоманітну класифікацію правових систем.

³⁴ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – М.: Міжнародні відносини, 1999. - С. 21.

³⁵ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – М.: Міжнародні відносини, 1999. - С. 6.

Розділ 2. Передумови виникнення американської правової системи

2.1. Розвиток і становлення англійської правової системи. Основні риси англо-американської сім'ї правових систем.

Перш ніж розкривати особливості утворення американської правової сім'ї, необхідно приділити значну увагу загальним передумовам виникнення англо-американської сім'ї правових систем. Англо-американська правова сім'я або, як її часто називають, система (сім'я) загального права є найбільш розповсюдженою, однією з найстаріших і однією з найбільш впливових правових систем у сучасному світі. Вона бере свій початок в Англії. *Джерелом цього типу правової системи є загальне право Англії ("common law"), яке виникло і почало розвиватися після нормандського завоювання 1066 року в процесі діяльності королівських судів і укріпилося на початку XIV ст.*

Сім'я загального права охоплює крім англійського права, яке було її основою, правові системи всіх, за деякими виключеннями, англосовітних країн. Вплив англійського права був значним також в багатьох інших країнах, які політично були пов'язані з Англією. Рене Давид зокрема, у своїй праці, охарактеризованій нами у попередньому розділі, зазначає, що *англійське право вплинуло на спосіб мислення юристів цих країн хоча б в силу того факту, що адміністративні та судові органи, з однієї сторони, та судовий процес і система доказів – з іншої, побудовані і врегульовані в них за моделлю англійського права*³⁶.

Таким чином, не підлягає сумніву, що дослідження всіх особливостей американської правової системи слід починати з вивчення англійського

³⁶ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – Міжнародні відносини, 1999. – С. 207.

права, яке є, так би мовити, першоосновою. *Вся англо-американська система несе у собі глибокий відбиток його історії, а ця історія, ми погоджуємося з провідними вченими, котрі досліджували правові системи сучасності, аж до 18 століття була виключно історією англійського права*³⁷. Ця обставина є вирішальною, навіть якщо врахувати, що правова система США сьогодні вельми відрізняється від англійського права.

Розглядаючи історію виникнення і розвитку загального права для виключення термінологічної плутанини термін “загальне право” слід відрізняти від таких термінів, як “англійське право”, “англо-американське право”, “англосаксонське право”.

У працях М. Абдулаєва, С. Комарова, М. Марченка та деяких інших науковців ці поняття використовуються як синоніми³⁸. Проте такий підхід не підтримують спеціалісти в галузі історії держави і права зарубіжних країн, і в першу чергу – Англії, які мають справу з точною історико-правовою матерією. Ми також схилиємося до такої точки зору. Базуючись на вивченні документації та інших матеріалів, які стосуються ранньої історії розвитку держави і права Англії і більш пізніших етапів її еволюції, можна зробити висновки про те, що термін „англосаксонське право” відноситься тільки до самого раннього – англосаксонського періоду розвитку феодальної держави і права в цій країні (до нормандського завоювання 1066 року), в той час як терміном „загальне право” позначається правова система Англії, яка сформувалася пізніше.

³⁷ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – Міжнародні відносини, 1999. – С.207, Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 115, тощо.

³⁸ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 114.; Абдулаев М.И. Теория государства и права: Учебник для вузов. – СПб.: Питер., 2003. – С. 369; Абдулаев М. И., Комаров С. А. Проблемы теории государства права/ Учебник. – СПб.: Питер, 2003. – С. 524 тощо.

Серед відчизняних науковців таку ж думку підтримує проф. О. Ф. Скакун. Вона вважає, що суті сучасного “загального” права більше відповідає назва “англо-американська сім’я (тип) правових систем”³⁹.

У контексті термінологічного визначення, потрібно зазначити, що терміни „загальне право” і „англійське право” також не слід ототожнювати. Англійське право для глибокого і різностороннього розуміння загального права дуже важливо розглядати не тільки у „вузькоконцептуальному” плані, як систему визначених юридичних актів і норм, які діють власне в Англії та Уельсі. Не менш важливо розглядати його як правову модель, яка склалася історично і переймається протягом багатьох століть далеко за межами Великобританії.

Проте, не можна залишати поза увагою той факт, що англійське право завжди було і залишається домінуючою частиною, ядром правової системи загального права. Вона виступає в якості основи загального права. Нарешті, англійське право завжди було і залишається взірцем, моделлю для правових систем більшості англomовних країн (за виключенням Шотландії і Південно-Африканської Республіки).

Стосовно терміну “загальне право”, то це поняття вживається у найрізноманітніших значеннях. М. Марченко розрізняє широке і вузьке розуміння цього поняття. “В широкому розумінні загальне право означає повне охоплення всіх національних правових систем, які відносяться до правової сім’ї англо-американського права. При цьому, загальне право розглядається як правова сім’я, яка не тільки не співпадає, але і значною мірою протистойть іншій – сім’ї романо-германського права. У вузькому значенні загальне право розглядається як складова частина правової сім’ї англо-американського права, яка історично склалася у Великобританії з

³⁹ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник/ Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001.– С. 546.

рішень королівських (Вестмінстерських) судів. (Королівські суди часто називають вестмінстерськими за назвою місцевості – з 13 століття королівські суди Англії засідали у Вестмінстері.) У даному, початковому значенні загальне право протистойть “статутному праву”, яке виходить від парламенту країни, а також праву у вигляді норм і судової практики, які походять від англійських “судів справедливості”⁴⁰.

Інколи “загальним правом” називають всю правову систему Великобританії, підкреслюючи той факт, що мова йде саме про “загальну” систему всієї держави, а не про будь-які окремі правові акти чи локальні норми і звичаї. Існують також інші смислові значення терміну загальне право, які інколи органічно доповнюють один одного, а нерідко суперечать і не сприяють ефективному використанню уніфікованої термінології. Тому, щоб запобігти невизначеності, у нашому дослідженні термін “загальне право” буде використовуватися як синонім терміну “англо-американська правова сім’я”.

Отже, визначившись з термінологією, повернімося до висвітлення основних історичних передумов виникнення і розвитку англійської правової системи, що є умовою об’єктивного дослідження основних передумов створення правової системи США.

У науковій літературі всю історію розвитку загального права умовно поділяють на чотири основних періоди⁴¹:

✓ перший – період формування передумов виникнення загального права хронологічно обчислюється до 1066 року;

⁴⁰ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 115 – 116.

⁴¹ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 132; Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – Міжнародні відносини, 1999. – С. 209; Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С. 463.

- ✓ *другий – період становлення і утвердження загального права – з 1066 року, коли Англія була завойована нормандцями до 1485 року, в той час, як в країні була встановлена династія Тюдорів;*
- ✓ *третій період – період розквіту загального права в Англії – охоплює історичний період часу від 1485 року до 1832 року;*
- ✓ *четвертий період розвитку загального права – період його співіснування з статутним правом, яке почало швидко розвиватися, і пристосування до змінного державного середовища – хронологічно визначається з 1832 року і до сьогодні.*

Проаналізувавши весь масив джерельної бази, необхідно здійснити екскурс в історію розвитку права Англії. У першу чергу, на наш погляд, слід згадати про період до нормандського завоювання, котрий ще називають періодом англосаксонського права. У цьому випадку застосування такого терміну є виправданим. Право англосаксонської епохи є маловідомим. Після навернення у християнство закони склались так, як і в континентальній Європі, тільки з тією відмінністю, що писались вони на латині, а не на англосаксонській мові. Вони регулювали тільки обмежені аспекти тих суспільних відносин, на які поширюється сучасна концепція права. До нормандського завоювання не було права, спільного для всієї Англії, тому зупинятися детальніше на характеристиці даного періоду в рамках нашого дослідження вважаємо недоцільним.

Нормандське завоювання, яке розпочало другий період розвитку системи загального права, – серйозна подія в історії англійського права, оскільки воно принесло в Англію разом із іноземною окупацією сильну централізовану владу, багату досвідом адміністративного управління. Після

зазначеного завоювання общинно-племенна епоха закінчилась: в Англії встановився феодалізм⁴².

Діючі до того часу суди графств і суди сотень були замінені феодальною юрисдикцією нового типу (суди баронів, менторські суди і т. п.), які здійснювались на основі звичаєвого права, що мало локальний характер. При вирішенні справ судді намагались наслідувати раніше винесені судові рішення. У той період королівські суди в Англії не мали універсальної компетенції. Спори передавались в суди баронів, менторські та інші суди.

Король здійснював тільки “вищий суд” (втручався тільки тоді, коли існувала загроза миру в королівстві або обставини справи були такими, що спір неможливо було вирішити в звичайному порядку). Ще з самого початку існування королівських судів їх компетенція була обмежена, вони повинні були рахуватися з тодішньою знаттю, яка зовсім не виражала готовність підкорятися судовим вердиктам. Під королівську юрисдикцію підпадали три категорії справ: справи, що стосуються земельної власності і нерухомості; справи, що стосуються королівських фінансів; справи щодо розгляду тяжких злочинів, що порушують мир у державі. Король володів такою виключною компетенцією аж до 1875 року. Всі інші категорії справ залишались поза королівською юрисдикцією і розглядались Судом графства або Судом сотні, феодальними і церковними судами, різними комерційними судами. Він розглядав справи за допомогою наближених до нього осіб. Королівський суд був судом особливо знатних людей і особливо великих справ. Королівські суди навіть не могли здійснювати правосуддя в якості апеляційної інстанції з усіх справ, що виникали в королівстві.

З часом, з огляду на різні причини (зростала кількість звернень до королівських судів приватних осіб, які вважали королівську юрисдикцію

⁴² Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти)/ Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге видання, змін. і допов. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – С. 130 – 131.

найвищою; суд короля реально забезпечував явку свідків в суд і виконання прийнятих рішень; король і канцлер були зацікавлені в збільшенні прибутку, який вони отримували від розгляду справ тощо) королівські суди розширили свою юрисдикцію і наприкінці середніх віків стали єдиним органом правосуддя.

На розгляд муніципальних і торгових судів залишилось небагато малозначимих справ, а церковні суди розглядали тільки спори, пов'язані зі святістю шлюбу або дисциплінарними проступками священнослужителів.

Ця сукупність норм права, вироблена роз'їзними королівськими суддями, замінила форми правосуддя, що використовувались раніше: місцеві, канонічні, міські і суди баронів. Така система норм стала називатися загальним правом та набула обов'язкової сили як для королівських, так і для нижчих судів. Загальне право Англії було сформоване (і, в значній мірі, функціонує сьогодні) як неписане право, що базується на професійній традиції, а пізніше – на поглядах суддів при рішенні справ. Однією з фундаментальних основ загального права було те, що кримінальні справи та більшість цивільних справ, починаючи з XIII ст., розглядались судом присяжних.

На думку багатьох вчених, *традиція, звичай першопочатково лежать в основі загального права. Звичай мав вельми суттєве значення для становлення і розвитку англійського права. За правилом звичай повинен був враховуватися при вирішенні суддями конкретних справ. Справа у тому, що у вирішенні судових справ приймали участь присяжні засідателі (вільні громадяни), які часто, на відміну від суддів, не мали професійних знань про приписи (норми) раніше прийнятих судових рішень, необхідних для правильної*

кваліфікації діянь. Свою позицію присяжні обґрунтовували, керуючись вже сформованою системою традицій і звичаїв⁴³.

Присяжні засідателі, так стверджує і проф. О. Ф. Скакун, відіграли значну роль у впровадженні звичаїв і традицій в систему англійського права. *“При виробленні позиції у конкретній справі присяжні спиралися на традиції, звичаї, норми поведінки, які склалися в окремих графствах Англії. Звичаї минулого (до XIII ст.) враховувалися суддями в процесі розгляду справ. Деякі із них (наприклад, право розвішування рибальських сіток на чужому березі незалежно від згоди власника берегової смуги) збереглися й дотепер”*⁴⁴.

У цілому, детально дослідивши другий період в історії англійського права, М. Марченко робить висновок, з яким слід погодитися, що основною його характерною ознакою є завершення процесу формування передумов, а також початок процесу становлення і утвердження загального права⁴⁵.

Пізніше (в XV – XVIII ст.), після свого інтенсивного розвитку загальне право постало перед проблемою утворення нової правової системи, яка з плином часу могла замінити собою загальне право. Це дає можливість виокремити третій період у розвитку англійського права, який *хронологічно визначається з моменту приходу до влади династії Тюдорів (1485 р.) і до проведення судової реформи в Англії (1832 р.)*⁴⁶.

Цей період характеризується, як про це пише Р. Давид, суперництвом загального права і права справедливості⁴⁷ і одночасно, їх “співпрацею”. У випадках, коли обмежена компетенція Королівських судів робила

⁴³ Абдулаев М. И., Комаров С. А. Проблемы теории государства и права/ Учебник. – СПб.: Питер, 2003.- С. 525.

⁴⁴ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – С. 551.

⁴⁵ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 135.

⁴⁶ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 142.

⁴⁷ Давид Р., Жоффре – Спинози К. Основні правові системи сучасності. – Міжнародні відносини, 1999. – С. 218.

неможливим розгляд або вирішення спору, розчарована сторона безпосередньо почала звертатись до короля за “справедливістю”. Таке звернення здійснювалось через лорда-канцлера. Якщо він вважав доцільним, то передавав скаргу королю, а той ставив її на розгляд у своїй раді. Поки таке звернення носило виключний характер, це не призводило до конфлікту. Проте в подальшому воно отримало загальний масовий характер і перетворилось у звичайне оскарження рішень судів або навіть у спосіб повністю або частково обійти королівські суди. Р. Давид пояснює таку ситуацію з однієї сторони, тим, що загальне право не встигало у своєму розвитку за потребами епохи, а з другої сторони, - йому загрожував консерватизм і рутинність судового стану.

Лорд-канцлер в XV столітті стає все більш автономним суддею, який одноособово від імені короля і ради (які делегували йому повноваження) вирішує справи. Рішення стали систематично виноситись на основі доктрин “справедливості”, які були доповненнями або корективами до “правових” принципів, що застосовуються королівськими судами. Рецепційовані принципи значно більше, ніж великий масив застарілих норм загального права, задовольняли почуття соціального інтересу і справедливості епохи Відродження. Уряд Англії віддавав перевагу на той період юрисдикції лорда-канцлера. Тому в XVI столітті, в результаті діяльності лорда-канцлера і занепаду загального права, англійське право ледь не потрапило в сім’ю правових систем Європейського типу. Незадовільна організація суду лорда-канцлера, його складність і продажність також були використані опонентами для критики, але реформа, яка могла повернути Англію в сім’ю романських правових систем не відбулася. У результаті було досягнуто компромісу: залишити при відповідній рівновазі сил і суди загального права, і суд лорда-канцлера. Лорд-канцлер як особа політична і суддя не претендував більше на

суд за законами моралі і перетворювався все більше в юриста, а з 1621 року був запроваджений контроль палати лордів за рішеннями суду і канцлера⁴⁸.

Таким чином, загальне право було доповнене правом справедливості. Суд справедливості виник як правомочність монарха здійснювати через лорда-канцлера право пом'якшення суворих судових рішень, посиляючись на загальні принципи права, поняття добра, гуманності, а не на конкретні прецеденти. Суд лорда-канцлера заповнював прогалини загального права, він не змінював норми, встановлені судами, а, по суті, виробляв додаткові норми, які називались нормами права справедливості. *До сфери дії права справедливості, як стверджує О. Ф. Скакун за результатами своїх досліджень, входили спори про нерухомість, відносини довірчої власності, справи про торгові товариства, про банкрутство, спадкування. Предметом загального права стали договірні відносини, інститути цивільно-правової відповідальності, кримінально-правові справи та ін. Принципового розмежування між ними не відбулося. Понятійно-категоріальний апарат у них спільний. Відбулося взаємне сприйняття термінів, понять, норм, інститутів. Причина цього полягала у тому, що суди в Англії мали загальну юрисдикцію, розглядали різні категорії справ (цивільні, кримінальні, торгові тощо), зацікавлені в однаковій термінології*⁴⁹.

До судової реформи 1875 р. право справедливості істотно відрізнялось від загального права, норми справедливості застосовувалися тільки спеціальним судом – судом лорда-канцлера. З часом лорд-канцлер втратив можливість на власний розсуд вирішувати справи. Його суд перейшов до вирішення спору на основі прецеденту. Так склалися дві паралельні системи прецедентного права, які мали багато відмінностей в нормах процесуального

⁴⁸ Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти)/ Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге видання, змін. і допов. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – С.133.

⁴⁹ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник/ - Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001.- С.549.

та матеріального права. Це дещо ускладнило процедуру судового розгляду справ, проте таке узгодження двох різних судових систем призвело, на думку М. Марченка, в процесі їх еволюції, до того, що межі між їхніми процедурами і окремими правовими інститутами (прецедентами) стали поступово зникати⁵⁰. Незважаючи на це, право справедливості було зібранням чинних юридичних норм. Лише у 1873-1879 рр., згідно з Актами про судоустрій, усі англійські суди отримали право використовувати норми, передбачені правом справедливості, та застосовувати норми загального права. Тобто норми загального права та права справедливості стали застосовуватись одними і тими ж суддями. Після цього прецеденти права справедливості склали органічну частину одного прецедентного права Англії, які стали такими ж судовими і набули такої ж юридичної сили, як і норми загального права. Однак повного злиття права справедливості і загального права так і не відбулося.

З усіх цих причин англійське право зберегло і до наших днів подвійну структуру. Поряд із нормами загального права, які склались в результаті діяльності Вестмінстерських королівських судів, англійське право містить і норми права справедливості, що вносять доповнення або поправки в норми загального права.

Для нашого дослідження особливе значення має четвертий період розвитку правової системи Англії, оскільки саме в цей історичний період почалася експансія англійського права в інші країни – колишні колонії Великобританії, напівколонії, домініони. *Розпочався процес насадження “свого” права одночасно з територіальним захопленням чужих країн і народів ще в період Середньовіччя, і продовжувався він Великобританією в різних формах аж до середини 20 ст.*

⁵⁰ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 146.

Цей період, як оцінив проф. М. Марченко, характеризується значною трансформацією як державного механізму, так і правової системи Англії. У матеріальному праві була проведена робота, в процесі якої відмінялися фактично недіючі норми законодавства, а також відбулася консолідація. Оскільки посилюється роль парламенту та державної адміністрації, відповідно різко зростає значення законодавчих і адміністративних актів. Англійське право і надалі розвивалося за допомогою судової практики, проте законодавець відкрив для судів нові можливості і дав їм нову орієнтацію, хоча сам не створив нового права. Законодавство ще довго залишалося під впливом судової практики і прецедентного права, що проявлялося в казуїстичному способі викладу правових норм в законодавчих актах⁵¹.

В. С. Нерсисянц у своїх працях стверджує, що в сучасних умовах спостерігається тенденція відходу від традиційної концепції закону і посилення його самостійної ролі при врегулюванні нових суспільних відносин (питань соціального забезпечення, освіти, охорони здоров'я тощо)⁵².

Зміни значимості і відносин до різних джерел права призвело до певної зміни у правовій системі Англії. Запровадження у регулюванні суспільних відносин Англії законів, роль яких значно підвищилась, започаткувало створення цілого масиву законодавчих актів. О. Ф. Скакун у своїй праці стверджує, що у Великій Британії існує потрібна система офіційних нормативно-правових актів:

- 1) закони, створені законодавчою владою (парламентом);
- 2) правила, встановлені виконавчою владою (королевою та її міністрами);
- 3) система прецедентних норм (прецедентне право), що виникають під час вирішення справ судами.

⁵¹ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001. – С. 146-147.

⁵² Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С. 466.

Всі закони Великої Британії мають рівну юридичну чинність, підлягають єдиному порядку прийняття, зміни та скасування. Це впливає із принципу парламентського верховенства, відповідно до якого закон може бути прийнятий лише парламентом і всі закони мають рівний статус. Незначна частина законів визнається частиною конституції. В Англії немає писаної (кодифікованої) конституції. Те, що зазвичай англійці називають конституцією, — це система норм законодавчого і судового походження, покликаних обмежувати сваволлю влади і забезпечувати права і свободи людини. Конституційне право носить поки що фрагментарний характер, проте кількість його джерел зростає. Конституційними статутами (законами) є: статус особи; виборче право; структура, повноваження і взаємовідносини палат парламенту; статус монарха; організація території і місцеве самоврядування. Таких актів у Великій Британії вже налічується понад 40.

Крім того вона підкреслює, що збільшення ролі закону не означає зменшення значення судового прецеденту як повноцінного джерела англійського права. Вважається, що закон, щоб перетворитися на реально чинний, потребує прецедентів, що його конкретизують. “Наближення” закону суддями до конкретного випадку відбувається як у процесі його застосування, так і за тлумачення. Судове тлумачення стає новим прецедентом, яким пов’язаний правозастосовчий орган (так звані “прецеденти тлумачення”). По суті, норма закону набуває реального змісту після застосування її у суді⁵³.

У цей період була значно удосконалена судова система. Відмінність між правом справедливості і загальним правом поступово стерлась і до 1975 р. організація судів була модифікована. У цілому, сучасну судову

⁵³ Скакун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник/ - Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001.- С.557-559.

систему Англії можна представити схематично так, як ми це відобразили у додатку (див. додаток Г)⁵⁴.

*Найбільш великими регіонами “засвоєння” англійського загального права були США, Австралія, Канада. Проф. М. Марченко, досліджуючи правові системи сучасного світу, зазначає, що початково загальне право у тому вигляді, в якому воно застосовувалося в метрополії, розповсюджувалося в основному лише на найбільш цивілізовані колонії. Аборигени продовжували жити за своїми звичаями. Але і вони в процесі “асиміляції” і поступової “цивілізації” переймали різні норми і інститути англійського права*⁵⁵.

Особливості процесу розповсюдження англійського права за межами Англії прослідкуємо на прикладі формування правової системи США, що і є одним із наших завдань у цьому дослідженні.

⁵⁴ Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти)/ Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге видання, змін. і допов. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – С. 141.

⁵⁵ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 147.

2.2. Становлення правової системи Сполучених Штатів Америки

В основних своїх рисах американська правова система почала складатися ще в 17-18 ст. в умовах колоніалізму і багато своїх початкових особливостей зберегла до сьогодні.

На території Північної Америки англійське право було привнесене переселенцями з Англії. Поселяючись на територіях, не освоєних цивілізованими націями, англійські піддані приносять із собою загальне право. Датою початку застосування загального права в усіх американських колоніях вважається 1607 рік, тобто дата утворення першої англійської колонії (у Віргінії)⁵⁶. Далі незалежні колонії були створені у Плімуті (1620 р.), в Массачусетсі (1630 р.), Меріленді (1632 р.) тощо⁵⁷.

У кожній із 13 британських колоній, які були засновані на північноамериканському материку до 1722 року, застосовувались одночасно англійські закони і норми загального права. Однак їхня дія не була необмеженою. Застосування англійського права обмежувалось актами місцевих органів, а також зборами законодавчих актів, які з'явилися в кінці 17-18 ст. в деяких британських колоніях.

Перенесене через океан англійське право повинно було повною мірою враховувати місцеві умови, звичаї і традиції. Мова не йшла про дотримання звичаїв і традицій аборигенів. Вони взагалі не бралися до уваги, оскільки, на думку освіченого прибулого населення, були нецивілізованими. Мова йшла про місцеві нормативні акти, звичаї і традиції, які формувались серед переселенців, що створили своєрідні правові системи колоній, котрі виступали в якості активних регуляторів суспільних відносин.

⁵⁶ Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти)/ Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге видання, змін. і допов. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – С.151.

⁵⁷ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – Міжнародні відносини, 1999. – С. 269.

Таким чином, англійське право застосовувалось в колоніях „у тій мірі, в якій його норми відповідають умовам колонії” (так званий принцип справи Кальвіна 1608 р.)⁵⁸. А норми англійського загального права не зовсім відповідали умовам життя американських колоній, зокрема з огляду на такі підстави:

- ✓ тісно пов'язане з архаїчною процедурою, яка вимагає досвідчених практиків, загальне право було мертвим на територіях, де практично не було ніяких юристів і де зовсім не піклувались про те, щоб їх запросити або підготувати;
- ✓ найважливіші норми загального права були вироблені федеральним суспільством і для федерального суспільства, тобто для суспільства такого типу, від якого американські колонії були далекими;
- ✓ питання, що поставали перед колоністами, були зовсім новими проблемами, вирішити які загальне право не могло тощо.

Тому, в той історичний період, не враховуючи окремі розпорядження місцевої влади, можна стверджувати, що практично на американських землях діяло досить примітивне право, яке було створене в деяких колоніях на основі Біблії. Всюди була поширена свобода “волевиявлення суддів”. Як реакція на свавілля суддів у різних колоніях приймалися спроби кодифікувати право. Американські колоністи XVII ст. позитивно відносилися до писаного права, на відміну від англійців, які бачили в законі небезпеку свавілля і загрозу своїм свободам.

Колоніальне право було подібним на правову систему, створену людьми, за словами М. Марченка, які потерпіли якесь стихійне лихо. Вона складалася з трьох частин: елементів старого закону, нових законів,

⁵⁸ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – Міжнародні відносини, 1999. – С. 270, Абдулаев М. И., Комаров С. А. Проблемы теории государства и права/ Учебник. – СПб.: Питер, 2003.- С. 527.

створених у результаті життєвих потреб у новій країні, і правових елементів, оформлених під дією релігійних поглядів поселенців.

Різниця між новоутвореними правовими системами і англійським правом, яке застосовувалося в британських колоніях, була подекуди такою великою, що дослідники колоніальної правової системи, зокрема південно-східної колонії Массачусетс, сперечалися між собою з приводу того, чи повинна взагалі її правова система розглядатися як одна із різновидів “загальної сім’ї англійського права”⁵⁹.

Звичайно, з часом, а тим більше сьогодні, така ідея виглядає досить “дивною”, як про це пише американський науковець Л. Фрідмен, оскільки не дивлячись на деякі розбіжності у мові та практиці, можна стверджувати, що право цієї колонії коріниться в англійському праві і англійській практиці. При ближчому і детальнішому дослідженні деякі з його особливостей зникають, тим більше, якщо згадати, що перші колоністи не були юристами. Закон, який вони привезли із собою, “не був законом королівського суду”, а лише місцевим законом – звичаєм їх суспільного середовища. Його можна назвати “народним законом”. Природно, що він відрізнявся від старого офіційного закону. Фундаментальними в ньому були все ж англійські елементи.

Строкатість правової системи США стане ще більше очевидною, якщо згадати про різноманітність правових систем іспанських, голландських, французьких і інших колоній, які існували на території цієї країни. Всі вони мали не тільки місцевий політичний і соціально-побутовий колорит, але й і різне законодавство метрополій. Так, у штаті Луїзіана – колишній іспанській і французькій колонії, яка була приєднана до США в 1803 році, М. Марченко дослідив вплив законодавчих актів, що сформували

⁵⁹ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 148.

іспанську і французьку правові системи. Особливо це стосується цивільного права, яке було створене під сильним впливом ідей і положень, що містилися в Кодексі Наполеона⁶⁰.

Законодавство штатів, розташованих на територіях, які відійшли від Мексики (Техас, Нью-Мексико, Невада тощо), виявляє відомий вплив іспанської правової системи. Що стосується Пуерто-Ріко, яке з 1952 року має статус “держави, що вільно приєдналася до США”, то норми цивільного права, які діють там, як стверджують відомі науковці, сформульовані за іспанським взірцем, а процесуальні і більша частина інших правових норм відповідають загальноамериканським моделям⁶¹.

У більшості колоній були видані збірники діючих в кожній з них законодавчих актів. Перший, виданий в Массачусетсі в 1648 р., відрізнявся тим, що окремі правові інститути були розташовані в ньому в алфавітному порядку, що стало взірцем для багатьох наступних публікацій американського законодавства.

Важливим фактором для розвитку правової системи США стала проголошена у 1776 році і фактично встановлена у 1783 році незалежність Америки, яка створила для англійських колоній, що стали Сполученими Штатами Америки, зовсім нові умови. Після проголошення незалежності колишніх британських колоній, американська правова теорія і практика мала значний успіх в американізації своїх основних постулатів уже в перші роки.

Після завоювання політичної незалежності виникла і стала популярною ідея самостійного американського права. Фактично з цього часу розпочався незалежний розвиток правової системи США.

⁶⁰ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001. – С. 148.

⁶¹ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. - д. ю. н. проф. А. Я. Сухарев. - 2-е изд., изм. и доп. - М.: Издательство НОРМА, 2001. –С. 599.

2.3. Спільне і загальне у правових системах, що входять у англо-американську правову сім'ю

У контексті даного розділу, ще одним важливим питанням, яке потребує висвітлення, є характеристика спільних рис всіх національних правових систем тих країн, які відносяться до англо-американської правової сім'ї.

У цілому, фундаментальними рисами і особливостями англо-американської сім'ї правових систем, які стали характерними для всіх країн, що до неї належать, в тому числі для правової системи Америки, та надають їй як правовій сім'ї специфічний характер, дозволяють згрупувати ці правові системи в одну сім'ю, на думку проф. М. Марченка, є⁶²:

По-перше, загальне право за своєю природою і змістом є “правом суддів”. Це означає, що в основу загального права початково були покладені і залишаються досі рішення королівських судів – в Англії, рішення Верховного суду з питань конституційності або неконституційності звичайних законів – в США, вердикти вищих судових інстанцій з аналогічних питань – в Канаді, Австралії і інших англомовних країнах.

Судовий характер загального права визнається фактично всіма дослідниками-компаративістами, а також самими суддями – практичними працівниками, які мають справу з різними інститутами загального права. На думку колишнього голови Верховного суду США Е. Уорнера, “ні в кого не буде підстав залишатися чесним, стверджуючи, що суд не створює право”. Правотворча діяльність суду – це не основна його ціль і функція. Суд створює право в ході своєї основної судової діяльності. Він не підміняє Конгрес і не має ніяких намірів узурпувати владу Конгресу. Але „ми (судді) створюємо право, і інакше бути не може”.

⁶² Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 118 – 130.

По-друге, загальне право, у порівнянні з іншими правовими сім'ями має яскраво виражений „казуальний” характер (case law), оскільки норма загального права є моделлю конкретного рішення, а не результатом законодавчого абстрагування від окремих випадків⁶³. Це система домінування прецедентного права і повної або майже повної відсутності кодифікованого права, точніше кодифікованого законодавства. Дана особливість загального права історично обумовлена перевагою в ньому протягом довгого часу права суддів порівняно із статутним (парламентським) правом. Встановлення жорсткого принципу прецеденту в діяльності судової системи Великобританії і інших країн, домінування в них прецедентного права над іншими складовими частинами загального права зовсім не сприяло, а навпаки об'єктивно стримувало процес його уніфікації і кодифікації.

Особливі умови розвитку загального права в США, активна діяльність законодавчих органів на рівні федерації і окремих штатів, що призвела до створення великої кількості нормативно-правових актів, непов'язаність, на відміну від Англії, судових і інших державних органів глибокими традиціями загального права, які зазвичай заважають його кодифікації, - все це і багато іншого обумовило те, що законодавство тут набуло більш кодифікований, а не просто консолідований характер.

Починаючи з кінця 18 століття і до другої половини 20 ст. у США на рівні окремих штатів були розроблені і прийняті галузеві кодекси. Особлива активність у сфері кодифікації протягом 19 ст. спостерігалась у штаті Нью-Йорк, де були підготовлені і частково прийняті проекти цивільного, кримінального, цивільно-процесуального і кримінально-процесуального

⁶³ Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – С. 172.

кодексів. Пізніше вони стали своєрідним взірцем для розробки і прийняття відповідних кодексів в інших штатах.

Кодифікаційна робота в США проводилась не тільки на рівні окремих штатів - суб'єктів федерації, але й на рівні самої федерації. Пік її, якщо про такий можна вести мову, приходить на 20 ст. В результаті цієї роботи в 1909 році був підготовлений і прийнятий федеральний Кримінальний кодекс. У 1926 році був розроблений і схвалений федеральний Звід законів, який складався з 50 „галузових” розділів (таких як „Війна і національна оборона”, „Патенти”, „Сільське господарство” і т. д.) і періодично поновлювався кожних 6 років. У післявоєнний період з метою зближення і уніфікації законодавства окремих штатів в США був підготовлений і схвалений Єдиний торговий кодекс (1952 р.), створені так звані типові кодекси з кримінального, кримінально-процесуального і деяких інших галузей права.

Однак не дивлячись на кодифікаційну роботу, яка проводилась протягом довгого часу, сама кодифікація в свідомості американського юридичного співтовариства завжди залишалася чужорідним явищем, фікцією, яку привнесли ззовні, оскільки не закони чи окремі кодекси початково визначають суть американської правової системи, а рішення, які приймаються вищими судовими інстанціями країни⁶⁴.

Крім того, як ми зазначали вище, говорячи про американські кодекси, завжди потрібно пам'ятати, що вони “не ідентичні” європейським кодексам. “Їх і тлумачать по-іншому”. У цих кодексах вбачають тільки результат консолідації, більше чи менше вдалої, а не основу для вироблення і розвитку нового права, як в країнах романо-германської правової сім'ї.

По-третє, важлива особливість загального права у порівнянні з романо-германським правом і іншими правовими сім'ями полягає в тому, що

⁶⁴ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 122.

в ході свого виникнення і розвитку воно піддавалося тільки незначним впливам зі сторони римського права. Причин слабкого впливу римського права на загальне право є досить багато, але найбільш важливими з них є 1) в значній мірі приватний характер римського права, яке не могло бути використане королівськими (вестмінстерськими) судами, які вирішували у межах своєї юрисдикції не приватні, а публічно-правові спори, 2) несумісність з римським правом місцевих звичаїв і традицій; 3) особливості еволюційного розвитку Англії і її правової системи.

По-четверте, особливістю загального права є перебільшення ролі і значення процесуального права у порівнянні з матеріальним. Ця особливість з'явилася вже на найдавніших стадіях його становлення і розвитку і значною мірою зберегло своє значення до нині. Одною з причин її появи і збереження є перманентне домінування в системі загального права „права суддів”. Відносно слабкий розвиток законодавства – статутного права в Англії, а пізніше і в інших країнах загального права давало можливість, а інколи і змушувало суди формувати в процесі своєї повсякденної діяльності не тільки норми матеріального, але і процесуального права, приділяти увагу не стільки самому судовому рішення, скільки порядку, процедурі прийняття цього рішення.

Як показують наукові дослідження, для англійського юриста аж до 19 ст. головним було знайти форму позову в Королівський суд. Найтяжчим при цьому було порушення самого судового процесу, а також вироблення “строгих правил доведення”, щоб вердикт присяжних, які беруть участь у процесі був розумним. Сьогодні стан справ у сфері загального (особливо англійського права) децю змінився. Проте, не дивлячись на це, стиль мислення, породжений столітніми традиціями, зберігається досі.

По-п'яте, важливою особливістю загального права, яка підкреслює його своєрідний і подекуди унікальний характер, є досить високий рівень

незалежності судової влади по відношенню до інших гілок державної влади, її реальна, гарантована самотійність як у питаннях організації свого внутрішнього життя, так і у судочинстві, у вирішенні справ, які відносяться до її компетенції⁶⁵. “Судова незалежність” і теоретиками, і практиками, розглядається як прояв одного з аспектів теорії, а разом з цим і практики поділу влади. Такий підхід до судової влади дозволяє обґрунтувати і виправдати правомірність і розумність з точки зору інтересів всього суспільства і держави побудови таких відносин між різними гілками влади, за яких судова влада в процесі своєї діяльності була б застрахована як від контролю законодавчої влади, так і від втручання з боку уряду. Підтриманню реальної самотійності судових органів в системі органів загального права сприяють матеріальні фактори і історичні традиції.

По-шосте, однією з особливостей загального права є обвинувальний характер судового процесу. На відміну від інших правових систем, де на суд покладається обов’язок як збору, так і оцінки зібраних доказів (інквізиторський процес), судовий процес в країнах загального права має інший, обвинувальний характер. Згідно з кримінально-процесуальними і цивільно-процесуальними нормами обов’язок збору доказів покладається на сторони – учасників процесу, а суд (суддя) при цьому залишається нейтральним, заслуховує і оцінює аргументи обох сторін.

По-сьоме, англо-американська правова система, як наголошують М. І. Абдулаєв та С. О. Комаров, відноситься до західної традиції праворозуміння. І англійській, і американській системам права характерна загальна концепція “правління права” (the rule of law), яка складалася протягом декількох століть, проте реалізація принципів правління права стала можливою лише в сучасних умовах розвитку демократії.

⁶⁵ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 126.

В англomовних правових системах найбільш яскраво проявляється ідея незалежності права від держави, а вимоги правління права полягають в тому, що державна влада повинна здійснюватися відповідно з встановленим законом, а сам закон повинен відповідати визначеним правовим принципам. Реалізація принципів правління права можлива тільки в рамках ліберально-демократичної політичної системи, в якій поважаються і гарантуються права і свободи індивіда⁶⁶.

Крім перелічених особливостей загального права в спеціальній вітчизняній і зарубіжній літературі виділяють і інші. Вказується зокрема, насильницький характер розповсюдження у світі загального права разом з розширенням території Британської імперії. Увагу звертають на ту обставину, що значна частина друкованої юридичної продукції у вигляді актів парламенту, рішень судів, книг, юридичних журналів і т.д. знаходиться в приватних руках. Виділяється така особливість загального права, як безперервність його історичного розвитку і вдосконалення⁶⁷.

Англо-американська правова система характеризується надзвичайною гнучкістю правового регулювання, його близькістю до фактичних суспільних відносин. Цей феномен пояснюється особливою роллю суду у створенні і застосуванні правових норм. Саме англо-американському праву людство зобов'язане здобуттям інституту суду присяжних, довірчої власності тощо.

З моменту проголошення американського суверенітету розвиток англійського і американського права йшов своїм неповторним шляхом, незалежно. Право США не може бути англійським правом. Воно відділене від англійського права усім тим, що відділяє спосіб життя і цивілізації Англії.

⁶⁶ Абдулаев М. И., Комаров С. А. Проблемы теории государства и права/ Учебник. – СПб.: Питер, 2003. – С. 528.

⁶⁷ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001. – С. 130.

Про основні риси правової системи США, специфічні ознаки, які відрізняють американську правову систему від англійської, детальніше мовитиметься далі, у наступному розділі.

Розділ 3. Основні риси правової системи США

3.1. Америка очима гостя

Для характеристики основних рис правової системи США, на думку автора, доречним буде розпочати виклад матеріалу з висвітлення загальної характеристики Сполучених Штатів, побудованої на матеріалах здобутих у період особистого стажування.—Сполучені Штати Америки - держава, яка займає більше третини континенту Північної Америки. Населення становить біля 270 млн. чоловік. Офіційна мова - англійська. За формою державного устрою США є федерацією. У адміністративному відношенні територія держави поділена на 50 штатів і федеральний округ Колумбія. Спочатку до складу федерації входило 13 штатів, які започаткували утворення США. Кожний штат поділяється на округи, які традиційно називаються графствами. Таких округів створено 3041. Округи адміністративно діляться на муніципалітети. У США утворено 16734 муніципалітети. Округи здійснюють місцеве самоврядування у містах, а муніципалітети - у сільській місцевості.

~~Сполучені Штати Америки — держава, яка займає більше третини континенту Північної Америки. Населення становить біля 270 млн. чоловік. Офіційна мова — англійська. За формою державного устрою США є федерацією. У адміністративному відношенні територія~~
~~Сполучені Штати Америки — держава, яка займає більше третини континенту Північної Америки. Населення становить біля 270 млн. чоловік. Офіційна мова — англійська. За формою державного устрою США є федерацією. У адміністративному відношенні територія держави поділена на 50 штатів і федеральний округ Колумбія. Спочатку до складу федерації входило 13 штатів, які започаткували утворення США. Кожний штат поділяється на округи, які традиційно називаються графствами. Таких округів створено 3041. Округи адміністративно діляться на муніципалітети. У США утворено~~

~~16734 муніципалітети. Округи здійснюють місцеве самоврядування у містах, а муніципалітети — у сільській місцевості.~~

Столиця США - м. Вашингтон, названий у честь першого президента США - Джорджа Вашингтона. Адміністративно Вашингтон виділений у особливий федеральний округ Колумбія.

США мають свої національні символи, до яких відносяться Державний прапор, герб, гімн, Статуя Свободи, Монумент Вашингтона.

На Американському Прапорі відображені 50 зірок за кількістю штатів; 13 смуг, кожна з яких символізує одну з 13 колоній, які поклали початок США. Смуги червоні (7) і білі (6), 50 білих зірок розміщених на синьому фоні. Червоний колір символізує доблесть і сміливість, білий - чистоту і непорочність, синій - стійкість і справедливість. Перший прапор США був пошитий Бетсі Росс у 1776 році на прохання Д. Вашингтона. Текст клятви вірності національному прапору схвалені у 1892 році.

Державний Герб - це зображення орла з розпростертими крилами в лапах якого оливкова гілка і 13 стріл. Герб був затверджений 20 липня 1782 року.

Запроваджений Державний Гімн під назвою “Зоряний прапор”. Слова до Гімну були написані у 1814 році. “Зоряний прапор” став офіційним гімном США 3 березня 1931 року.

До Американських символів як уже зазначалося відноситься Статуя Свободи, яка була подарована Францією і урочисто відкрита 28 жовтня 1886 року, а також Монумент Вашингтона, пам’ятник Першому Президенту США, який був відкритий у 1884 році у Вашингтоні не далеко від Капітолію.

Конституція США прийнята у 1787 році. Це одна із найстаріших нині чинних конституцій і одна із найбільш жорстких: за 200 років до неї було внесено всього 27 поправок, 10 з яких - Біль про права, вступили у силу 1791 року. На відміну від юридичних конституцій, в США, на думку

американських теоретиків, “жива конституція”. Іншими словами, Конституція 1787 року діє в даний час з багаточисельними доповненнями у вигляді судових прецедентів, законів Конгресу, актів президента. Конституція містить чіткий перелік питань, віднесених до компетенції центральної влади. Питання, які не внесені в цей перелік, штати правомочні вирішувати самостійно. Кожний штат має свою конституцію, свою законодавчу, виконавчу і судову системи.

За формою правління США є президентською республікою. Федеральна Конституція затверджує принцип “розподілу влади”: законодавча влада належить Конгресу, виконавча - президенту, судова - системі судів на чолі з Верховним судом США.

Вищий орган державної влади - Конгрес - складається з двох палат: Палати представників і Сенату. Кожний член Палати представників (конгресмен) вибирається на 2 роки від 500 тис. виборців. Всього у Палаті представників 435 членів (конгресменів). Сенат - палата, яка виражає інтереси штатів. Кожний штат представлений у Сенаті двома членами. Таким чином, він складається із 100 осіб, по два від кожного штату, незалежно від чисельності його населення. В Сенат депутати обираються на 6 років з поновленням однієї третьої складу через кожних два роки, що забезпечує його стабільність і послідовність. У Палаті представників головує спікер, який обирається із числа її депутатів, у Сенаті - віце-президент США. Один раз у рік Конгрес збирається на чергову сесію. Крім того, Президент може скликати позачергові сесії. Палати свої засідання проводять окремо. Основна діяльність Конгресу здійснюється не на пленарних засіданнях палат, а в різних комітетах, створених обома палатами (їх є приблизно 60). У комітетах проходить більша частина законодавчої роботи. Конгрес засідає у Капітолії (Вашингтон, округ Колумбія).

Компетенція Конгресу визначена Конституцією. Конгрес має право: встановлювати податки, мито, акцизні збори, платежі; затверджувати Федеральний бюджет і всі асигнування; регулює внутрішню торгівлю і торгівлю між штатами; контролює діяльність урядових установ; оголошує війну, формує збройні сили і виділяє асигнування.

Структура і особливості Палат Конгресу полягає в тому, що: Палата представників включає 22 постійних і 5 спеціальних комітетів; кандидатура спікера Палати висувається більшістю членів Палати; законопроекти про державні податки можуть виходити тільки від палати; Палаті представників належить право вибору Президента при набрані рівної кількості голосів кандидатами. У складі Сенату діє 16 постійних і 4 спеціальних комітети; Головою Сенату є віце-президент з правом голосу тільки у випадку, якщо сенатори порівну розділились. До функцій Сенату відносяться: прийняття США міжнародних зобов'язань і участь в призначенні вищих посадових осіб; в Сенаті законопроект розглядається повним складом, який має назву Комітет Сенату.

Конгресменів обирають на 2 роки, сенаторів - на 6 років. І конгресмени, і сенатори можуть переобиратися на своїх посадах без жодних обмежень.

Виконавча влада в США здійснюється Президентом. Президент поєднує повноваження Глави держави і Глави уряду. Президент США вибирається на 4 роки шляхом непрямих виборів (народ обирає виборців, а вони - президента) з можливістю ще одного переобрання. Вибори Президента відбуваються у листопаді, а інавгурація - 20 січня. Президентом може бути особа, яка народилася у США, не молодша 35 років, проживає у США 14 років. Президент - головнокомандуючий збройними силами США. Президент має право на скликання надзвичайної сесії Конгресу; може розпоряджатися надзвичайними повноваженнями в особливих випадках; має право видавати

накази, які набувають сили закону; має право відхилити виконання вироку і помилувати засудженого; він призначає і відзиває послів та інших повноважних представників і консулів; має право укладати міжнародні договори.

Резиденція президентів США з 1800 року – Білий дім. Президент США не підзвітний ніяким органам і може бути усунутим від посади тільки у порядку імпічменту, якщо він буде визнаний винним у зраді або іншому тяжкому злочині чи правопорушенні.

Президент є також главою уряду - Кабінету. Кабінет складається з міністрів, які призначаються президентом за порадою і згодою Сенату і тих посадових осіб, яких Президент сам включає до Кабінету. Кабінет цілком підпорядкований Президенту і виконує при ньому роль дорадчого органу. Компетенцію Кабінету точно не визначено. Конституцією це питання не врегульоване. На засіданнях Кабінету, які проводяться під головуванням Президента, вирішуються найбільш важливі питання державного життя. Велику роль в управлінні державою відіграють поряд з міністерствами центральних відомств - Рада національної безпеки, Рада з економічної політики, Відомство з управління і бюджету, Управління з питань політики у галузі науки, Рада з якості навколишнього середовища, Відділ адміністративної підтримки та ін. Члени Кабінету не підзвітні Конгресу.

Президент є главою виконавчої влади США, Верховним головнокомандуючим, головнокомандуючим Збройними Силами США.

Законопроекти, запропоновані Конгресом, стають законами США після їх підписання Президентом.

У США функціонують паралельно єдина федеральна система судів і самостійні судові системи кожного із 50 штатів, округу Колумбія і чотирьох федеральних територій. У федеральну систему судів входять Верховний суд США, апеляційні і окружні суди, а також спеціальні суди.

Всю систему очолює Верховний суд США, який одночасно займає виключно важливе положення в структурі вищих державних установ поряд з Конгресом і Президентом США. Повноваження судової влади регламентуються Конституцією США. Верховний Суд США - складається з 9 судів, одного з яких президент призначає головою. Члени Верховного суду, включаючи голову, призначаються президентом і затверджуються Сенатом. Кворум, необхідний для прийняття рішень, - 6 членів суду. Основна функція Верховного суду США - розгляд скарг на рішення нижче стоячих федеральних судів і судів штатів, а також прохань про відміну постанови будь-якого суду, якщо визнає її такою, що суперечить Конституції США.

Основна ланка федеральної судової системи - окружні суди. У США функціонує 95 окружних судів. Вони розглядають у першій інстанції цивільні і кримінальні справи, які входять у компетенцію федеральної юстиції, а також скарги на дії адміністративних відомств. Поряд з системою загальних судів існує декілька спеціалізованих федеральних судів. До них відносяться: суди з претензій громадян до уряду США, Суд США у справах внутрішньої торгівлі (9 суддів), Податковий суд США.

Основний обов'язок Верховного суду – тлумачити закони, вирішувати питання про конституційність законів (може оголосити закон таким, який не відповідає Конституції).

Судді всіх судів США призначаються пожиттєво.

У судах США існує журі (суд присяжних), яке складається з 12 осіб, які вирішують винна чи невинна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, виграє чи не виграє справу.

На думку професора Делеверського університету Криса Вулфа, яку він відобразив в своїх лекціях, особливостями американського життя, є те, що США це країна емігрантів, де все населення крім індіанців приїжджі. 400 років тому різні люди приїхали на континент як шукачі кращого життя,

скарбів. Приблизно 100 років по тому приїхали європейці в пошуках захисту від соціального тиску церкви, урядів своїх держави. На той час в Англії, Франції та інших європейських країнах було велике переслідування людей за релігійними мотивами. Люди, які мали кошти необхідні на переїзд, емігрували до Америки. У індіанців на той час було своєрідне поняття права власності на землю. Вони не розуміли, як власність на землю може змінюватися. Тому для індіанців та європейців це було своєрідним “культурним шоком”.

Особливостями американського життя виступають також й інші чинники, які є практичними реаліями. Зокрема:

1. Принцип “індивідуальності”, який означає, що кожна людина покладається сама на себе;

1.2. Принцип “американської демократії”, в якому закладена ідея переконання американців, що вони створюють і забезпечують своє майбутнє. У США як у магазині “все для дому”. Кожна людина це найвища суспільна цінність. Чим більше людей, тим краще. Такий підхід це протилежність японському підходу – “Вилізлий цвях завжди забивають”, якого не сприймають американці. У Америці діє правило – “один вирішує все”. На цьому підході, очевидно, базується надзвичайно позитивне відношення до іноземних студентів.

1.3. Ще дуже важливий принцип американського життя це – “Свобода кожної людини”, яке реально забезпечене всією політичною системою США.

1.4. Принцип “рівності можливостей”, який допускає в американському житті багато неформальностей. Цей принцип покладений в основу американської Декларації незалежності. Всі люди створені рівними. У США не мають королівської родини, станів хоча багато видатних людей мають різну освіту, рівень багатства та інші людські якості. У Америці було 44 президенти. Три з них найбільш видатних: перший президент

Формат: Список

США, який організував захист незалежності Америки, був перший Головнокомандуючий Збройних Сил США, і якого називають “батьком Американської держави” – Джордж Вашингтон; другий – Авраам Лінкольн, завдяки йому було скасовані рабство і расизм; третій – Томас Джефферсон – автор Декларації незалежності США. Крім того він розробив правила поведінки своїм нащадкам, відомі як “10 заповідей Джефферсона”, які є актуальні та цікаві і сьогодні. Зокрема:

- 1) не відкладайте на завтра те, що можете зробити сьогодні;
- 4)2) ніколи не турбуйте інших тим, що можете зробити самі;
- 4)3) не витрачайте власних грошей, доки не будете мати їх у руках;
- 4)4) не купуйте того, що вам не потрібно, під приводом, що це дешево: це навіть зараз для вас дорого;
- 4)5) гордість обходиться нам дорожче, ніж голод і холод;
- 4)6) ніколи не кайтесь у тому, що мало їли;
- 4)7) усе, що робиться з бажанням, не є тягарем;
- 4)8) багато горя нам приносили нещастя, які ніколи не траплялися;
- 4)9) сприймайте все якомога легше;
- 4)10) якщо ви розлютилися, порадуйте до десяти перед тим, як сказати щонебудь, і до ста якщо лють є сильною.

Цим трьом президентам в центрі Вашингтону споруджені пам'ятники, а Т. Джефферсону і А. Лінкольну створені музеї. Д. Вашингтон заповів, щоб йому пам'ятник у вигляді статуї не споруджували, тому був збудований висотний обеліск.

5. Принцип “недоторканності приватного життя” – він викликає недовіру до держави та власного уряду, як першопричину порушення їхнього приватного життя. Уряд Америки сьогодні надзвичайно слабкий. І навпаки уряд штату має більший вплив на людину від федерального. На думку американців найкращий уряд є початком найбільшого зла.

Формат: Список

Головним завданням уряду США вести внутрішню політику так, щоб не втручатися у життя людей. Американці вважають, що продавці автомобілів у США є найнижчим станом суспільства, тому, що вони говорять неправду, обманюють у процесі своєї праці.

5.6. Принцип “важливості часу”, який передбачає, що людина організовуючи своє життя оцінює його і планує його. Вони звертаються до майбутнього, тому що минулого у них вже немає. Майбутнє – це ресурс, – це час, – це гроші, тому він важливий.

На думку американців у світі існує дуже багато різних культур, але у багатьох з них немає прогресу. У їхній американській культурі досить суттєвий прогрес. Вони стверджують «“Я” – це центр всіх ситуацій», отже зміни реального життя повністю залежить від кожного. У Америці громадяни і гості абсолютно рівні перед законом і ця рівність забезпечена реально в масштабі держави.

Деякі світові соціологи вважають американську культуру надзвичайно суперечливою. Американці зовні надзвичайно добрі, ввічливі, усміхнені, але не завжди легко дійти до їхнього серця. Доброта і ввічливість американців настільки яскраво виражена у їхньому повсякденному житті, що мимо волі у кожного хто з ними спілкується викликає до них загальну повагу і прихильність.

Ще визначальною особливістю США, важливою для нашого дослідження, є те, що в основі правової системи лежать три правові акти: Конституція США, Американська Декларація незалежності, Велика Хартія (“Магна9 карта” прийнята в Англії у 1215 Р.), Хартія стала основою права як і самій Великій Британії тому, що Америка була колонією Англії.

Формат: Список

3.2. Особливості розвитку правової системи США

Процес самостійного розвитку правової системи США почався, на думку більшості науковців, що досліджували цю проблематику, з моменту здобуття незалежності Сполученими штатами Америки. Проголошення незалежності США актуалізувало ідею створення самостійного американського права, яке “порвало б” зі своїм “англійським минулим”⁶⁸.

Це обумовило сприятливе ставлення до кодифікації. Хоча, треба сказати, що американські кодекси суттєво відрізнялись і відрізняються від романо-германських кодексів (в штатах кодекси є результатом консолідації вже наявних норм – відпрацьованих судовою практикою чи наявних у законодавстві, – а не встановлення нових норм). Проте, це був, в цілому, позитивний період для поширення традицій романо-германської правової системи в США⁶⁹:

- ✓ конституції деяких штатів передбачали складання систематизованих кодексів, що охопили б все право штатів;
- ✓ деякі штати заборонили використовувати у юридичній практиці англійські судові рішення, які виносилися після 1776 року;
- ✓ до США приєдналися території, на яких не діяли традиції загального права;
- ✓ Америку заселили нові емігранти, що приїхали із країн, де загальне право не було відомим і в яких не сприймали все англійське.

Забігаючи наперед, слід зазначити, що *конфлікт між романо-германською правовою системою і загальним правом, що виник в країні після*

⁶⁸ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – Міжнародні відносини, 1999. – С. 271; Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001. – С. 149; Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Казьмин, В. В. Лазарев и др.: Под общ. ред. А. С. Пиголкина. – 2-е изд., испр. и дополн. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. – С. 359; Общая теория права и государств: Учебник/ Под ред. В. В. Лазарева. – 2-е изд. перераб. и дополн. – М.: Юристъ, 1996. – С. 265 та ін.

⁶⁹ Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти)/ Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге видання, змін. і допов. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – С.153.

завоювання незалежності і тривав більше ніж півстоліття, завершився перемогою традиції, і США (за виключенням штату Луїзіани) залишилися в системі загального права. Закони більшості штатів прямо визначали, що загальне право є діючим правом.

Причинами перемоги загального права перш за все є: спільність традицій, спільність мови і походження (населення США мало англійське походження), вплив шкіл загального права (формування юристів завдяки системі навчання на загальному праві). Але, все ж таки, правовій системі США притаманні такі риси, які характерні для країн, що належать до романо-германської сім'ї і, звичайно, вона має ряд своїх специфічних, власних особливостей. “Тріумф загального права в США пройшов важким шляхом і був неповним⁷⁰”.

Незабаром після проголошення незалежності, була прийнята Конституція США (в 1787 році), яка закріпила основи державного і суспільно-політичного ладу нової держави, створила передумови для її розвитку. Американська Конституція – це не стільки юридичний, скільки політичний, соціальний і ідеологічний документ. У ній закріплена система державних органів, політичних інститутів суспільства, сукупність конституційних прав і свобод громадян, принцип розподілу влади та інші державно-правові принципи. Конституція США створює основи побудови і діяльності всіх державних і суспільно-політичних інститутів, є юридичним фундаментом, на якому будується правова система США і правові системи всіх штатів. Цей визначний нормативно-правовий акт, Основний Закон США складає основну і суттєву відмінність американського права від англійського.

Виходячи з ідей природного права і суспільного договору Американська Конституція встановлювала межі повноважень федеральних органів у їх

⁷⁰ Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти)/ Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – 2-ге видання, змін. і допов. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – С.153.

взаємовідносинах як із штатами, так і з громадянами. Ці межі були конкретизовані у перших 10 поправках, прийнятих через 2 роки після вступу у силу Конституції і відомих під назвою Біля про права. Підчас громадянської війни були прийняті і інші не менш важливі поправки до Конституції США (13, 14, 15 поправки), в яких проголошувалось, що законодавчою владою штатів (легіслатурами), виконавчими і іншими органами не можуть порушуватись або відмінюватись конституційні права громадян⁷¹.

Наявність писаної Конституції, яка містить Біля про права, є досить важливою відмінною рисою правової системи США у порівнянні з системою англійського права. У правовій системі Великобританії, як відомо, немає писаного тексту конституційного акту, як і немає аналогу американського Біля про права.

З наявністю писаної Конституції, як однієї з особливостей правової системи США М. Марченко пов'язує і деякі інші її особливості. Одна з них – право Верховного суду США тлумачити текст і зміст Конституції держави, а також право вищих судових інстанцій різних штатів тлумачити їх власні Конституції. Все розвинуте право США, а також відмінності між федеральним правом і правом окремих штатів за допомогою тлумачення Верховного суду більш підігнані під визначені формули Конституції США. Без врахування цього тлумачення, лише через ознайомлення з текстом того чи іншого закону і Конституції, не можна визначити, чи відповідає цей закон Конституції, чи є він конституційним. Акти тлумачення Конституції відіграють в процесах правотворчості і правозастосування США вельми важливу теоретичну і практичну роль⁷².

⁷¹ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 149.

⁷² Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001.- С. 150.

Важлива відмінність американської правової системи від англійської – співіснування двох джерел права - законодавчих актів, що приймаються Конгресом США і легіслатурами штатів, і норм загального права. Протягом всієї історії Сполучених Штатів не раз співвідношення цих двох форм права піддавалося змінам⁷³. Починаючи з 1820-х років переважна більшість штатів розпочала кодифікацію норм загального права, залишаючи, однак, за судами широкі повноваження їх тлумачення, при чому деякі правові інститути так і не стали предметом законодавчого регулювання. Основна тенденція в подальшому розвитку американського права - зростання ролі законодавства за збереження принципової значимості рішень Верховного суду США. Дуже своєрідним був розвиток права в Луїзіані. Там зберігається вплив законодавчих норм за французьким зразком, зокрема Цивільний кодекс, складений в 1825 році за моделлю Кодексу Наполеона. Однак, в цілому, зміни, котрі вносились в законодавчі акти Луїзіани, особливо у сфері торгового права і цивільного процесу, відбувались у напрямку їх американізації.

Багато норм загального права були не сприйнятими в умовах Америки. Частина норм англійського права не діяла в США через те, що вони створені судами (раз і назавжди було встановлено, що закони, прийняті парламентом, будуть застосовуватись поза Англією тільки за спеціальним рішенням парламенту). В Америці було запроваджене англійське право, яке діяло в Англії в ту епоху, коли Англія панувала над Америкою, тобто до 1776 року. Питання про застосування в Америці більш пізніх норм ніколи навіть не поставало. Зміни, що відбувались в англійському праві після 1776 року, не обов'язково знаходили відображення в праві США.

Протягом всього XIX ст. у багатьох штатах здійснювались спроби підготувати кодекси законів з окремих галузей права, які далеко не одразу і

⁷³ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. - д. ю. н. проф. А. Я. Сухарев. - 2-е изд., изм. и доп. - М.: Издательство НОРМА, 2001. -С. 598-599.

не у всіх випадках призводили до офіційного видання відповідних актів, хоча в результаті, ґрунтуючись на наукових дослідженнях можна зробити висновок, що на відміну від Великобританії, в США законодавство набуло значною мірою кодифікований, а не просто консолідований характер. Так, ще в 1776 році штат Вірджинія доручив Томасу Джефферсону підготувати проект кримінального кодексу, який був офіційно прийнятий в 1796 році. УВ Луїзіані відомим юристом Е. Лівінгстоном на початку XIX ст. були підготовлені проекти кримінального, цивільного і процесуального кодексів, лише частково схвалені законодавчими зборами. В 1830-х роках почалася робота нью-йоркського юриста Д. Філда над проектами кодексів для свого штату. Починаючи з 1848 року, підготовлені комісією, очолюваною Д. Філдом, проекти цивільного, кримінального, цивільно-процесуального і кримінально-процесуального кодексів, хоч і не всі, були схвалені в штаті Нью-Йорк і одночасно стали взірцем для кодексів, виданих у ряді інших штатів. Проте, як правило, кожен із штатів запозичував лише окремі кодекси, складені у штаті Нью-Йорк, а не всі чотири. В 1872 році найбільший західний штат Каліфорнія схвалив чотири кодекси по вказаних вище галузях права, розроблені комісією із місцевих юристів. З 1880-х років у більшості штатів були видані зводи чинних в них законів; вони складалися за різними схемами і вельми відрізнялися рівнем законодавчої техніки⁷⁴.

Ще одна, досить-таки суттєва відмінність англійської правової системи і правової системи США – федеративний устрій Америки, тобто федеративний характер її правової системи, адже не викликає сумніву безпосередній зв'язок правової системи з федеративним устроєм держави. З цих міркувань буде логічним погодитися з М. Марченком, що історично, під впливом на процес становлення і розвитку права в колишніх колоніях, а на

⁷⁴ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. - д. ю. н. проф. А. Я. Сухарев. - 2-е изд., изм. и доп. - М.: Издательство НОРМА, 2001. –С. 600.

сьогодні – штатів (суб'єктів федерації), різних правових систем і традицій, на території США фактично склалася 51, в значній мірі відмінна одна від одної правова система: та, що охоплює територію всієї країни і правові системи, які діють на території штатів⁷⁵.

Звідси теоретично виникає також проблема співвідношення федерального законодавства із законодавством штатів. Це питання було визначено в Конституції США, однак неодноразово піддавалось досить суттєвим змінам. ЗаНю-сумттю, мі, і Громадянська війна 1861-1865 рр., один з переломних моментів в історії держави, була пов'язана з намаганням рабовласницьких штатів Півдня обмежити роль феодальних законів на користь актів, що приймалися владою штатів. Федеральне законодавство сьогодні відіграє роль основного джерела права в регулюванні питань економіки, фінансів, оборони, трудових відносин, охорони природи та інших загальнодержавних проблем, а також митних правил, торгівлі між штатами, авторських прав, патентних відносин тощо.

Крім цього, кожен штат має і власне прецедентне право, що спричиняє чисельні колізії між системами права окремих штатів, між ними і федеральною системою права і т. д. Проф. В. С. Нерсесянц зауважує, що в США інакше, ніж в Англії, діє і правило прецеденту⁷⁶. Так, Верховний суд США і Верховні суди штатів не зобов'язані дотримуватися власних рішень і можуть змінювати свою практику. До того ж, правило прецеденту відноситься до компетенції штатів і діє у межах судової системи відповідного штату.

Федеральна правова система, в формально-юридичному змісті, закріплює загальнодержавні пріоритети, і тим самим відіграє визначну роль у

⁷⁵ Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: «Зерцало-М», 2001. – С. 151.

⁷⁶ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С.468.

правовому масиві, який склався за більш ніж 200-річну історію існування США. Зростанню значимості федеральних законів за останні десятиліття, як зазначає проф. А. Я. Сухарев, значною мірою сприяли різноманітні соціальні програми, наприклад ~~на~~ осві~~ти~~ти~~ні~~, надання~~ю~~ допомоги малозабезпеченим, будівництву доріг, боротьбі із злочинністю та ін. Ці програми фінансуються федеральною владою лише за умови, що відповідні ~~штати~~ підкоряються вимогам, встановленим федеральними законами. ~~УВ~~ цілому ж сфера застосування законодавства і загального права штатів, особливо з проблем цивільного і кримінального права, судоустрою і судового процесу, значно ширша, ніж федерального законодавства і, поряд з ним, загального права, що являє собою сукупність судових прецедентів, породжених необхідністю тлумачення федеральних законів. Розмежування сфери дії законодавства федерації і штатів в конкретних галузях права є досить складною справою, оскільки не рідко ті самі правові інститути врегульовані як тими так і іншими ~~законами~~⁷⁷. ~~Зонами~~⁷⁸.

В умовах росту економічних, політичних і інших зв'язків між окремими штатами, росту мобільності населення та зважаючи на ряд інших чинників з кінця ХІХ ст. відомий науковець, проф. А. Я. Сухарев, вбачає в США спроби зблизити і навіть уніфікувати законодавство штатів, котрі, проте можуть бути успішними лише на добровільній основі, якщо легіслатури всіх чи хоча б більшості штатів дотримуватимуться обумовленого взірця. З цією метою в 1892 році була створена Національна конференція уповноважених з уніфікації права штатів, котра являла собою частково державний орган, частково - громадську організацію. Безпосередню постійну роботу з підготовки проектів уніфікованих актів ведуть комісії спеціалістів з

⁷⁷ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. - д. ю. н. проф. А. Я. Сухарев. - 2-е изд., изм. и доп. - М.: Издательство НОРМА, 2001. -С. 600.

⁷⁸ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. - д. ю. н. проф. А. Я. Сухарев. - 2-е изд., изм. и доп. - М.: Издательство НОРМА, 2001. -С. 600.

відповідних галузей права (їхня резиденція - Чиказький університет), а уповноважені, призначувані губернаторами штатів, збираються на конференцію, як правило, всього один раз на рік. Якщо конференція схвалює представлений проект, вона рекомендує його штатам для прийняття в якості закону. Проте, із майже 200 запропонованих нею проектів схвалено всіма або більшою частиною штатів було менше 20 (в основному вони відносяться до сфери торгового права). Важливу роль в розробці проектів уніфікації законодавства штатів відіграє також Інститут американського права (заснований у 1923 р.) - приватна організація, що існує на кошти благодійних фондів і об'єднує зусилля багатьох відомих американських юристів.

За свідченнями дослідників, робляться також спроби наблизити норми загального права окремих штатів. У багатотомному виданні "Оновлений виклад права", підготовленому Інститутом американського права, в систематизованому вигляді, у формі, що нагадує статті законів, викладаються норми американського загального права з різних його галузей, і насамперед з тих питань, які майже не врегульовані законодавством, - договірне право, представництво, колізія законів, цивільно-правові делікти, власність, страхування, квазідоговори, довірча власність. Кожному з цих питань присвячено від одного до чотирьох томів в першому виданні з 19 книг, яке вийшло у 1932 – 1957 рр. З 1952 року інститут почав видання "Другого оновленого викладу права". Як і перше видання, воно охоплює ті норми загального права, які, на думку укладачів відповідного розділу, виражають пануючу точку зору американських суддів або є оптимальними. Будучи приватною систематизацією норм загального права, ці видання не мають формальної юридичної сили закону, однак їхній "переконуючий" авторитет настільки великий, що посилення на них

незмінно містяться не тільки у виступах сторін в суді, але і в судових рішеннях⁷⁹.

Федеральне законодавство США публікується в формі Зводу законів, який складається з 50 розділів, кожен з яких присвячений визначеній галузі права або правовому інституту (наприклад, розділ 7 – “Сільське господарство”, розділ 40 – “Патенти”, розділ 50 – “Війна і національна оборона”). За складом Звід неоднорідний: деякі його розділи є просто зібранням близьких за змістом актів, прийнятих в різний час і мало пов’язаних між собою; інші, навпаки, охоплюють кодекси законів відповідної галузі права, сформовані за визначеною схемою. Звід законів США перевидається кожні 6 років. Приймаючи кожен наступний закон, американський Конгрес вказує, яке місце він повинен зайняти у Зводі законів США і які зміни повинні бути внесені в зв’язку з цим в розділи, глави, параграфи чинного Зводу.

Таким чином, спостерігаємо, що в ХХ столітті в США з’явилися деякі нові тенденції. Зокрема, В. В. Лазарєв відзначає, що право перестало розглядатися тільки як засіб вирішення конфліктів. Воно стало для юристів і громадян засобом, який сприяє створенню суспільства нового типу і саме для цього призначене⁸⁰. Розвиваються та вдосконалюються і всі інші правові явища, які охоплюються поняттям правова система, дослідженню яких ми присвятили окремий підрозділ.

⁷⁹ Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. - д. ю. н. проф. А. Я. Сухарев. - 2-е изд., изм. и доп. - М.: Издательство НОРМА, 2001. –С. 601.

⁸⁰ Общая теория права и государств: Учебник/ Под ред. В. В. Лазарева. - 2-е изд. перераб. и дополн. - М.: Юристъ, 1996. - С. 267.

3.3. Загальна характеристика правової системи США

Приступаючи до висвітлення основних рис правової системи США, доцільно навести твердження проф. Н. М. Оніщенко, що у визначенні зарубіжними вченими елементів правової системи існують певні особливості. Правознавці різних країн займають різні позиції при визначенні елементного складу правової системи та її співвідношення з поняттям права. Так, англійський правознавець К. Ньютон вважає, що правова система охоплює судову систему, загальні принципи діяльності судів, процедуру роботи судів, арбітраж, адміністративні трибунали, уповноважених парламенту, присяжних засідателів, професійну підготовку юристів, діяльність адвокатів, юридичних осіб, що представляють королівську владу, генерального прокурора і генерального соліситора, комісію з різних можливостей⁸¹.

Американський правознавець Е. Аллен Фарнсворг, думка якого є важливою у рамках нашого дослідження, виділяє основні структурні елементи правової системи (юридична підготовка і професія, законодавча система, статутне право) і другорядні джерела (процесуальне право, приватне і публічне право).

Теоретики загального права, в більшості своїй, з практичних міркувань не вважають правову ідеологію елементом правової системи, натомість виділяють такі блоки у цій системі, як: правотворчий процес (тлумачення правових норм), правозастосовчі органи, формування юридичних кадрів. Американський правознавець Д. Ж. Кафлін запропонував ширше трактування правової системи. Він фактично отожднює право і правову систему, вводячи до її складу такі елементи, як юридична професія, судова система, судове процесуальне право, контракти, завдання шкоди особам і власності,

⁸¹ Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. - С. 19.

недбайливість, право спадкування, утримання недієздатних осіб, документація в сфері торговельного обігу, праця і управління, корпорації, товариства, шлюб, розлучення, право нерухомості, право купівлі-продажу, патенти, авторське право і торговельні марки, захист покупця, система права, Верховний суд США.

Британська енциклопедія включає до правової системи США такі елементи: загальне право, законодавство, конституцію і федеральну систему, Верховний суд, адміністративне право, спадкове право, оподаткування, кримінальне право, громадянські права і свободи, правовий статус жінок, банківське право, юридичну освіту, юридичні професії, юридичну допомогу.

Ще один американський дослідник, Мартин П. Голдінг, стверджує, що правові системи існують в суспільстві, якщо дотримуються такі умови: в суспільстві є умови, існують установи, котрі створюють і змінюють їх, є установи, що слідкують за дотриманням законів, забезпечують застосування законів і вирішують суперечки між індивідами. Звідси Н. М. Оніщенко робить висновок, що до поняття правової системи цей правознавець відносить такі елементи, як право, правотворчість, правозастосування⁸², проте, аналізуючи праці зарубіжних правознавців далі, більш чітким визначенням вона вважає визначення, наведене Д. Ж. Тернером. Цей автор дотримується думки, що всі правові системи складаються з чотирьох базових елементів: системи права; процесів правотворчості; процесу вирішення спорів і правозастосовчих установ.

Л. Фрідмен - професор Стенфордського університету - відносить до змісту елементів правової системи структуру, сутність і культуру права. Структура - це скелет, внутрішня частина правової системи, сутність - це

⁸² Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. - С. 20.

чинна норма права, що характеризується поведінкою людей всередині правової системи, правова культура - це ставлення людей до права і правової системи, їх цінності, ідеї, сподівання. Н. М. Оніщенко погоджується з О. Зайчуком, одним із дослідників правової системи США, що Л. Фрідмен запропонував найбільш логічну і послідовну концепцію структури правової системи⁸³ (див. Додаток Г.).

УВ цілому, ми стоїмо на позиції, що у нашому дослідженні основні елементи правової системи США слід розкривати послідовно, беручи за основу вітчизняні трактування цього поняття, викладені у першому розділі (які ближчі для нашого менталітету), але враховуючи думки американських правознавців щодо структури правової системи.

Отже, американська правова система базується на системі загального (прецедентного) права, тобто права, котре створене судами (за структурою американське право відноситься до сім'ї загального права, сформованого судовою практикою у вигляді прецедентів). Звідси робимо висновок, що серед джерел права в США особливе, визначне місце займає судовий прецедент. Основоположним принципом американської правової системи є принцип дотримання судового прецеденту. Це означає, що розглядаючи конкретні справи суд повинен дотримуватися раніше прийнятих судових рішень з аналогічних справ. Однак в США принцип дотримання прецеденту не вважається судами абсолютним і судова практика йде шляхом гнучкого застосування цього принципу, пристосовуючись на кожному історичному етапі розвитку держави до політичних і соціально-економічних потреб правлячого кола США⁸⁴.

⁸³ Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. - К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. - С. 21.

⁸⁴ Современные Соединенные Штаты Америки: Энцикл. Справочник. - М.: Политиздат, 1988. - С. 86.

Визнання судового прецеденту джерелом права означає, що судові органи здійснюють не тільки юрисдикційну функцію (вирішення конфліктів на основі права), але й правотворчу.

Як правило, доктрина стверджує високу роль суду в здійсненні контролю за конституційністю законів, при тлумаченні прецедентів. Конституційний контроль здійснюється загальними судами – федерації та штатів (чого немає в Англії). Як зазначає Рене Давид, *Верховний суд США, Верховні суди штатів можуть визнати відповідно той чи інший закон федерації чи штату неконституційним*. Це підкреслює особливу роль судів у США. Про неконституційність закону може заявити будь-яка сторона при розгляді кримінальної, цивільної та іншої справи в суді загальної юрисдикції. Деякі суди штатів мають навіть більшу владу в судовому контролі, ніж федеральні суди. Це стосується тих судів, на які не поширюються закріплені в Конституції США обмеження щодо прецедентів і правових спорів, що підлягають їх контролю (хоча багато хто з них мають такі обмеження у власних конституціях).

Якщо суд визнає закон неконституційним і справа дійде до Верховного суду федерації, рішення останнього з питання про конституційність закону є обов'язком для всіх судів. У разі визнання закону неконституційним він не вилучається, залишається у зводах законів, проте не застосовується судами та адміністративними органами держави. Неконституційний закон позбавляється судового захисту. Тобто формально діючи, він по суті втрачає юридичну силу. Судові рішення, визнані невідповідними конституційній нормі, анулюються.

Судові органи федерації і штатів здійснюють також контроль за конституційністю актів застосування загального права. Будь-яке судове рішення може бути анульоване у випадку визнання його таким, що суперечить конституційній нормі. Цей правовий інститут дуже важливий

*як спосіб заставити всі судові інстанції поважати основні принципи права і забезпечити тим самим єдність правової системи США*⁸⁵.

Правило конституційного контролю судами є характерним не тільки для США, а й для Індії, Австралії та інших країн, за винятком Великої Британії.

Слід також відзначити, що судова практика в цих двох державах відіграє не однакову роль у створенні прецедентів. На відміну від англійського Апеляційного суду і палати лордів, вищі суди США (Верховний суд США і Верховні суди штатів) не вважають себе зобов'язаними власним прецедентам і можуть, таким чином, поміняти свою практику. Верховний суд федерації, Верховні суди штатів можуть відмовитись і від прецеденту конституційного тлумачення. Окрім того, у співвідношенні федеральної судової системи і системи штатів діє аналогічний принцип, що і при співвідношенні федерального права і права штатів. А саме, суди штатів мають абсолютну компетенцію, а у федеральні суди можна звертатися тільки у разі, коли Конституцією США або законом Конгресу ці суди визнано компетентними.

У праві США, як і в англійському, домінує процесуальне право над матеріальним та, як ми вже з'ясували у попередньому розділі, використовується його диференціація на загальне право і право справедливості.

Наступним важливим джерелом є *законодавство*, котре у США, як підкреслюють науковці, *має більшу питому вагу і є більш значимим, ніж статутне право Англії*⁸⁶, причому слід відзначити його подвійний характер:

⁸⁵ Давид Р., Жоффре – Спинозі К. Основні правові системи сучасності. – Міжнародні відносини, 1999. – С. 299.

⁸⁶ Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Казьмин, В. В. Лазарев и др.: Под общ. ред. А. С. Пиголкина. - 2-е изд., испр. и дополн. - М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. - С. 360.

існують як загально-федеральні, так і закони штатів. Особливе місце серед федеральних законів належить Конституції США 1787 р.

Федеральне законодавство сьогодні відіграє роль визначального джерела права США в регулюванні питань економіки, фінансів, оборони, трудових відносин, охорони природи і інших загальнодержавних проблем, а також митних правил, правил торгівлі між штатами, авторських прав, патентних відносин тощо.

З метою впровадження однаковості у правове регулювання важливих сторін громадського життя федерації створюються типові закони (кодекси) для штатів. Їх проекти готуються Загальнонаціональною комісією представників усіх штатів разом з Американським інститутом права та Американською асоціацією юристів і затверджуються офіційно штатом. Так, Торговий кодекс (розроблений у 1952 р., переглянутий у 1958 і 1963 рр.) прийнятий майже у всіх штатах, про що вже мовилося у попередньому підрозділі.

Конгрес та законодавчі органи штатів приймають нормативні акти з широкого кола найрізноманітніших соціально-економічних і політичних питань. Тим не менш, тлумачення законів і правил їх застосування визначається нормами загального права.

Збільшення кількості законів США все більше гостро ставить питання про їх систематизацію, приведення їх у порядок для зручності використання та застосування. Це обумовило те, що в США зросло значення таких форм систематизації права, як кодифікація і консолідація⁸⁷. Це підкреслюють у своїх працях Р. Давид, М. Марченко, О. Скаун, а також інші дослідники.

Як стверджують Ю. Дмитрієв, І. Казьмін, В. Лазарєв, *на відміну від романо-германського типу правової системи, де кодекси створюються як*

⁸⁷ Скаун О.Ф. Теорія держави і права : Підручник/ - Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001.- С. 565.

основа для вироблення і розвитку нового права, в США на загальнофедеральному рівні відбувається, по суті, консолідація прецедентів, а не створення нових норм⁸⁸.

Створюються типові закони (кодекси) для штатів. Існують офіційні і приватні збірники, що охоплюють федеральне законодавство або законодавство штатів – *Revised Laws, Consolidated Laws, United States Code Annotated*. Проте всі зводи і збірники – не кодекси у французькому розумінні слова. Навіть з технічного боку питання викладені, в алфавітному порядку, суттєво відрізняють їх від європейських кодексів. Головне: в них інша мета – класифікувати американські закони (федеральні або окремих штатів), залишаючи в стороні загальне право. ~~УВ деяких американських штатах (Каліфорнії, Джорджії, Монтані, в Північній і Південній Дакоті) існують цивільні кодекси. У 25 штатах є цивільно-процесуальні кодекси.~~

У галузі цивільного і сімейного права в більшості американських штатів діють не кодекси, а закони, що регулюють окремі правові інститути, або норми загального права. Виключення становлять штати Луїзіана, Джорджія, Каліфорнія, Монтана, Північна і Південна Дакота, де є цивільні кодекси, котрі регулюють лише вузьке коло проблем цивільного і сімейного права.

Норми про правовий статус фізичних осіб, крім тих, що мають загальноконституційний характер, вельми відмінні. Зокрема, вік повної цивільної дієздатності коливається від 18 до 21 року. Відносно правового статусу юридичних осіб, які зазвичай називають корпораціями, також є досить вагомі відмінності. У багатьох штатах чинні однакові закони про повні і командитні товариства, менше розповсюдження отримав Закон про підприємницькі корпорації, хоча в цілому, американське законодавство у цій

⁸⁸ Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Казьмин, В. В. Лазарев и др.: Под общ. ред. А. С. Пиголкина. - 2-е изд., испр. и дополн. - М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. - С. 360.

сфері має великий вплив на інші країни. Американські закони допускають утворення корпорації навіть однією особою і не містять обмежень відносно мінімальних розмірів її початкового капіталу.

Закон про шлюб і розлучення, розроблений Національною конференцією уповноважених (1970 р.), повне схвалення отримав лише в 11 штатах, і у регулюванні цих питань відсутня єдність. Закони одних штатів вимагають цивільної форми реєстрації шлюбу, в інших надають юридичної сили церковному шлюбу, однак за умови, що йому передують пред'явлення ліцензії від муніципальних служб. В окремих штатах допускається визнання юридичних наслідків і за фактично встановленими шлюбними відносинами. За останні десятиліття, в тому числі завдяки рішенням Верховного суду США розширюються права позашлюбних дітей, кількість яких постійно зростає. Майно подружжя після укладення шлюбу найчастіше залишається у їх роздільній власності. Хоча в декількох штатах визнається режим спільності майна подружжя (такий режим рекомендований і схвалений в 1984 році Національною конференцією уповноважених законами про шлюбні договори і майно подружжя)⁸⁹.

Підставою для розлучення законодавство одних штатів визнає лише непоправний розпад шлюбу, інших - окреме проживання подружжя протягом півроку; в деяких штатах потрібно довести в суді вину одного із подружжя в жорстокому поводженні, зраді тощо. Найбільш ліберальні правила діють в штаті Невада, що економічно виявляється дуже вигідним через велику кількість тих, хто бажає прискорити розлучення.

Дуже різноманітні також і правила спадкування. У всіх штатах допускається спадкування як за законом, так і за заповітом. Відносно невеликих сум спадку частіше діють спрощені правила, відносно

⁸⁹ Правовые системы стран мира. Энциклопед. справочник/ Отв. ред. А. Я. Сухарев. - М.: НОРМА, 2001. - С. 601.

великих - судовий контроль за вирішенням питання про перехід майна і за його управлінням, яке здійснюється виконавцем заповіту або “особистим представником”, або іншими, призначуваними судом особами. У багатьох штатах закон передбачає особливе забезпечення прав того з подружжя, який пережив іншого.

У сфері торгових відносин виданий ряд підготовлених Національною конференцією уповноважених єдиних актів, які регулюють найважливіші правові інститути. В першій половині XX ст. були підготовлені відповідні акти про цінні папери, купівлю-продаж, коносаменти, про умовну продаж тощо, схвалені у багатьох штатах. Однак центральне місце в даній сфері зайняв Єдиний торговий кодекс (ЄТК), який поглинув всі ці закони. Його перший проект був розроблений у 1952 році, потім декілька разів переглядався за вимогою окремих штатів (нині діє офіційний текст 1978 року). Він був прийнятий, з невеликими поправками, всіма американськими штатами, крім Луїзіани, але і там з 1974 року чинні деякі його розділи. Все це надає ЄТК виключну вагу в якості загальноамериканського джерела права. Він регулює досить широкий спектр питань, пов'язаних не тільки з внутрішньою і зовнішньою торгівлею, але й ряд інших правовідносин. Разом з тим деякі проблеми залишилися поза межами його регулювання. Цей документ є результатом ретельного аналізу існуючої ділової практики і розрахований на максимальний розвиток торгівлі в системі вільного підприємництва в поєднанні з гарантіями від зловживань для учасників угод, і насамперед споживачів. ЄТК складається з дев'яти основних розділів, розташованих в такій послідовності: 1) загальні положення; 2) продаж; 3) торгові папери; 4) банківські депозити і інкасові операції; 5) акредитиви; 6) комплексне відчуження; 7) складські свідоцтва, коносаменти і інші товаророзпорядчі документи; 8) інвестиційні цінні папери; 9) забезпечення угод.

В самостійну галузь правового регулювання, здійснюваного головним чином федеральними законами, виокремилось так зване антитрестове (антимонopolьне) законодавство, спрямоване на недопущення надмірної концентрації економічної могутності в руках окремих монополій на шкоду системі конкуренції. Першим федеральним актом у цій сфері став Закон Шермана 1890 р., який з посиланням на норми загального права оголосив незаконними об'єднання, що мають на меті монополізацію міжштатної і зовнішньої торгівлі США. Закон Шермана, який залишається основою антитрестового законодавства в США, був доповнений в 1914 році також важливим для цієї галузі Законом Клейтона і Законом про федеральну торгову комісію, які заборонили спроби монополізації інших сфер економічної діяльності. Ці акти проголосили незаконними “нечесні методи конкуренції” в торгівлі, а також деякі види підприємницької практики, якщо вони тягли за собою “істотне послаблення конкуренції” чи “тенденцію до створення монополій”. Зокрема, такою визнається картельна угода про розподіл ринку чи про фіксовані ціни. Проте американські монополії розробили прийоми, щоб обійти положення названих і подібних актів. Наприклад, ними широко використовується традиційний інститут довірчої власності, який передбачає передачу майна, акцій і т. д. в розпорядження довірчого власника, для зосередження в банках управління майном господарів великих статків. В результаті антитрестове законодавство має своїм наслідком зовсім не ліквідацію монополій, а створення досить гнучкої системи державно-монополістичного регулювання економіки.

Трудове законодавство в США почало активно розвиватися з 1870-х років в ході гострих соціальних конфліктів між великими підприємцями і тими профспілками, які рішуче захищали інтереси робітників. До теперішнього часу склалася система нормативних актів, що регулюють

трудові відносини, в якій вирішальна роль належить федеральним законам, хоча і у віданні штатів залишається широке коло питань.

В період “нового курсу” були закладені і основи діючої системи соціального забезпечення (федеральний Закон про соціальне забезпечення 1935 р. і інші акти). Вона охоплює насамперед заходи соціального страхування, пов’язані з трудовими відносинами, які фінансуються за рахунок внесків робітників і підприємців: виплату пенсій за віком, інвалідністю, у випадку втрати годувальника, допомог по безробіттю або в зв’язку з нещасним випадком на виробництві. В систему соціального забезпечення входять також заходи соціальної допомоги, що надається малозабезпеченим сім’ям, матерям-одиначкам з недостатнім доходом, особам, які потребують довготривалого лікування тощо. Здійснення таких заходів особливо посилилось в 1960-х роках, за президента Джонсона, коли під гаслом суспільства “загального благоденства” були прийняті фінансовані з федерального бюджету багатомільярдні програми надання допомоги тим, хто її потребує, в тому числі шляхом роздачі безкоштовних талонів на придбання продовольчих товарів, безкоштовної і пільгової медичної допомоги. В подальшому асигнування за цими програмами скоротилися, проте залишаються досить значними.

У другій половині XX ст. почали розвиватися нові галузі права, пов’язані із захистом навколишнього середовища і захистом інтересів споживачів. Під активним впливом громадськості і незважаючи на опір великих корпорацій Конгрес США прийняв закони про національну політику з питань навколишнього середовища 1969 року і про покращання якості навколишнього середовища 1970 року, а на їхній основі - ряд окремих актів, в текст яких постійно вносяться уточнення і доповнення: про контроль над забрудненням вод, про чистоту повітря, про контроль над шкідливими шумами, про ліквідацію твердих відходів тощо. У 1982 році був прийнятий

дуже важливий Закон про політику в сфері ліквідації відходів ядерного виробництва. Спеціально створене Агентство по охороні навколишнього середовища може видавати підзаконні акти, якими регулюються критерії і стандарти якості води, атмосферного повітря, нормативи промислових відходів, стічних вод і т.д., а також вести кримінальне переслідування корпорацій чи інших порушників встановлених правил.

З метою боротьби з “обманом споживачів” (неправдива реклама товарів, поставка фальсифікованих чи неправильно маркованих продуктів, вимога оплати ненаданих послуг тощо) прийняті сотні правових актів на рівні законодавства федерації та штатів. Видання практично всіх цих актів стало реакцією законодавців на рух споживачів проти обману і зловживань у сфері торгівлі та послуг, який широко розвернувся в 1960-х роках під приводом відомого громадського діяча Ральфа Нейдера. Національна адміністрація з питань продовольства і ліків видає переліки стандартних вимог до якості відповідних продуктів. Чинне законодавство дозволяє споживачам і їх асоціаціям, як і державним органам, вибирати між кримінальним переслідуванням і пред’явленням цивільного позову до торгових фірм і постачальників послуг, які обманюють споживачів.

Велику і постійно зростаючу роль в американському праві відіграє адміністративна нормотворчість органів виконавчої влади, яка здійснюється ними на основі повноважень, що делегуються їм законодавчими органами. Адміністративні акти - накази, правила, директиви, інструкції, - мета яких конкретизувати, деталізувати закони, часто підміняють їх, оскільки фактично мають рівну юридичну силу. Це явище можна спостерігати і в Україні.

Не менш важливу роль як джерело права у становленні і розвитку правової системи США відіграв звичай. Його вплив особливо помітний в сфері функціонування інститутів державної влади. Велика їх частина

створена і діє не на основі норм загального права чи законодавства, а в силу політичної практики, що склалася. Такі важливі державно-політичні інститути, як кабінет міністрів, постійні комітети палат конгресу, політичні партії, не передбачені конституцією і не створені законодавчим шляхом.

Отже, в США слід відзначити такі особливі риси:

1) домінує процесуальне право над матеріальним та загальновизнана його диференціація на загальне право і право справедливості;

2) головне джерело права становить судова практика. Проте остання відіграє не однакову роль у створенні прецедентів;

3) у співвідношенні федеральної судової системи і системи штатів діє аналогічний принцип, що і при співвідношенні федерального права і права штатів. А саме, суди штатів мають абсолютну компетенцію, а у федеральні суди можна звертатися тільки у разі, коли Конституцією США або законом Конгресу ці суди визнано компетентними;

4) у якості джерела права законодавство в США має більше значення, ніж в Англії. Це у значній мірі є наслідком наявності в США федеральної конституції і конституцій штатів. Існування писаної Конституції, що акумулює Декларацію прав, – один з елементів, яким відрізняється американське право від англійського;

5) діє принцип судового контролю за конституційністю законів і застосуванням норм права; важливу теоретичну і практичну роль в процесах правотворчості і правозастосування США відіграють також акти тлумачення Конституції;

6) штати наділені широкою компетенцією у створенні власного законодавства і системи прецедентного права. Розбіжності в законодавстві між штатами роблять правову систему США заплутаною, важкодоступною для пошуку необхідної норми.

Формат: Список

3.4. Судова влада США

Традиційно у США склалися дві самостійні судові системи. До кожної з них можна звертатися у певних випадках як до суду першої інстанції:

1. Федеральні суди, які здебільшого поділяються на дві групи. Першу становлять традиційні федеральні суди (їх ще називають федеральними судами загального права). Ці суди діють як окружні, їх рішення можна оскаржити в апеляційних судах, а рішення останніх - у Верховному суді США. Другу становлять спеціальні федеральні суди, до компетенції яких входить розгляд податкових, митних, патентних та ін. справ. (Див. додаток ~~К.)Д~~.)
2. Кожний штат має власну судову систему. Суди штатів здійснюють юрисдикцію незалежно один від одного. (Схематично це можна зобразити так, як це зроблено на додатку ~~Л.)Е~~.)

Щодо конституційного контролю, то він здійснюється, як ми вже зазначали, загальними судами – федерації і штатів, що підкреслює особливу роль судової влади у США.

Перебуваючи у Сполучених Штатах Америки на стажуванні автору пощастилося слухати лекції двох практикуючих юристів і науковців Криса Вулфа і Богдана Футей, про яких уже раніше згадувалося. Зокрема, Крис Вулф є практикуючий адвокат штату Делевер і професор Делеверського університету, а Богдан Футей – суддею Федерального Суду Претензій США і професором Українського вільного університету та ряду інших вищих навчальних закладів. В ході цих лекцій досить аргументовано і доступно були висвітлені особливості американської правової системи, де судова влада займає особливе місце. Ця ознака якраз є однією із відмінних рис правової системи США.

Професор Богдан Футей у своїх лекціях “Федеральні суди у сполучених штатах. Загальний огляд” і “Нагляд судової влади за законодавчою та

виконавчою гілками влади” висвітлив структуру, порядок формування судів США та їхні повноваження, визначив роль і місце судової влади у політичній системі, тобто серед інших різновидів влади законодавчої, виконавчої їхня співпраця. Зокрема, він повідомив, що Конституція, прийнята 1787 року [див. Додаток А.], встановлює державну владу Сполучених Штатів, що складається з трьох різновидів державної влади законодавчої, виконавчої і судової. Розподіл повноважень між цими гілками влади є ефективним засобом охорони конституційної демократичної системи США. Він забезпечує необхідний взаємний контроль і необхідні межі урядової діяльності. Згідно з цією системою, кожна гілка державної влади є рівна іншим двом, тобто кожна має ту саму вагу у суспільному житті, що й інші, а всі разом вони несуть спільну відповідальність за керівництво країною.

Всі сучасні суспільства мають суддів. Незалежне судівництво – це одна з головних ознак демократії. У країнах поза Сполученими Штатами судові системи вважаються головним чином формою обслуговування урядової діяльності з метою повсякчасного вирішення спорів, що виникають у процесі суспільного та економічного життя. Така форма обслуговування надається урядами приблизно так, як система освіти чи громадсько-технічного обслуговування (комунальних послуг, водопостачання, енергопостачання тощо). Судові системи у таких країнах не є партнерами інших гілок влади у керівництві їхніми суспільствами. Лише судову систему Сполучених Штатів можна з повною впевненістю вважати таки рівноправним партнером.

Стаття I Конституції Сполучених Штатів запроваджує Конгрес і надає йому повноваження законодавчого органу державної влади. Стаття II створює виконавчий орган влади з повноваженнями здійснювати виконавчу владу в країні. Стаття III закріплює судову владу за Верховним судом країни та іншим федеральними судами, що їх Конгрес вважатиме за потрібне створити. Конгрес створює окружні та апеляційні суди. Він визначає

кількість суддів для кожного федерального суду, включно з Верховним Судом, і вирішує, які саме справи ці суди мають розглядати.

Далі професор Богдан Футей підкреслив, що згідно з нашою федеральною системою, у Сполучених Штатах існують федеральні і штатові суди. Федералізм надає деякі повноваження урядові Сполучених Штатів, а більшість залишає у повноваженні штатів. Федеральний уряд несе відповідальність в цілому за країну. Це означає, що він забезпечує державну оборону, очищення водних шляхів, утримання національних парків тощо. Із свого боку, уряди штатів виконують більшість функцій, пов'язаних з адміністрацією у їхніх межах: вони утримують поліцію, запевнюють безпеку на вулицях, утримують школи, асфальтують вулиці і тому подібне.

Судову владу федеральних судів регламентує стаття III, розділ 2 Конституції Сполучених Штатів. Юрисдикція в системі американського судівництва визначає обсяг справ, які підлягають розгляду даного суду. Федеральні суди мають юрисдикцію над спорами, що стосуються федеральної Конституції та цивільних і карних законів, схвалених Конгресом, які мають назву статутів. Федеральне законодавство охоплює такі справи, як антитрестовські питання, робітничі відносини, прибуткові податки, суспільне забезпечення та громадянські права. Федеральні суди розглядають також справи, що стосуються договорів, послів, морського міністерства та питань юрисдикції у морських водах, спорів між двома штатами, а також справ, в яких однією із сторін є Сполучені Штати. Крім того, федеральний суд може розглядати справу, в якій позивач і підсудний походять з різних штатів, і сума, за яку іде суперечка, перевищує 50 000 доларів. Це останнє називається «юрисдикцією відмінностей» – метод, згідно з яким справу розглядає «нейтральний» федеральний, скоріше ніж штатовий, суд. Певні кримінальні справи, як наприклад зловживання поштою для злочинних цілей,

грабунок банку, злочини, пов'язані з наркотиками, визначаються Конгресом, як федеральні злочини і розглядаються тільки окружним федеральним судом.

Штатові суди створюються штатовими, окружними або місцевими органами влади у даному штаті. Штатові суди зобов'язані вести контроль за виконанням федеральної Конституції і законів, але більшість справ, які вони розглядають, стосуються законів і конституції їхнього штату. Більшість злочинів розглядаються у засіданнях штатових, окружних або місцевих судів. Вони розглядають справи, що стосуються місцевих мешканців – такі, як грабунки, фізичне насильство, порушення правил проїзду. Ці суди вирішують найбільшу кількість справ. У цивільних судових процесах сторони можуть домагатися фінансового відшкодування за порушення контракту, заподіяної шкоди в наслідок автомобільної катастрофи або за несвідому чи свідому завдану шкоду з боку другої сторони. Згідно із статистичними даними Федерального Судового Центру, річна кількість справ, що розглядалися протягом останніх років штатовими судами, значно перевищує 27 мільйонів, не враховуючи правопорушень порушень стосовно правил проїзду і паркування. Велику кількість справ, що припадають на розгляд Штатових судів має місце тому, що загальна, необмежена юрисдикція цих штатів дозволяє їм вирішувати майже будь-яку справу. У той же час, протягом того самого періоду на розгляд федеральних судів вносилося приблизно мільйон справ на рік. Половина з них стосувалися випадків банкрутства — їх розглядали спеціально уповноважені для цих справ судді. Про різницю у кількості справ, що їх розглядають федеральні і штатові суди, свідчить також кількість суддів — у федеральних судах служить біля 1500 суддів, у штатових — майже 30000.

Окружні суди Сполучених Штатів — це суди, в яких шляхом судових процесів розглядаються позови, вислуховуються свідчення свідків, вибираються журі присяжних. Судді розглядають справи, як правило,

одноособово, але в деяких категоріях справ діє колегія із 3 суддів. У густонаселених округах окружним суддям асистують “магістрати США”, які іноді можуть заміщувати суддів; при кожному окружному суді є клерк, який здійснює підготовку справ.

В окружному суді суддя може розглядати справу з журі присяжних або без нього, залежно від характеру справи і бажання сторін. Щороку в США судами присяжних розглядаються більше ніж 100 000 справ, в той час, як в Англії ця кількість складає 20 000, а в Франції – тільки 1 200.

Доречно тут зауважити, що розгляд справи за участі присяжних журі буде завжди проведеним, якщо ціна позову більша ніж 20\$ та якщо хоча б одна сторона бажала цього, а інша хоч би і навпаки категорично заперечувала б проти розгляду справи з участю присяжних. Така чітка визначеність походить від того, що право на розгляд своєї справи з участю суду присяжних є конституційним правом кожного громадянина США, тому і непорушним. На захисті прав громадян стоїть вся судова система США на чолі з Верховним Судом.

До речі, суд присяжних у США формується по-різному у кожному штаті своєрідно. Як правило суді не мають юридичної освіти і участь у роботі вважається виконанням громадського обов’язку. Американці виконують цей обов’язок без особливого ентузіазму. Часто відмовляються, за що можуть притягуватися до судової відповідальності. Формується склад суду присяжних з числа виборців, або осіб, що мають посвідчення на право управління автомобілем або за іншим критерієм. Робота у суді присяжних як правило безоплатна. У разі тривалої участі у роботі суду може виплачуватися незначна платня.

Далі професор Б. Футей окреслив роботу журі і підкреслив, *що при наявності журі присяжних, її члени встановлюють факти, пов’язані із справою. По кримінальним справам визнають – “винен” чи “не винен”, по*

цивільним справам – “виграє процес” “чи не виграє”. В іншому випадку факти встановлює суддя на підставі свідчень та інших поданих доказів. Жюрі присяжних — це ключовий елемент американської системи судочинства. Жюрі присяжних складається з певної кількості осіб, вибраних з-поміж групи громадян, які, зобов’язавшись присягою, розглядають відповідні обставини і факти даної справи і після того вирішують, чи ці факти свідчать на користь позивача, чи підсудного. Конституція гарантує суди з участю жюрі присяжних у всіх кримінальних справах.

Визначаючи структуру, склад, порядок розгляду у судах професор зауважив, що окружні суди становлять більшість федеральних судів. Конгрес встановив 94 федеральні судові округи, у кожному з яких є федеральний окружний суд. Кожний з 94 округів міститься в одному з 12 регіональних судових мереж, і кожна мережа має свій апеляційний суд. Сторона, яка програє судовий процес в окружному, або в будь-якому іншому федеральному суді, може звертатися до апеляційного суду із заявою про перегляд справи, з метою встановлення істини, чи суддя вірно застосував закон. Фактично, є 13 регіональних судів, в яких працює близько 170 суддів, уповноважених переглядати справи, вирішені окружними судами. Одинадцять з них — це нумеровані суди, а крім них є ще Апеляційний суд регіону Дистрикту Колумбія та найновіший — Апеляційний Суд Сполучених Штатів для федеральної судової мережі, що знаходиться у столиці країни Вашингтоні. Юрисдикція цього останнього суду розповсюджується на всі Сполучені Штати – до його повноважень належить розгляд апеляцій у справах, пов’язаних з патентами, у певних справах з ділянки міжнародної торгівлі та деяких справах, що торкаються вимог до Сполучених Штатів про компенсацію. Як правило, всі апеляційні справи розглядаються судовою колегією у складі трьох суддів. Рішення приймається у тому випадку, коли з ним погоджуються щонайменше двоє з трьох суддів. У рідких випадках

регіональний суд вирішує розгляд апеляції «en banc», тобто у таких засіданнях судових засіданнях участь беруть усі судді цього суду.

Що стосується судового процесу, то цивільне судочинство США, наприклад, немає єдиної процедури судового засідання, але існує його типова схема за участю присяжних засідателів:

1. Відкрите засідання і формування лави присяжних;
2. Вступні заяви сторін (адвокатів);
3. Подання і дослідження доказів;
4. Дебати сторін;
5. Напутнє слово судді присяжним засідателям;
6. Винесення присяжними вердикту;
7. Винесення судового рішення;
8. Клопотання сторін щодо вердикту та рішення.

Найбільшої уваги професор Б. Футей приділив у своєму лекційному матеріалі характеристиці Верховного суду США. У його оцінці судової влади червоною лінією проходить визначальна роль судів у суспільному житті в цілому в цілому і у функціонуванні правової системи зокрема.

Характеризуючи Верховний суд він вказав, що *найвищий федеральний суд країни, до якого подаються останні апеляції є Верховний Суд Сполучених Штатів, який розташований у Вашингтоні. Як уже зазначалося Він складається з 9 суддів, один з яких визначається, як Головний суддя Сполучених Штатів, а 8 інших — як члени колегії Верховного Суду. Верховний Суд розглядає апеляції на рішення апеляційних судів з різних регіонів і штатових верховних судів. Однак на відміну від апеляційних судів, Верховний Суд має право вибирати справи, які він розглядатиме, для чого необхідно звернутись до суду з петицією, вказавши особливі і важливі причини оскарження. За прийняття справи до провадження повинно висловитись не менше 4 суддів. Фактично Верховний суд розглядає лише*

невелику частину справ, які його просять прийняти на перегляд. Справи, що їх Верховний Суд погоджується переглянути, звичайно пов'язані з новими або невирішеними питаннями федеральних законів, що стосуються населення цієї країни; питаннями закону, щодо яких регіональні апеляційні суди мають розбіжності поглядів; інтерпретаціями федеральних законів та питаннями, що торкаються Конституції Сполучених Штатів.

Повноваження судового перегляду, яким наділений Верховний Суд, надає йому вирішальну роль у державній владі США. Судовий перегляд – це право суду при вирішенні певної справи проголосити, що закон, ухвалений законодавчим органом чи акт урядової особи, починаючи від Президента Сполучених Штатів і кінчаючи керівниками різних міністерств та агентств, є недійсними, якщо вони несумісні з Конституцією. Хоча нижчі апеляційні суди також можуть користуватися правом судового перегляду, їхні рішення завжди можуть бути переглянуті на підставі апеляції Верховним Судом. Коли ж Верховний суд проголошує якийсь закон неконституційним, то це рішення може бути анульоване тільки новим рішенням Верховного Суду або ухваленням поправки до Конституції. (Дотепер 7 із 26 поправок до Конституції анулювали рішення Верховного Суду).

Рішення Верховного Суду стосуються мільйонів людей. Наслідки, що настають після деяких рішень, викликають жваві дебати в засобах масової інформації та серед народу. Не всі згодні з рішеннями і наслідками цих справ, але рішення Верховного Суду остаточні — їх не можна апелювати.

Що стосується повноважень, статусу федеральних судів загалом, то федеральний суддя Б. Футей вказав, що Федеральні судді призначаються Президентом Сполучених Штатів за згодою Сенату. Міністерство юстиції координує процес вибору кандидатів, а сенатська комісія в справах

судівництва проводить слухання кожного визначеного кандидата і вносить свої рекомендації пленумові Сенату. Після затвердження кандидата Сенатом, федеральні судді залишаються на своїх постах протягом необмеженого часу, при умові їхньої належної поведінки, із стабільно оплатою праці і вона не може бути зменшена.

Перед призначенням, більшість суддів були адвокатами. Федеральним суддям суворо заборонено займатися адвокатською практикою. Вони зміні піклуватися про те, щоб не допустити чогось, що може викликати у людей підозру про їхню прихильність до однієї чи другої сторони. Крім того, вони не можуть виголошувати політичних промов чи активно підтримувати будь-якого кандидата на державну посаду. Вони не можуть збирати фондів на підтримку кандидатів чи організацій, їхня поведінка регулюється кодексом судової етики.

Крім того, у лекції особливо підкреслено конституційні гарантії, що забезпечують справедливе правосуддя.

У лекції підкреслено, що незалежність судівництва у Сполучених Штатах гарантується Статтею III Конституції. У першому розділі цієї статті сказано: «Судді як Верховного Суду, так і нижчих судів, залишаються на своїх посадах протягом усього часу доки вони поведуться бездоганно, і у визначений час мають, діставати за свою працю винагороду, що не повинна зменшуватися протягом усього часу їхнього урядування».

Ці гарантії утримання посади протягом усього життя та забезпеченої винагороди встановлені Конституцією для того, щоб федеральні судді не боялися, що вони можуть втратити свої посади та одержувати зменшену платню, якщо ухвалять рішення несумісне з бажанням президента чи Конгресу. Таке забезпечення свободи виносити рішення, які можуть бути політично чи суспільно непопулярні, є одним з постулатів нашої демократії.

Згідно із Статтею III Конституції, федеральні судді можуть бути усунуті з їхніх посад всупереч їхній волі шляхом «імпічменту» за державну зраду, підкуп або інші серйозні злочини та провини. «Імпічмент» – це конституційний процес, при якому Палата Представників може висунути обвинувачення у зловживанні посадою проти високих урядових осіб, запідозрених у невідповідній поведінці та передати їхню справу на суд Сенату.

Ця практика є дуже доброю ілюстрацією принципу влади закону у Сполучених Штатах – країні, в якій жодна людина, незалежно від того, яке становище вона займає, не стоїть вище закону. Крім судів загальної юрисдикції, Конституція уповноважує Конгрес засновувати й інші федеральні суди для допомоги у здійсненні інших аспектів законодавчої влади, визначених у Статті I Конституції. Ці федеральні суди стали відомими, як «суди 1-ї Статті». До них належить Претензійний суд Сполучених Штатів, Податковий суд і нещодавно створений Суд ветеранських апеляцій.

Федеральні судді для «судів 1-ї Статті» теж призначаються Президентом за згодою Сенату Сполучених Штатів. Вони служать протягом визначеного 15-річного терміну. Однак ухвалені Конгресом закони забезпечують і цим суддям судову незалежність, надаючи їм статус старшого судді або повну пенсію в кінці їхнього терміну урядування, якщо Президент не поновлює їх після цього терміну на їхній посаді.

Претензійний суд Сполучених Штатів досить унікальний. Його первісна юрисдикція була встановлена у 1855 році. Згідно з засадою звичаєвого права: «король не може помилятися», уряд звичайно користувався імунітетом до приватних позовів, бо ж імунітет суверена виключав можливість судового оскарження. Єдина можливість, яка залишалась громадянинові — це внесення приватного законопроекту з його справи на розгляд Конгресу. Численні громадяни і групи шукали таким

способом виправлення кривд, заподіяних урядом. Це стало джерелом серйозних проблем для Конгресу. Створення спеціального суду для забезпечення справедливості для таких позивачів було віддзеркаленням одного з основних демократичних принципів: поведінка уряду в суперечках з приватними громадянами повинна бути справедливою. Засаду, яка була покладена в основу створення Претензійного суду, найкраще оцінив президент Лінкольн: «Уряд має такий же обов'язок швидко встановлювати справедливість проти себе на користь своїх громадян, як і обов'язок робити те саме у спорах між окремими громадянами». Ці його слова викарбувані на фасадній стіні Претензійного суду Сполучених Штатів.

У цьому суді служать тепер 16 постійних і двоє старших суддів. Вони виносять постанови у цивільних позовах без жюрі присяжних. На ці рішення можуть вноситись апеляції до Апеляційного суду для Федеральної судової мережі. Претензійний суд Сполучених Штатів створений законом “Про удосконалення федеральних судів” у 1982 році. Юрисдикція Претензійного суду поширюється на всю країну: його судді розглядають справи у місцевостях, які найвигідніші для спірних сторін, відповідно до наданих судові законодавчим мандатом повноважень. Суд розглядає позови приватних громадян та ділових організацій у таких справах, як суперечки щодо урядових контрактів; податкових питань, порушення патентів та авторського права, порушення П'ятої поправки до Конституції про заборону відбирати приватне майно для громадського користування без справедливої компенсації, питання платні військовослужбовців та цивільних громадян, претензії індіанських племен до уряду за порушення їхніх територіальних прав та в інших ділянках, визначених Конгресом. Претензійний суд функціонує, як «громадянський суд», забезпечуючи оборону приватним громадянам, що мають скарги на уряд. Ці приватні позивачі часто виграють

у спорах з урядом. Претензійний суд віддавна має репутацію справедливого і безстороннього судового органу.

Загальну адміністративну відповідальність за федеральну судову систему несе Судова конференція Сполучених Штатів, її очолює Головний Суддя Сполучених Штатів. Адміністративне управління судів Сполучених Штатів керує щоденною діяльністю різних американських федеральних судів.

У 1989 році у Сполучених Штатах працювало приблизно 700000 правників, більшість з них — випускники 7755 акредитованих вищих юридичних шкіл. У Сполучених Штатах, на відміну від деяких інших країн, немає різниці між адвокатами і не-адвокатами.

Для одержання права практикувати у штатовому суді, правник мусить бути прийнятий найвищим штатовим судом до адвокатури його штату. Для того, він зобов'язаний здати іспит на знання права у тому штаті і відповідати встановленим критеріям поведінки.

Надання права юридичного практикувати у федеральному суді контролюється різними судами. В загальному, прийняття до штатної адвокатури дає автоматичне право на практику у федеральному суді.

З цього короткого екскурсу можна представити основні напрямки діяльності судової системи США. Широкі повноваження американських судів, що забезпечені власним законодавством, в першу чергу Конституцією, поєднанні з високими вимогами до професійної етики суддів та при розвиненій високій правовій свідомості створюють надзвичайно захищене суспільне середовище врегульоване правом.

Найбільшою проблемою, яка існує у суспільному житті, як для Сполучених Штатів Америки так і України, є захист від свавілля, зловживань, порушення прав і свобод громадян, не забезпечення елементарних умов життя — праці, медицини, освіти, житла власної держави в особі її влади.

Тому при стажуванні в ход проведення занять професорами Крис Вулфом і Богданом Футеєм особлива увага також приділялося значимості і ролі суду у забезпеченні механізму стримування ним інших гілок влади. Цей фактор також є визначальним для американського правового життя, який заслуговує на запозичення і використання у власному державному будівництві.

У своєму лекційному матеріалі професор Б. Футей досить детально висвітлює проблему нагляду судової влади за законодавчою та виконавчою гілками влади США. При цьому він вказує, що *розробляючи нову систему державної влади, творці Конституції США зіткнулися з одвічною проблемою, яка стоїть перед організованим суспільством, а саме: як спроектувати державну систему, яка була б досить сильною для виконання своїх обов'язків, проте не настільки всемогутньою, щоби пригноблювати своїх громадян. Для вирішення цього питання було створено систему, в якій владні повноваження є розподілені і розмежовані. Відповідно до Конституції США, державна влада розподілена між трьома гілками: законодавчою, виконавчою та судовою у повній мірі. Загалом, згідно з цією доктриною, законодавча гілка приймає закони, виконавча - впроваджує їх у життя, а судова - тлумачить, а також вирішує суперечки між першими двома гілками влади. Ця концепція стримування і противаг розглядається як наріжний камінь у справі захисту свободи. Тобто, всі гілки влади є рівними між собою, кожна з них займається своїм колом питань, а відповідальність за управління державою вони несуть всі разом.*

Судові органи, як раніше відмічалось, на відміну від інших держав не є органами обслуговування економічного життя, а чітко виконують функції рівноправної гілки влади чим надійно забезпечують демократію.

На думку професора Б. Футея, незалежність судової гілки влади у Сполучених Штатах гарантується Конституцією (Стаття III). Починаючи з 1803 року, було також запроваджено принцип судового нагляду, або

верховенства суду. Це означає, що федеральні суди не лише тлумачать законодавчі акти, але й визначають їхню відповідність до Конституції. На цій підставі суди інколи оголошують закони недійсними.

Першим прикладом застосування цього принципу було рішення Верховного суду США у судовій справі Марбері проти Медисона, де Голова Верховного Суду Маршалл, зокрема, зазначив: “Виключною справою і обов’язком судової влади є тлумачення сутності закону. Ті, хто застосовують загальне правило у конкретному випадку, мусять обов’язково роз’яснити і витлумачити це правило. Якщо закони суперечать один одному, суд має вирішити порядок застосування кожного з них”. Озброївшись цим підтвердженням своїх повноважень, Верховний Суд США визнав неконституційними багато федеральних законів і законів на рівні окремих штатів, а також скасував окремі дії виконавчих органів, які порушували Конституцію. Як не дивно, але суди нижчих інстанцій також користуються такими ж повноваженнями. У якому б суді Сполучених Штатів не виникало питання щодо конституційності того чи іншого закону або рішення виконавчих органів, такий суд у процесі розгляду справи насамперед зобов’язаний визначити чинність такого закону або рішення. Звичайно, коли конституційне питання вирішує суд нижчої інстанції, то його рішення може бути піддано апеляційному переглядові, а, інколи, навіть не одному, а в декількох інстанціях. Верховним арбітром тут виступає Верховний Суд США. Вважається нормальним, якщо конституційне питання розглядається на рівні суду першої інстанції у контексті реально існуючого протиріччя, а потім вирішується в ході апеляційного перегляду рішення цього первинного суду.

Добрим прикладом судового нагляду за законодавчою владою, на думку професора Б. Футея, є судова справа Шектер Полтрі Корп проти Сполучених Штатів. У цьому випадку, законодавча влада надала

Президентіві право видавати закони для всіх видів бізнесу з метою забезпечити чесну конкуренцію. Проте Верховний Суд визнав, що лише законодавчі органи мають право ухвалювати закони, і що надання такого права Президентіві вступає у конфлікт з концепцією розподілу гілок влади.

Проте у справі судового нагляду існує певне обмеження. Під таким обмеженням мається на увазі підтвердження повноваження, яке демонструє процес Марбері проти Медисона. А саме, суди мають виносити рішення, які стосуються законодавчої та виконавчої влади лише в окремих конкретних “справах або суперечностях”. Таким чином, судова влада може діяти лише тоді, коли суб’єкт підпадає розглядові у конкретній судовій справі. Більше того, такі випадки виникають лише тоді, коли сторона відстоює свої права у формі, зазначеній у законі.

При викладені матеріалу професор Б. Футей акцентує увагу на повноваженнях Президента США як голови виконавчої влади, які стосуються взаємовідносин із судовою владою.

При цьому він зазначає, що Конституція надає певні повноваження Президентіві. Він є Головнокомандуючим усіх Збройних Сил держави, включаючи поліцію окремих штатів. Він також має право, у погодженні з Сенатом, укладати договори, призначати федеральних суддів, послів та інших вищих урядовців США. Проте найголовніша і центральна відповідальність Президента зазначена у статті II Конституції лише у кількох словах: “Він має здійснювати нагляд за точним дотриманням законів”. Цією статтею Конституція покладає на Президента головний обов’язок виконавчої влади, який мали на увазі творці Конституції, коли відокремлювали законодавчу гілку влади від виконавчої. У цілому, коли йдеться про сфери зовнішньої політики, дію військових урядовців та політичні питання, виконавча влада виключена зі сфери нагляду судової влади. У процесі Бейкер проти Карра Верховний Суд пояснив, чому судова

влада не здійснює нагляд за цими сферами діяльності. Суд, наприклад, зазначив, що за Конституцією конкретна проблема може бути передана на розгляд виконавчій владі. Іншою причиною може бути те, що закон не забезпечує адекватні стандарти для того, щоб керуватися рішеннями Суду.

Також, проблема може вимагати політичного рішення, яке Суд просто не уповноважений робити.

Наприклад, широко відомо, що військова служба є надто специфічною справою. Завдання військових формувань – захищати національні інтереси шляхом підготовки до війни, або, у випадку необхідності, ведення війни з використанням зброї. Військові повинні розвивати специфічні риси характеру та використовувати певні стандарти поведінки для того, щоб ефективно виконувати свої обов'язки. Як наслідок, військові встановили власні дисциплінарні вимоги, які відрізняються від цивільних стандартів. Суди усвідомлюють, що вони не можуть приймати рішення у військових справах. Таким чином, суди поважають рішення виконавчої гілки влади щодо військових справ. Проте судова влада все ж таки певним чином здійснює нагляд за деякими аспектами, які стосуються військової сфери. Наприклад, Суди можуть перевіряти та забезпечувати дотримання військовими своїх власних норм. До того ж, судова влада здійснює нагляд за конституційними правами військових, хоча певні риси такого нагляду відрізняються від цивільних справ, якщо прийняти до уваги вищезначені причини. Суди не добре пристосовані для нагляду за зовнішньою політикою, оскільки, у цьому випадку, вони не мали б конкретних свідчень і не могли б дотримуватися вимог, потрібних для ухвалення рішень щодо зовнішньополітичних питань. До того ж, судова влада ризикувала б підірвати свій авторитет, якщо б хтось вирішив не виконувати рішення суду. Суди в більшості випадків уникають розглядати справи, які можуть бути пов'язані з політичними проблемами. Проте, іноді, вони тлумачать Конституцію для того, щоб

визначити головні стандарти та деколи беруться за вирішення певних питань у цій сфері, якщо політичні гілки влади не досягають розуміння одна з іншою. Розгляд політичних питань зводиться зараз до суті справи, а не до простого рішення, чи розглядати такі проблеми. Приклад такого підходу можна проілюструвати судовою справою Пауелл проти Мак Кормак. У цій справі законодавчий орган відмовився визнати повноваження новообраного члена Конгресу США, обґрунтувавши таке рішення поведінкою та рисами характеру зазначеного члена. Суд перевірів, чи дає Конституція право законодавчій владі виносити такі рішення. Суд зазначив, що законодавча влада має право брати до уваги вік, громадянство та місце проживання члена законодавчого органу. Проте Конституція не дає законодавчій владі права розглядати питання стосовно його поведінки та характеру. Суд вирішив, що наявність політичних суперечок не перешкоджає судовому нагляду за діями законодавців.

Що ж до внутрішніх справ, то судова влада має більше повноважень при визначенні меж і обмежень функціонування президентської влади. Класичним прикладом, що підтверджує це положення, є справа Янкстовн, Шип і Тюб Ко проти Соєра. У 1952 році Президент Трумен видав наказ, за яким Міністрові торгівлі надавалися повноваження тимчасово розпоряджатися і керувати більшістю американських приватних металургійних підприємств, які мали оголосити страйк. Президент Трумен виправдовував цей акт, посилаючись на свої повноваження як Головнокомандуючого Збройними силами. У той час США перебували у стані війни з Кореєю, а тому метал розглядався як необхідний елемент успішного ведення війни. Верховний суд підтримав рішення нижчого суду, який заборонив виконання такого наказу на тій підставі, що Президент перевищив свою владу. Уповноваженим у справі запобігання страйку був законодавчий орган країни, а не військовий. Верховний суд визнав

неконституційним підпорядкування Президентом Труменом металургійних підприємств, вважаючи, що влада Президента як Головнокомандуючого не може поширюватися до такої міри, щоб Президент мав виключну владу захопити приватну власність для того, щоб попередити страйк.

Заслужують великої уваги, наведені федеральним суддею Б. Футеєм, і приклади фактів обмеження повноважень виконавчої влади. Вони підтверджують реальність дії принципу розподілу влади і рівність гілок американської державної влади. Зокрема він вказує, що у 1958 році при розгляді справи Вінер проти Сполучених Штатів, суд постановив, що Президент Ейзенхауер за Конституцією та за Актом про утворення Комісії з питань військових претензій не мав повноважень усунути з посади члена цієї судової комісії до закінчення терміну його перебування на посаді члена комісії; у 1974 році Верховний Суд при розгляді справи Ніксон проти Сполучених Штатів наказав Президентові США передати магнітофонні плівки Уотергейту, плівки із записами у його приватному офісі були необхідні для використання звинувачуваними під час розгляду кримінальної справи.

Крім того, судові органи можуть розглядати дії і рішення виконавчих органів. Мета розгляду протоколів полягає у тому, щоб встановити, чи діяв адміністративний орган у межах своєї юрисдикції чи були які-небудь свідчення підтримки його рішення, чи вірно тлумачився і використовувався чинний закон. Не дивлячись на те, що адміністративні рішення можуть бути відхилені на підставі з'ясування того, чи орган діяв самовільно, капризно, всупереч правил і закону, однак рішення адміністративних органів рідко скасовуються судом, оскільки серед більшості суддів існує думка, що ці органи володіють особливими знаннями з питань їх фаху. Та все ж, вони можуть інколи скасовуватися, чим наголошується велика міра контролю з боку судових органів.

Важливим основою забезпечення судового контролю є законодавче врегулювання відносин між громадянами і державною владою. Такими нормами, як зазначає проф. Б. Футей, є *Біль про права у Конституції США*, що встановлює обмеження діяльності федеральних і штатових органів влади, спрямованої проти громадян держави. *Біль про права* застерігає владу про не допустимість порушень права громадян. *Біль* захищає такі свободи громадян, як свобода слова, зборів, друку; він захищає їх проти безпідставного обшуку і затримання, надає їм право на суд присяжних, право виклику до суду свідків і протидії будь-якому обвинуваченню, право на послуги адвоката. Держава не може відібрати приватну власність для громадського користування без справедливої компенсації власникові. Існує широке законодавство з питань громадських прав, що вступило в дію у вигляді Тринадцятої, Чотирнадцятої та П'ятнадцятої поправок до Конституції. Якщо громадянин стверджує, що будь-яке із означених прав було порушене діями держави, він має право звернутися до суду для відшкодування збитків. У кримінальних справах, в разі порушення Конституції, можуть застосовуватися різні заходи її захисту. Суд може робити застереження державним службовцям утримуватися від повторних порушень, може відхилити кримінальне звинувачення, відкинути протиправно добуті докази. Він може, у деяких випадках, присудити компенсації потерпілим громадянам, наказати державі дотримуватися нових правил, або визнати закон недійсним.

Із лекційного матеріалу зрозуміло, що державні службовці усіх гілок влади США несуть особисту відповідальність за навмисні і недбалі дії, що виходять за межі їх повноважень. Крім того, вони несуть відповідальність за порушення кримінальних та цивільних законів. З цією метою у 1855 році Конгрес США своїм рішенням заснував окремий федеральний суд загальнонаціональної юрисдикції, до якого громадяни країни можуть

звертатися із позовами на урядові органи влади. Метою Федерального Суду Претензій США є - забезпечення чесного й справедливого вирішення суперечок між урядом та окремими громадянами. Наявність такого суду, який займається грошовими претензіями до урядових органів у цивільних справах, забезпечує додатковий контроль судової галузі над діями інших гілок влади.

І нарешті, суд США наділений повноваженнями застосування покарань за неповагу до судових органів, за невиконання судових постанов законодавчою або виконавчою владою. Такі повноваження надають суду право карати штрафом будь-кого, хто не виконує його рішення. Суд може навіть обрати такий метод покарання, як ув'язнення. Ці можливості дозволяють судовій владі посилювати свій нагляд над законодавчою та виконавчою гілками влади.

3.54. Розвиток правової освіти

Під час занять проведеними професорами Крисом Вулфом і Богданом Футеєм було висвітлено основні риси правової освіти Сполучених Штатів Америки. Як відомо, що у США існують приватні і публічні правничі школи. У більшості країн приватні правничі школи вважають кращими, а державні не задовільними. Є і навпаки. Але в Америці і приватні, і публічні школи є якісними. Це повністю залежить від самої школи.

Крім того, є і домашні навчання (патронат). Вибір навчального закладу залежить від різних факторів, але рідня зацікавлена і робить все, щоб навчання було найбільш результативним.

Навчання починається в 4-5 років – у дитячому садку, з 6 років продовжується у гімназії, в якій навчаються 12 років і отримують свідоцтво про здобуття середньої освіти. Як правило у 18 річному віці вирішують про подальше продовження навчання.

Освіта у США здобувається в коледжах і університетах. Після 3 річного навчання в коледжі, його продовжують в університеті або в інших вищих правничих школах.

У США в коледжі правничу спеціальність не набувають. Цей навчальний заклад готує бакалаврів з літератури, мистецтва, архітектури, хімії, медицини, фізики, математики тощо.

Адвокатом може бути особа, яка закінчила бакалаврат і університет та подала заяву і документи до правничої школи. Іспит абітурієнти здають за межами навчального закладу у спеціальній недержавній (громадській) організації (непрофесійній), які є дійними на всій території США. Після цього особа подає результати цих іспитів у декілька правничих шкіл. Той, хто здає цей іспит, поступає в правничу школу, яка вирішує скільки потрібно студентів. Комісія конкретної школи перевіряє здобутки (оцінки) іспитів бакалаврату, університету, рекомендації та інші здобутки в різних установах

та школах і результати іспитів вступника, інші заслуги і досягнення та вирішує питання про прийом цього абітурієнта на навчання у вищу правничу школу. Основним критерієм набору абітурієнтів у вищі правничі школи США є рівень знань. Тому вони звертають особливу увагу на рівень знань у різних сферах.

Найважливішим є те, щоб особа була начитана, всебічно підготовлена.

Після прийняття, навчання в американських університетах триває 3-4 роки. Випускники вищих правничих закінчують їх приблизно у 25 років та отримують ступінь доктора права.

Як зазначив у своїй книзі професор Б Футей, що після закінченні юридичного факультету випускник повинен скласти професійний іспит штату. Хоча кожен штат і пропонує свій власний іспит, його загальна форма складається з таких частин: перша — написання детальних відповідей на питання, які стосуються законів штату; друга складається з питань на загальновідомі правові теми та декількох відповідей на кожне питання, серед яких потрібно обрати правильну відповідь. Після того, як випускник склав професійний іспит штату та штат оглянув моральну характеристику випускника, вищий суд штату має прийняти клятву від нового юриста/адвоката, тим самим приймаючи його до колегії адвокатів штату. Крім того, кожен штат вимагає, щоб юристи/адвокати поглиблювали свою юридичну освіту шляхом участі у роботі щорічних конференцій або семінарів з питань права.

Теоретично, після того, як випускник отримав ліцензію на ведення юридичної практики, він чи вона готовий(а) до професії юриста. Однак насправді більшість випускників вважають за доцільне отримати додатковий практичний досвід для того, щоб стати компетентними юристами. Багато студентів набувають практичного досвіду протягом навчання

Цей кваліфікаційний іспит дає право отримати ліцензію на приватну практику в судах штату.

Юристи, які склали професійний іспит штату, отримують ліцензію на ведення юридичної практики лише в цьому штаті. Але деякі штати проводять політику взаємного обміну, коли юристи, які мають ліцензію в одному штаті, можуть працювати в іншому і навпаки, на юридичному факультеті, працюючи влітку для суддів та у юридичних фірмах, але це не є обов'язковою вимогою для закінчення навчання на факультеті. Приблизно 50 тисяч студентів закінчують щорічно один з 177 акредитованих університетів і поповнюють загальну кількість юристів у Сполучених Штатах, яка на 1994 рік становила 821 тисячу⁹⁰.

Загальне поняття професії юриста охоплює: адвокатів, юрисконсультів підприємств і установ, професорів права і суддів. Адвокати і судді здійснюють свою діяльність під контролем Верховного суду того штату, де вони практикують. Професори права і юрисконсульти контролю судів не підлягають.

Вимоги, необхідні для роботи в якості юриста, різні в кожному штаті.

Спосіб навчання в американських школах права, відомий під назвою *case-method* (навчання на конкретній справі), дуже відрізняється від методів навчання в Франції або в Англії.

⁹⁰ Футей Б. Становлення правової держави: Україна 1991–2001 рр. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С.204.

Висновки

Підсумовуючи проведені дослідження необхідно констатувати, що правова система Сполучених Штатів Америки є однією із найдосконаліших світових правових систем. У цілому правова система як структурне, комплексне всеохоплююче інтегруюче, правове утворення, фактор найбільш дієвого впливу на всі інші соціальні системи – економічну, політичну, релігійну, моральну є індикатором, визначальним критерієм соціального розвитку народу. Безперечно, поряд з багатоманітністю елементів, що входять у правову систему, право у ній займає центральне місце слугує ядром всієї системи.

При цьому право розуміється як норми створені для регулювання суспільного життя і віддзеркалюють побажання більшості населення своєї країни, як міра свободи, урівноважена свободою своїх співмешканців, як вища міра справедливості, яка забезпечує умови розквіту людини, недоторканість особи і її власності та рівність можливостей.

Запровадження категорії “правова система” робить реальним масштабну оцінку суспільного розвитку будь-якої країни її визначеність, рівне функціонування всіх правових явищ, першооснову розвитку соціальних сфер. Ось тому застосований категоріальний інструментарій, наукове підґрунтя дослідження сприяло всебічному аналізу правової системи США.

Із наукової розробки можна зробити висновок, що без розвитку власної правової системи створити сучасну, соціальну, демократичну, правову державу не реально.

Врахування американського досвіду у сфері організації і забезпечення функціонування власної правової системи дозволяє виробити перспективні напрямки вдосконалення правової системи України, які полягають у наступному:

- 1) створити реальні, юридично закріплені, засоби і практично забезпечити заходи дії принципу розподілу влади на виконавчу, законодавчу, судову з чітким визначенням повноважень кожної. Особливу увагу при цьому необхідно приділити формуванню незалежної, неупередженої, високо етичної і професійної судової влади, яка була б дійсним гарантом захисту простої людини і керувалася тільки правовими законами і християнською мораллю.
- 2) Запровадити чіткі критерії поведінки урядовців і з цією метою розробити етичні кодекси. Кожен урядовець повинен діяти чесно, правдиво, сумлінно, жертвно, відкрито і доброзичливо спрямовуючи всі зусилля на розквіт людини як найвищої соціальної цінності. Хоч би одноразові, підтверджені фактично, порушення цих правил, або негативна оцінка діяльності урядовця громадськістю, якій він служить, повинна бути підставою негайного усунення його з посади. Урядовець повинен бути слугою народу, а не керманічем, який влаштувався для свого власного збагачення. Необхідно повернути віру українського народу у власну державну владу.
- 3) Запровадити спеціальний український суд претензій для розгляду скарг на власний уряд, керівників різних підрозділів народногосподарського комплексу.

Оскаржити незаконні дії, рішення, висловлювання, критиканство з елементами образи особи, її приниження, сьогодні в судах загальної юрисдикції України неможливо. По-перше, ображений не може зібрати докази, підтвердження знахабнілої поведінки урядовця, тому, що всі свідки цього факту зі страхом будуть відхрещуватись від підтвердження цього факту мотивуючи різними причинами, а в дійсності - патологічно боячись переслідувань керівника. І навіть якщо поталанить найбільш витривалій, стійкій, гордій людині добитися правди після багаторічних походів у різні

судові інстанції в пошуках справедливості, то при цьому такий «захист» знівечить його на все життя. Тому більшість жителів суверенної України уникають існуючого судового захисту від свавілля урядовців, мовчки і терпляче погоджуючись з нанесеною образою. Такі правопорушення у своїй більшості є латентними (скритими). Після цього поведінка такої скривдженої людини виражається своєрідним поглядом вірності в очі урядовця, щоб на всякий випадок не принизив ще більше. Така беззахисна людина – це людина-раб своєї долі. Найвищим, ефективним захистом людини в такому випадку повинен бути судовий. Запропонований новий суд претензій має бути наділений широкими повноваженнями і якому дійсно буде гарантована і забезпечена незалежність. Рішення про образу повинно встановлюватися спрощено (без представлення великої маси доказів – письмових документів та свідчень, часто боязливих, характерних для сучасних судів) у суді, і в разі його прийняття з приводу реального факту неправомірної поведінки, повинно бути підставою звільнення з посади. Такий підхід уможливить повернення від рабського існування особи до повноправного суспільного життя.

- 4) У всіх різновидах правової освіти й виховання формувати свідомість особи за принципом «"Я" – центр цивілізації», «"Я" спроможний змінити життя на краще», а влада при цьому мені всемірно допомагає і створює рівні можливості.
- 5) По новому організувати діяльність правоохоронних органів на основі принципу правової законності, християнської моральності, відкритості, чесності, їхнього високого авторитету у населення і спрямованої на захист прав і свобод людини.
- 6) реально завершити розробку якісної системи законодавства України, з чітко визначеним і гарантованим механізмом його реалізації. В основі всієї системи повинна знаходитися власна Конституція, на виконання забезпечення і захист якої повинен бути спрямований весь (політичний,

Формат: Список

економічний, правовий, правоохоронний) ресурс держави. Найнебезпечнішим правопорушенням для українського суспільства повинно визнаватися порушення нормативних приписів Конституції.

І наостанок необхідно підкреслити, що започатковане вивчення американського досвіду, функціонування правової системи і державного будівництва є надзвичайно цінним, важливим. Він охопив знання, мудрість, уміння, практику життя і державотворення всіх націй планети, всієї цивілізації, в його основі якого – проголошена достеменна свобода особи, права і свободи людини, гарантом яких виступає в цілому Американська держава і її правова система з високорозвиненою судовою владою. Тому є потреба і надалі продовжувати опанування, дослідження і вивчення цього досвіду.

Використані джерела

1. Навчальні підручники і посібники з проблем теорії держави та права

1. Абдулаев М.И. Теория государства и права: Учебник для вузов. – СПб.: Питер., 2003.
2. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. Т.1. – М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с.
3. Алексеев С. С. Теория права. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 224 с.
4. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: «Статут», 1999.
5. Алексеев С. С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность. – М.: Издательство “Норма”, 2001.
6. Большой юридический словарь/ Под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. – М.: Инфра – М, 2000 – 704 с.
7. Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: ИКФ Омега-Л, 2002. – 608 с.
8. Туманов В. А. О развитии сравнительного правоведения. – М., 1982.
9. Григонис Э. П. Теория государства и права: Курс лекций. – СПб. – Питер, 2002.
10. Давид Р., Жоффре – Спинози К. Основні правові системи сучасності. – М.: Міжнародні відносини, 1999. – 400 с.
11. Давид Р. Сравнительное право. – Очерки сравнительного права (сборник). – М., 1981.
12. Дмитрук В. Н. Теория государства и права/ Учеб. пособие. – Мн.: Амалфея, 1998.
13. Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права. – СПб.: Издательство «Лексикон», 2001.
14. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. – М.: Спартак, 2001. – 767 с.

Формат: Список

15. Жеругов Р. Т. Теория государства и права. – М., 1995.
16. Загальна теорія держави і права/ За редакцією академіка АПрН України, доктора юридичних наук, професора В. В. Копейчикова. – К.: Юрінком, 1997. – 320 с.
17. Загальна теорія держави і права/ М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002.
18. Зайчук. О. В. Правовая система США. — К., 1992.
19. Зарубинский Е. А. Конспект лекций по теории государства и права. – М., 1995.
20. Ильин И. А. Теория права и государства / Под редакцией и с предисловием В. А. Томсинова. – М.: Издательство “Зерцало”, 2003. – 400 с.
21. Кашанина Т. В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы: Учебное пособие. – М.: Юрист, 1999. – 335 с.
22. Кельман М. С. Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): Підручник. – К.: Кондор, 2002.
23. Керимов Д. А. Методология права. М.: Аванта +, 2000. – 560 с.
24. Кнапп Б. Крупные системы права в современном мире. Мусульманское право. Структура и основные понятия. – М., 1984.
25. Комаров С. А. Общая теория государства и права: Курс лекций. – М., 1995.
26. Кондратьев Р. І. Локальні норми права. – Хмельницький, 2001.
27. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М., 1993.
28. Котюк В. О. Основы держави і права. – К., 1998.
29. Котюк В. О. Теорія права. – К.: Вентурі, 1996.
30. Кравчук М. В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти) / Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – 2-е вид., змін. й доп. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 400 с.

- 31.Лейст О.Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. – М.: “Зерцало–М”, 2002.
- 32.Лубський В.І., Борис В.Д. Мусульманське право: навчальний посібник для студентів факультетів юридичного, міжнародного права, міжнародних відносин. – К.: Вілбор., 1997. – 256 с.
- 33.Любашиц В.Я., Мордовцев А.Ю., Тимошенко И.В. Теория государства и права: Учебное пособие. – Ростов н/Д: Издательский центр “Март”, 2002. – 512 с.
- 34.Мартыненко П. Ф. Сравнительное конституционное право. – К., 1987.
- 35.Марченко М. Н. Правовые системы современного мира. Учебное пособие. – М.: ИКД «Зерцало–М», 2001. – 400 с.
- 36.Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права. Учебное пособие. – М.: «Проспект», 1999. – 504 с.
- 37.Масюкевич О.П. Теория государства и права. – М.: Дашков и К°, 2002.
- 38.Молдован В.В. Судові органи: Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН. Опорні конспекти. К., Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2002.
- 39.Морозова Л.А. Теория государства и права: Учебник. – М.: Юристъ, 2002. – 414 с.
- 40.Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Учебник для юридических вузов и факультетов. – М.: Издательство Норма, 2001.
- 41.Оборотов Ю.М. Традиції та новаті у правовому розвитку: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2001. – 160 с.
- 42.Оборотов Ю.М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права): Монографія. – Одеса: Юридична література, 2002. –280 с.

- 43.Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Отв. ред. проф. М. Н.Марченко. – М., 1998.
- 44.Общая теория права и государства: Учебник/ Под ред. В. В. Лазарева. – М.: Юристъ, 1996.
- 45.Общая теория права: Учебник для юридических вузов / Ю.А. Дмитриев, И.Ф. Казьмин, В.В. Лазарев и др.; Под общей ред. А.С. Пиголкина. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996.
- 46.Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу. – Мюнхен, 1987.
- 47.Очерки парламентского права (зарубежный опыт). – М., 1993.
- 48.Очерки сравнительного права. – М., 1981.
- 49.Папаян Р.А. Христианские корни современного права. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 416 с.
- 50.Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
- 51.Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / В.С. Журавський, О.В. Зайчик, О.Л. Копиленко, Н.М. Оніщенко; за заг. Ред. В.С. Журавського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 206 с.
- 52.Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник/ Отв. ред. – д. ю. н., проф. А.Я. Сухарев. – М. – Изд-во НОРМА, 2001. – 840 с.
- 53.Правознавство: Навчальний посібник / Кравчук М.В., Гладун З.С., Гришук В.К. та ін.; За ред. М.В. Кравчука. – 2-е вид., перероб. та доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 408 с.
- 54.Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов. Под общей ред. члена – корр. РАН, доктора юридических наук, проф. В.С. Нерсесянца. – М., 1999. – 832 с.
- 55.Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів/ Авт.–упорядник Кравчук М.В. – Тернопіль, 2002. – 166 с.

56. Проблемы теории государства и права. Учебное пособие /Под редакцией доктора юридических наук, профессора М. Н. Марченко. – М.: Проспект, 1999. – 504 с.
57. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы. – М.: Новый юрист, 1999. – 240 с.
58. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – К., 1995.
59. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира. Справочник. – М., 1993.
60. Рябов С.Г. Політологічна теорія держави. – К.: Тандем, 1996.
61. Савченко А. В. Федеральні правоохоронні органи США: місія організаційна структура та застосування кримінального законодавства: Навч. посібник. – К. “Текст”, 2003. – 122 с.
62. Садагдар М.І. Основи мусульманського права. – М., 1968.
63. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение и юридическая география мира. – М., 1993.
64. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: Монографія . – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.
65. Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник/ Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001.– 656 с.
66. Словарь терминов по теории государства и права: Учеб. пособие. Рук. авт. кол. Н.И. Панов. – Х.: Основа, 1997.
67. Советский энциклопедический словарь/ Гл. ред. А.М. Прохоров.– 4-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. – 1600 с.
68. Спиридонов Л. И. Теория государства и права. – М.: "Фирма Гардарика", 1996.
69. Сравнительное правоведение. – М., 1978.
70. Сурілов О.В. Теорія держави і права. – Одеса, 1998.

71. Теория государства и права /Под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 1999. – 592 с.
72. Теория государства и права /Под ред. А.В. Венгерова. – М., 1995.
73. Теория государства и права: Учебник для вузов/ Под ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Эбзеева. – М.: ЮНИТИ –ДАНА, Закон и право, 2000. – 640 с.
74. Теория государства и права. Курс лекций/ Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997.
75. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал / Авт.–упоряд. Кравчук М.В. – К.: Атїка, 2003. – 288 с.
76. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – 3 – тє вид., змін. й доп. / автор–упорядник Кравчук М.В. – Тернопіль: Карт–бланш, 2002. – 247 с.
77. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения, – М., 1996.
78. Философский энциклопедический словарь/ Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб–Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2–ое. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
79. Футей Б. Становлення правової держави: Україна 1991–2001 рр. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 288 с.
80. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: Учебное пособие для высших учебных заведений/ Под ред. профессора В.Г. Стрекозова. – М., 1995.
81. Черданцев А.Ф. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Юрайт, 1999. – 432 с.
82. Шаповал В.М. Конституційні системи зарубіжних країн / Навчальний посібник. – К., 1992.
83. Шишкін В.І. Судові системи країн світу: Навч. посіб. (У 3–х кн.). – К.: Юрінком Інтер, 2001.

Спеціальна література
з окремих проблем теорії держави та права

84. Андріюк В. Теоретико-методологічні проблеми юридичного прогнозування// Право України. – 2002. – № 10.
85. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. – К.: Україна, 1999.
86. Бигич О.Л. Місце порівняльного методу в правовій методології// Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Вип. 13. – К., 2002.
87. Братасюк М. До проблеми герменевтичного аналізу права// Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮІ ТАНГ. – Тернопіль, 2002. – С. 7–17.
88. Братасюк М. Право як втілення метасоціальної та соціокультурної сутності людини. Гуманістичний вимір у праві// Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮІ ТАНГ. – Тернопіль, 2001. – С. 6–18.
89. Бутрименко В. Правове регулювання нормотворчої діяльності // Юридичний вісник України. – 2003. – 22–28 лютого. – № 8 (400).
90. Варфоломієва Т. Правова освіта: критерії професійності// Юридичний вісник України. – 2000. – 18–24 листопада. – № 46.
91. Євдокимов В.О. Право як феномен соціального регулювання та його вплив на розвиток суспільства і держави// Адвокат. – 1997. – № 2.
92. Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права. – СПб.: Издательство «Лексикон», 2001. – 272с.
93. Зайчук О.В. Правовая система США. – К., 1992.
94. Захаров С. Громадянське суспільство в Україні // Юридичний вісник України. – 2003. – 26 липня – 1 серпня. – №30 (422).
95. Засць А. Світоглядні основи праворозуміння// Вісник Акад. прав. наук України. – 1997. – № 2.
96. Ковальський В., Ларін М. Право – це добро та правда// Юридичний вісник України. – 2000. – 6 – 12 квітня. – № 14.

Формат: Список

97. Кельман М. Десять засад демократії.// Право України. – 1996. – № 6.
98. Кін Джон. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення/ Пер. з англ. Олександр Гриценко; Літ. ред. О. Гриценко. – К.: К.І.С., 2000.
99. Колодій А. Принципи права в Україні. – К., 1999.
100. Кондратьєв Р., Гернего О. Принципи права та їх роль у регулюванні суспільних відносин// Право України. – 2000. – № 2.
101. Кравець В. Право як об'єкт пізнання // Право України. – 2001. – № 6.
102. Луць Л. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти// Право України. – 2002. – № 9.
103. М. Дженіс, Р. Кей, Е Бредлі. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. Пер. з англ. – К.: "Артек", 1997.
104. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996.
105. Матузов Н.И. Правовая система и личность. – Саратов, 1987.
106. Наумов А. Судебный прецедент – источник права?// Адвокат.– 1993. – № 3–4.
107. Неновски Нено. Право и ценности. – М., 1987.
108. Нерсисянц В.С. Право в системе социальной регуляции. – М., 1986.
109. Новгородцев П.И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. – М., 1996.
110. Ониськів М. Глобалізація і правотворення// Право України. – 2002. – № 9.
111. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. – К., 2002. – 352 с.
112. Опришко В. Питання гармонізації законодавства України з міжнародним правом і національними правовими системами// Право України. – 1999. – № 8.
113. Петрова Л. Думки щодо підручника проф. С. С. Алексєєва // Право України. – 1995. – № 2.

114. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів. – К.: Генеза, 1997.
115. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і “розбудова держави”. – К.: Критика, 2000.
116. Світа Г. Концепція громадянського суспільства: історія та сучасність// Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально–східноєвропейський досвід/ за ред. А. Карася. – Львів, 1999.
117. Селіванов В. До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки// Право України. – 2001. – № 7.
118. Селіванов В. Приватно–правові засади розвитку вітчизняної юридичної науки// Право України. – 2001. – № 3.
119. Селіванов В. Демократичний вимір конституційної реформи в Україні: обумовленість і необхідність // Право України. – 2003. – №8.
120. Скомороха В. Зміцнювати конституційний правопорядок у державі// Право України. – 2002. – № 8.
121. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10–річчя незалежності України. Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. Корещького НАН України, 2000.
122. Соколов А. Конституційне право на опір в дзеркалі порівняльного правознавства// Право України. – 1994. – № 11, 12.
123. Стретович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування// Право України. – 1998. – № 2.
124. США. Конституция и права граждан. – М., 1987.
125. Тригубенко Г. Джерела правового нігілізму в сучасній Україні// Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 11.
126. Туманов А. А. О развитии сравнительного правоведения // Советское государство и право. – 1982.– № 11.
127. Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм. – К., 1993.

128. Шаповал В. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. – К., 1995.
129. Шемшученко Ю. С. Нові організаційні форми здійснення правознавчих наукових досліджень// Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 13. – К., 2002.
130. Юридичний словник–довідник: За ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 1996.

Додатки

Додаток А

Конституція Сполучених Штатів Америки

(Прийнята на Конвенції 17 вересня 1787 року.

Ратифікована у 1789 році).

Ми, народ Сполучених Штатів, заради створення досконалішої Спільки, утвердження правосуддя, збереження спокою в краї, налагодження спільної оборони, сприяння загальному добробуту й забезпечення нам та нашим нащадкам благ свободи, установлюємо й запроваджуємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки.

Стаття I

Розділ 1. Всі ухвалені тут повноваження законодавчої влади надаються Конгресові Сполучених Штатів, який складається з Сенату й Палати представників.

Розділ 2. Палата представників складається з членів, обраних що два роки народом усіх штатів, причому виборці кожного із штатів повинні відповідати тим самим вимогам, що визначені для виборців найчисленнішої палати законодавчих зборів штату.

Не може бути представником той, хто не досяг двадцятип'ятилітнього віку, не був протягом останніх семи років громадянином Сполучених Штатів і не є на момент обрання жителем того штату, де його обирають.

Представники й прямі податки розподіляються поміж окремими штатами, що мажуть вступити до цієї Спільки, пропорційно до чисельності їх населення, для визначення якої до числа всіх вільних людей, включаючи осіб, зобов'язаних кому-небудь службою на кілька років, і виключаючи індіанців, котрі не платять податків, додаються три п'ятих від усіх інших осіб. Такий облік провадитиметься протягом трьох років після першої сесії

Конгресу Сполучених Штатів, а потім через кожні десять років таким способом, який буде визначено спеціальним законом. Від кожних тридцяти тисяч жителів не може бути обрано більш як одного представника, але кожен штат повинен мати хоча б одного представника; а до вчинення такого обліку штат Нью-Гемпшир має обирати трьох, Массачусетс — вісьмох, Род-Айленд і колонія Провиденс — одного, Коннектикут — п'ятьох, Нью-Йорк—шістьох, Нью-Джерсі — чотирьох, Пенсильванія — вісьмох, Де-лавер — одного, Меріленд — шістьох, Віргінія — десятьох.

Північна Кароліна — п'ятьох, Південна Кароліна — п'ятьох і Джорджія — трьох.

Коли відкриваються вакансії у представництві од якого-небудь штату, тоді його виконавча влада повинна призначити вибори для заповнення цих вакансій.

Палата представників обирає свого Спикера та інших посадових осіб, і тільки їй одній належить право виголошувати й провадити імпічмент.

Розділ 3. Сенат Сполучених Штатів складається з двох senatorів од кожного штату, обраних на шість років законодавчими зборами штатів, і кожний senator має один голос.

Негайно після того, як сенатори зберуться внаслідок свого першого обрання, вони повинні розділитися на три по змозі однакові групи. Місця senatorів першої групи стають вакантні по закінченні другого року, другої групи — по закінченні четвертого року й третьої групи — по закінченні шостого року, так щоб третина Сенату переобиралася кожні два роки; а коли через відставку чи з якої іншої причини вакансії відкриються в перерві між сесіями законодавчих зборів того чи іншого штату, тоді його виконавча влада може зробити тимчасові призначення, аж поки наступна сесія законодавчих зборів заповнить ці вакансії.

Не може бути сенатором той, хто не досяг тридцятилітнього віку, хто не був протягом останніх дев'яти років громадянином Сполучених Штатів і не є на момент обрання жителем того штату, де його опирають.

Віце-президент Сполучених Штатів є голова Сенату, але може голосувати лише в тому випадку, коли голоси розділяться порівну.

Сенат обирає інших своїх посадових осіб, а також Голову pro tempore для заміщення Віце-президента на час його відсутності або коли він виконує обов'язки Президента Сполучених Штатів.

Сенатові належить виняткове право здійснювати судочинство у справах імпічменту. Засідаючи з цією метою, сенатори складають присягу або дають урочисту обіцянку. Якщо судять Президента Сполучених Штатів, головує Головний суддя. Жодна особа не може бути засуджена без згоди двох третин присутніх сенаторів.

Присуд у випадках імпічменту обмежується лише усуненням із посади й позбавленням права обіймати й використовувати будь-яку почесну, відповідальну чи прибуткову посаду на службі Сполучених Штатів; але опісля особа, визнана винною, все ж улягає звинуваченню, розслідуванню, суду й покаранню у відповідності із законом.

Розділ 4. Час, місце й спосіб обрання сенаторів та представників визначаються в кожному штаті його законодавчими зборами; але Конгрес може в будь-який час своїм законом запровадити чи змінити такі правила, за винятком положення про місце обрання сенаторів.

Конгрес збирається не рідше одного разу на рік, і його сесії починаються в перший понеділок грудня, якщо законом не буде визначено іншого дня.

Розділ 5. Кожна палата вирішує питання, пов'язані з результатами виборів, повноваженнями й правомірністю обрання її членів, і більшість кожної з палат складає кворум, необхідний для ведення справ; але присутня меншість може переносити засідання з одного дня на другий і має право

вживати до відсутніх членів такі стягнення й примусові заходи, до яких та чи інша палата вважатиме за необхідне вдатися.

Кожна палата може установляти собі регламент засідань, карати своїх членів за порушення порядку й двома третинами голосів виключати таких із свого складу.

Кожна палата веде протокол своїх засідань і періодично публікує його, за винятком тих розділів, які, на думку членів палати, мають таємний характер; а відомості про голоси «за» і «проти», подані членами тієї чи тієї палати з якого-небудь питання, за бажанням однієї п'ятої присутніх записують до протоколу.

Жодна з палат під час сесії Конгресу не може без згоди другої палати відкласти свої засідання більш ніж на три дні або ж призначити їх не в тому місці, де повинні засідати обидві палати.

Розділ 6. Сенатори й представники дістають за свою службу винагороду, визначену законом і виплачувану із скарбниці Сполучених Штатів. У всіх випадках, окрім державної зради, тяжкого карного злочину й порушення громадського порядку, вони захищені від арешту під час їхньої присутності на сесії відповідної палати, а також по дорозі туди чи назад; за слова ж і суперечки в тій чи тій палаті вони не можуть бути притягнені до відповідальності в будь-якому іншому місці.

Жоден сенатор чи представник не може бути призначений протягом часу, на який його обрано, на будь-яку цивільну посаду на службі Сполучених Штатів, якщо цю посаду створено або пов'язану з нею платню збільшено в означений період, і жодна особа, що обіймає будь-яку посаду на службі Сполучених Штатів, не може бути членом тієї чи тієї палати, поки перебуває на тій посаді.

Розділ 7. Всі білли про збір державних доходів складаються в Палаті представників, але Сенат може пропонувати поправки до них і брати участь у їх обговоренні, як і з приводу інших законопроектів.

Кожен білл, ухвалений Палатою представників та Сенатом, перш ніж стати законом, подається на розгляд Президентів Сполучених Штатів. Якщо Президент схвалює білл, то підписує його, а в супротивному разі повертає із своїми запереченнями до тієї палати, звідки він вийшов, і палати, внісши ті заперечення повністю до свого протоколу засідання, переглядає білл. Якщо по такому перегляді білл буде схвалено двома третинами голосів палати, він разом із запереченнями Президента передається до другої палати, де його також переглядають, і, коли схвалять двома третинами голосів цієї палати, білл стає законом. Але в усіх таких випадках обидві палати вдаються до поіменного голосування, й імена осіб, що голосували «за» чи «проти» білля, вносяться відповідно в протоколи засідань кожної з палат. Якщо Президент не поверне білля протягом десяти днів (не рахуючи неділей), білл стає законом, так само як коли б Президент підписав його; білл не стає законом лише в тому разі, коли його неможливо було повернути до Конгресу через те, що Конгрес через те, що Конгрес переніс свої засідання.

Всяка ухвала, резолюція чи постанова, для яких необхідна згода Сенату й Палати представників (за винятком рішень про перенесення засідань), подаються Президентів Сполучених Штатів і тільки після його схвалення набувають чинності; у разі ж несхвалення вони повинні бути знов затверджені двома третинами голосів Сенату й Палати представників у відповідності з тими правилами й умовами, які визначені щодо біллів.

Розділ 8. Конгрес має право:

запроваджувати й стягувати податки, мита, данини й акцизні збори для того, щоб сплачувати борги й забезпечувати спільну оборону та загальний

добробут Сполучених Штатів; причому всі мита, податки й акцизні збори мають бути однакові на всій території Сполучених Штатів;

робити позики від імені Сполучених Штатів;

регулювати торгівлю з чужоземними державами, між окремими штатами й з індіанськими племенами;

установляти однакові правила про натуралізацію та однакові закони про банкрутства на всій території Сполучених Штатів;

карбувати гроші, регулювати їхню вартість та вартість чужоземної монети, визначати одиниці мір і ваги;

визначати покарання за підробку державних цінних паперів та обігових грошей Сполучених Штатів;

засновувати поштові служби та поштові шляхи;

заохочувати розвиток наук і ремесел, забезпечуючи на певний термін авторам та винахідникам виняткове право на їхні відповідні твори й відкриття;

засновувати підлеглі Верховному суду судові органи;

визначати й карати морський розбій, тяжкі злочинства у відкритому морі та інші порушення міжнародного права;

оголошувати війну, видавати каперські свідоцтва та дозволи на репресалії й установляти правила стосовно арештів на суходолі й на морі;

набирати й утримувати війська; проте ніякі грошові асигнування на ці потреби не повинні робитися більш ніж на дворічний термін;

створювати й утримувати флот;

видавати правила для керування и організації суходільних та морських сил;

забезпечувати скликання міліції для виконання законів Спілки, придушення повстань і відбиття нападів;

вживати заходів щодо організації, озброєння й дисциплінування міліції та щодо керування тією її частиною, яка може бути використовувана на службі Сполучених Штатів, зберігаючи за відповідними штатами право призначати офіцерів і навчати міліцію згідно із статутними правилами, визначеними Конгресом;

користуватися в усіх випадках винятковою законодавчою владою в наданому котримсь із штатів окрузі (що не перевищуватиме десяти квадратних миль), який, за згодою Конгресу, стане місцем перебування Уряду Сполучених Штатів, а також здійснювати подібну владу на всіх місцях, придбаних за згодою законодавчих зборів штату, що стане місцем перебування Уряду для побудови фортів, державних складів, арсеналів, доків, та інших необхідних споруд; а також створювати всі потрібні й належні закони для здійснення як згаданих вище прав, так і всіх інших прав, якими ця Конституція наділяє Уряд Сполучених Штатів або ж його органи чи урядовців.

Розділ 9. До тисяча вісімсот восьмого року Конгрес не може забороняти переміщення чи ввезення тих осіб, кого будь-який із існуючих нині штатів матиме за потрібне допустити, але таке ввезення може обкладатися податком чи митом, не більшим ніж десять доларів за кожну особу.

Не повинна припинятися дія привілею habeas corpus, якщо тільки цього не вимагатиме громадська безпека у випадку заколоту чи вторгнення.

Не можуть ухвалюватися біллі про позбавлення громадянських та майнових прав чи будь-які закони ex post facto.

Не дозволяється обкладання подушним чи іншими прямими податками інакше як у відповідності з переписом чи згаданим вище обліком населення.

Не можуть накладатися податки чи мита на предмети,) що вивозяться а будь-якого штату.

Не повинна віддаватися перевага портам одного штату перед портами іншого через будь-які торгівельні чи фінансові розпорядження, а судна, що пливають до чи із котрогось штату, не повинні зазнавати примусу, щоб заходити до порту іншого штату й там розвантажуватися чи платити мита.

Ніякі грошові виплати із скарбниці не повинні робитися інакше як у відповідності з передбаченим законом призначенням, і час від часу мають публікуватись докладні звіти про державні прибутки й видатки.

Сполучені Штати не дарують ніяких дворянських титулів, і жадна особа, що обіймає яку-небудь оплачувану чи почесну посаду на службі Сполучених Штатів, не може без згоди Конгресу прийняти той чи інший дарунок, винагороду, посаду чи титул від будь-якого короля, принца або чужої держави.

Розділ 10. Жоден штат не може входити в будь-які договори, спілки чи конфедерації; видавати каперські посвідчення та дозволи на репресалії; карбувати гроші; випускати кредитні білети; дозволяти виплату боргів будь-чим, окрім золотих та срібних монет; ухвалювати білли про позбавлення громадянських та майнових прав, закони ex post facto або закони, що порушують договірні зобов'язання, а також дарувати дворянські титули.

Жоден штат не може без згоди Конгресу обкладати митом чи зборами імпорт і експорт товарів, за винятком випадків, коли це необхідно для здійснення законів штату про нагляд, причому чистий прибуток із усіх зборів і мита, накладених штатом на імпорт і експорт, надходить у користування скарбниці Сполучених Штатів, і всі подібні закони підлягають перегляду й контролю Конгресу.

Жоден штат не може без згоди Конгресу ухвалювати будь-які тоннажні збори, утримувати в мирний час війська чи військові кораблі, укладати будь-які угоди чи заставні договори з іншим штатом чи з чужою державою, а також вступати у війну, якщо тільки він не зазнав нападу або ж

не перебуває в такій безпосередній небезпеці, коли зволікання неприпустиме.

Стаття II

Розділ 1. Виконавча влада надається Президентові Сполучених Штатів Америки. Він перебуває на своїй посаді протягом чотирирічного терміну, і вибори його та обираного на той самий термін Віце-президента здійснюються таким чином.

Кожен штат призначає в ухваленому його законодавчими зборами порядку вибірників у кількості, що дорівнює загальному числу сенаторів і представників, яких штат має право посилати до Конгресу, але не можуть бути призначені вибірниками сенатори, представники й особи, що обіймають відповідальну або оплачувану посаду на службі Сполучених Штатів.

Вибірники сходяться по своїх відповідних штатах і голосують бюлетенями за обох осіб, із котрих хоча б одна не повинна бути жителем одного з ними штату. Потім вони складають список усіх осіб, за яких подавались голоси, із зазначенням числа голосів, поданих за кожного з них. Вибірники підписують і засвідчують список, а тоді пересилають, у запечатаному вигляді, в місце перебування Уряду Сполучених Штатів на ім'я Голови Сенату. Голова Сенату в присутності Сенату й Палати представників розпечатує всі засвідчені списки, після чого підраховуються голоси. Особа, що дістала найбільше число голосів, стає Президентом, якщо тільки це число перевищить половину всього числа вибірників. Коли ж цю більшість голосів дістали кілька осіб чи за них подано однакове число голосів, то Палата представників безпосередньо обирає бюлетенями одного з них Президентом; а коли жодна особа не збере більшості голосів, то Палата представників таким самим способом обирає Президента з числа п'ятох осіб, котрі дістали найбільше число голосів. Але при такому

обиранні Президента голоси подаються по штатах і представництво кожного штату має один голос, виборчий кворум для цієї мети складає дві третини штатів, а для обрання необхідна більшість усіх голосів. Особа, що дістала після обрання Президента найбільше число голосів, у будь-якому випадку вважається Віце-президентом. Але якщо з'ясується, що двоє осіб чи більше мають однакову кількість голосів, то Сенат обирає з-поміж них Віце-президента шляхом подання бюлетенів.

Конгрес може визначати час обрання вибірників і день, коли вони подають свої голоси; цей день повинен бути єдиний для всієї території Сполучених Штатів.

Не може бути обраний на посаду Президента той, хто не є громадянином Сполучених Штатів за народженням чи не має громадянства Сполучених Штатів під час прийняття цієї Конституції; так само не може бути обраний на цю посаду той, хто не досяг тридцятип'ятилітнього віку й не проживав протягом останніх чотирнадцяти років у Сполучених Штатах.

У разі усунення Президента з посади чи його смерті, відставки або неспроможності здійснювати пов'язані з посадою права та обов'язки, ці останні переходять до Віце-президента; на випадок усунення, смерті чи неспроможності Президента й Віце-президента Конгрес може визначити законом, котра посадова особа повинна діяти як Президент, і така особа діятиме надалі відповідно, аж поки будуть усунені причини, що перешкоджають Президентіві здійснювати свої обов'язки, чи буде обрано нового Президента.

Президент у визначені строки дістає за свою службу винагороду, що не може збільшуватися чи зменшуватися протягом періоду, на який його обрано, і протягом цього періоду він не може діставати ніякої іншої грошової винагороди від Сполучених Штатів чи від котрогось із штатів.

Перед заступанням на посаду Президент складає таку присягу або дає урочисту обіцянку: «Я урочисто клянусь (або обіцяю), що я чесно виконуватиму обов'язки Президента Сполучених Штатів і в міру сил своїх охоронятиму, захищатиму й підтримуватиму Конституцію Сполучених Штатів».

Розділ 2. Президент є головнокомандувачем армії та військово-морського флоту Сполучених Штатів і міліції окремих штатів, коли вона призивається на дійсну службу Сполучених Штатів; він може вимагати від керівника кожного виконавчого департаменту письмової думки з будь-якого питання, що стосується його компетенції; він має право відстрочувати виконання вироків, а також надавати помилування

за злочини, скоєні проти Сполучених Штатів, за винятком засудження шляхом імпічменту.

Він має право, за порадою і згодою Сенату, укласти міжнародні угоди за умови, що їх схвалять дві третини присутніх сенаторів; за порадою і згодою Сенату призначати послів та інших повноважних представників і консулів, суддів Верховного суду, а також усіх інших урядовців Сполучених Штатів, про призначення яких у цій Конституції немає інших настанов і посади яких засновані законом; однак Конгрес може законом надати право призначати нижчих урядовців, яких вважатиме за потрібне, самому лише Президентові, судам або головам департаментів.

Президент має право заповнювати всі вакансії, що відкриються в період між сесіями Сенату, надаючи посадові повноваження на термін до закінчення найближчої сесії Сенату.

Розділ 3. Президент періодично подає Конгресові інформацію про стан Сполучених Штатів й пропонує на його розсуд такі заходи, які вважатиме за необхідні й корисні; в надзвичайних випадках віна може скликати обидві палати або одну з них, а в випадку незгоди між палатами щодо часу відкладання сесій

може сам переносити їх на такий час, який вважатиме за потрібний; він приймає послів та інших повноважних представників, забезпечує точне виконання законів і визначає повноваження всіх посадових осіб Сполучених Штатів.

Розділ 4. Президент, Віце-президент і всі цивільні урядовці Сполучених Штатів усуваються з посади, якщо при обговоренні шляхом імпічменту вони будуть визнані винними в державній зраді, хабарництві чи в інших тяжких злочинах та переступах.

Стаття III

Розділ 1. Судова влада Сполучених Штатів надається єдиному Верховному судові й тим нижчим судам, що їх час від часу може призначати й засновувати Конгрес. Судді як Верховного, так і нижчих судів зберігають свої посади, поки до них немає претензій, і в визначені строки дістають за свою службу винагороду, яка не може бути зменшена, поки вони перебувають на посаді.

Розділ 2. Судова влада поширюється на всі справи, що розв'язуються за законом і правом справедливості, виникають на основі цієї Конституції, законів Сполучених Штатів, міжнародних угод, що укладені чи будуть укладені Сполученими Штатами; на всі справи, що стосуються послів, інших повноважних представників та консулів; на всі справи адміралтейства та інші морські справи, в яких Сполучені Штати є стороною; на всі спори між двома чи більше штатами, між штатом і громадянами іншого штату, між громадянами різних штатів, між громадянами одного штату за позовами про землі, даровані різними штатами, а також між штатами чи його громадянами та чужоземними державами, громадянами чи підданцями.

Усі справи, що стосуються послів, інших повноважних представників та консулів, а також справи, де однією із сторін є котрийсь штат, підсудні

Верховному судді як першій інстанції. У всіх інших згаданих вище випадках Верховний суд є апеляційною інстанцією, що розв'язує як питання права, так і факту з тими обмеженнями і відповідно до тих правил, що їх запровадять Конгрес.

Усі справи про злочини, за винятком випадків імпічменту, підсудні судові присяжних, і судовий розгляд відбувається в тому штаті, де скоєно злочин, а якщо його скоєно за межами штату, то суд відбувається в тому місці чи місцях, які визначить Конгрес.

Розділ 3. За зраду Сполучених Штатів вважається тільки розв'язання війни проти них, приєднання до їхніх ворогів, надання ворогам допомоги та послуг. Ніхто не може бути визнаний винним у державній зраді, якщо це не буде підтверджено свідченнями двох свідків інкримінованого акту чи власним зізнанням у відкритому судовому засіданні.

Конгрес має право визначати покарання за зраду, але засудження за зраду не повинне тягти за собою позбавлення громадянських прав чи конфіскацію майна інакше, як за життя засудженого.

Стаття IV

Розділ 1. Цілковитою повагою і довірою повинні користуватися в кожному штаті офіційні акти, документи й судові

рішення будь-котрого штату. Конгрес може через загальні закони запроваджувати способи визначення справжності таких актів, документів і судових рішень, а також їхньої сили.

Розділ 2. Громадяни кожного штату мають право на всі привілеї та вольності громадян усіх штатів.

Особа, звинувачена в будь-якому штаті у державній зраді, тяжкому карному чи іншому злочині, яка ховатиметься від правосуддя і буде виявлена в іншому штаті, повинна на вимогу виконавчої влади штату, з

якого вона втекла, бути видана для доставлення в штат, юрисдикції якого улягає цей злочин.

Жодна особа, що, будвши зобов'язана до служби чи роботи в котрому-небудь із штатів, відповідно до його законів, утече до іншого штату, не може на підставі тамтешніх законів чи постанов звільнитися від цієї служби чи роботи й повинна бути видана на вимогу сторони, яка має право на таку службу чи роботу.

Розділ 3. Конгрес може приймати до цієї Спілки нові штати, але не може утворювати чи засновувати нових штатів у межах юрисдикції іншого штату; так само не можуть без згоди законодавчих зборів зацікавлених штатів і Конгресу утворюватися нові штати шляхом злиття двох чи більше штатів або їх частин.

Конгрес має право розпоряджатися територією чи іншою власністю, що належить Сполученим Штатам, і видавати у зв'язку з цим усі необхідні правила й постанови, але ніщо в цій Конституції не може тлумачитися на шкоду законним домаганням Сполучених Штатів чи будь-якого окремого штату.

Розділ 4. Сполучені Штати гарантують кожному штатові у цій Спілці республіканську форму правління й охорону кожного з них від нападу ззовні, а на прохання законодавчих зборів чи виконавчої влади (коли законодавчі збори не можуть бути зібрані) — і від внутрішніх виявів насильства.

Стаття V

Коли дві третини членів обох палат визнають за необхідне, Конгрес вносить поправки до цієї Конституції або ж на вимогу законодавчих зборів двох третин штатів скликає Конвент для внесення поправок, які в обох випадках набувають обов'язкової сили й значення як частина Конституції, якщо будуть ратифіковані законодавчими зборами трьох чвертей або ж конвентами в

трьох чвертях штатів, залежно від того, який із цих двох способів ратифікації запропонує Конгрес. Але жодна поправка, прийнята до 1808 року, не може хоч як-небудь зачіпати першого й четвертого положень дев'ятого розділу першої статті, й жоден штат без його згоди не може бути позбавлений однакового з іншими голосу в Сенаті.

Стаття VI

Усі борги й зобов'язання, що існували до прийняття цієї Конституції, зберігають для Сполучених Штатів таку саму юридичну силу, яку вони мали за Конфедерації.

Ця Конституція і закони Сполучених Штатів, видані на її виконання, так само як і всі угоди, що укладені чи будуть укладені Сполученими Штатами, є найвищим законом країни, й судді кожного штату зобов'язані їх виконувати, хоч би в конституціях чи законах окремих штатів траплялися суперечні ухвали.

Згадані вище сенатори й представники, так само як і члени законодавчих зборів окремих штатів, а також усі посадові особи виконавчої та судової влади Сполучених Штатів та окремих штатів зобов'язуються присягою чи урочистою обіцянкою дотримуватися цієї Конституції. Але при цьому ніколи не може вимагатися належність до котроїсь релігії як умова, щоб обіймати ту чи іншу посаду або виконувати певні громадські обов'язки в Сполучених Штатах.

Стаття VII

Достатньо ратифікації конвентами дев'яти штатів для прийняття цієї Конституції штатами, що стверджують її вказаним чином.

Опрацьовано на Конвенції при однастайній згоді присутніх штатів, 17 вересня року Божого 1787.

Поправка I (1791)

Конгрес не повинен ухвалювати законів, що запроваджували б будь-яку релігію чи забороняли б вільне відправлення релігійних обрядів, обмежували б свободу слова чи преси або право народу мирно збиратися й звертатися до Уряду з петиціями про відшкодування збитків.

Поправка II (1791)

Оскільки для безпеки вільної держави необхідна добре організована міліція, право народу зберігати й носити зброю не підлягає обмеженню.

Поправка III (1791)

У мирний час жоден солдат не повинен бути прикомандирований на постій до будь-якого будинку без згоди його власника; а під час війни це дозволяється лише в передбачених законом випадках.

Поправка IV (1791)

Право народу на охорону особи, житла, паперів та власності від необгрунтованих обшуків чи затримань не повинне порушуватися, і орден на обшук чи затримання не можуть видаватися без достатніх підстав, підтверджених присягою чи урочистою обіцянкою. Такі ордери повинні містити докладний опис місця обшуку, а також осіб чи майна, що улягають арештові.

Поправка V (1791)

Ніхто не повинен притягатися до відповідальності за тяжкий чи інший ганебний злочин інакше, як за постановою чи звинуваченням, ухваленим розширеною колегією присяжних, за винятком випадків порушення справ, які стосуються суходільних і морських сил або міліції, в період, коли вона у зв'язку з війною чи небезпекою, що загрожує суспільству, перебуває на дійсній службі; ніхто не повинен двічі відповідати життям чи тілесною недоторканністю за один і той самий

злочин; нікого не повинні примушувати свідчити проти самого себе в карній справі; ніхто не повинен бути позбавлений життя, свободи чи власності без належного судового розгляду; ніякої приватної власності не повинні відбирати для державного використання без справедливого відшкодування.

Поправка VI (1791)

У всіх випадках карного переслідування звинувачуваний має право на скорий і прилюдний суд безсторонніх присяжних того штату й округу, де скоєно злочин, причому цей округ повинен бути заздалегідь визначений законом; звинувачуваний має право вимагати, щоб його повідомили про характер і мотиви звинувачення й дали очну ставку із свідками, які свідчать проти нього; звинувачуваний може вимагати примусового виклику своїх свідків і користуватися допомогою адвоката для захисту.

Поправка VII (1791)

Для судових справ, заснованих на загальному праві з ціною позову, яка перевищує двадцять доларів, зберігається право на суд присяжних, і жоден факт, що його розглядають присяжні, не повинен переглядатися будь-яким судом Сполучених Штатів інакше, як на основі положень загального права.

Поправка VIII (1791)

Не повинні вимагатися надмірно великі застави, стягуватися завеликі штрафи, накладатися жорстокі й незвичайні покарання.

Поправка IX (1791)

Перелік у Конституції певних прав не повинен тлумачитись як заперечення чи применшення інших прав, що зберігаються за народом.

Поправка X (1791)

Повноваження, не надані цією Конституцією Сполученим Штатам і не заборонені нею ж окремим штатом, залишаються відповідно за штатами або за народом.

Поправка XI (1793)

Судова влада Сполучених Штатів не повинна тлумачитись як така, що поширюється на будь-яку судову справу, розв'язувану за законом чи правом справедливості, якщо ця справа порушена або провадиться проти одного із штатів громадянами іншого штату або ж громадянами чи підданими котроїсь чужої держави.

Поправка XII (1804)

Вибірники збираються по своїх штатах і голосують бюлетенями за Президента й Віце-президента, з яких хоча б один не повинен бути жителем одного з ними штату; в бюлетенях вони називають особу, пропоновану на посаду Президента, і в окремих бюлетенях — особу, пропоновану на посаду Віце-президента; потім вони складають окремі списки всіх осіб, запропонованих на Президента, і всіх осіб, запропонованих на Віце-президента, з кількістю голосів, поданих за кожного з них; підписавши й засвідчивши ці списки, вони пересилають їх у запечатаному вигляді на ім'я Голови Сенату в місце перебування Уряду Сполучених Штатів. Голова Сенату в присутності Сенату й Палати представників розпечатує всі засвідчені списки, й тоді роблять підрахунок голосів. Особа, що дістала при виборах Президента найбільше число голосів, стає Президентом, якщо тільки це число перевищує половину всіх вибірників, коли ж ніхто не дістане такої більшості, то Палата представників безпосередньо обирає бюлетенями Президента з числа трьох осіб, котрі балотувалися на посаду Президента й дістали найбільше число голосів. Але при виборах Президента голоси подаються по штатах і представництво кожного штату має один голос;

кворум для цієї мети складає дві третини штатів, кожний з яких представлений одним або кількома депутатами, і для обрання необхідна більшість усіх штатів. Якщо ж Палата представників, коли право обрання перейде до неї, не обере Президента до четвертого числа наступного березня, то, так само як і у випадку смерті чи якої іншої конституційної неспроможності Президента, його обов'язки повинен виконувати Віце-президент.

Особа, що дістала найбільшу кількість голосів при виборах Віце-президента, стає Віце-президентом, якщо ця кількість перевищує половину всіх вибірників; якщо ж ніхто не дістане такої більшості, Сенат обирає Віце-президента з двох кандидатів, котрі дістали найбільше число голосів; кворум для цієї мети складають дві третини всіх сенаторів, і для обрання необхідна їх більшість. Але жодна особа, котра згідно з Конституцією не може бути обрана на посаду Президента, не улягає обранню й Віце-президентом Сполучених Штатів.

Поправка XIII (1865)

Розділ 1. Ні в Сполучених Штатах, ні в будь-якому іншому місці, на яке поширюється їх юрисдикція, не повинні існувати ні рабство, ні примусові роботи, окрім випадків покарання за злочин, за скоєння якого винного належним чином засуджено.

Розділ 2. Конгресові надається право упроваджувати в життя цю статтю через відповідне законодавство.

Поправка XIV (1868)

Розділ 1. Усі особи, народжені чи натуралізовані в Сполучених Штатах і підлеглі їх владі, є громадянами Сполучених Штатів і тому штату, в якому вони проживають. Жоден штат не повинен видавати чи впроваджувати закони, що обмежують привілеї та вольності громадян Сполучених Штатів, ані не повинен жоден штат позбавляти будь-яку особу життя, свободи чи

власності без належного судового процесу й не повинен відмовляти будь-якій особі, підлеглий його владі, в однаковому для всіх захисті законами.

Розділ 2. Кількість представників визначається для штатів пропорційно їх населенню, враховуючи всіх жителів кожного штату, за винятком неоподатковуваних індіанців. Але якщо при обранні вибірників Президента й Віце-президента Сполучених Штатів на виборах представників до Конгресу, адміністративних і судових урядовців штату або членів його законодавчих зборів буде відмовлено в праві голосу жителеві штату чоловічої статі, котрий досяг віку двадцяти одного року і є громадянином Сполучених Штатів, або якщо це право буде якимось чином обмежене, окрім як за участь у заколоті чи за інший злочин, то число представників цього штату мусить бути зменшене в пропорції, наявній між числом таких громадян чоловічої статі й кількістю всіх громадян чоловічої статі, які досягли двадцять одного віку.

Розділ 3. Ніхто не може бути сенатором чи представником у Конгресі, вибірником Президента й Віце-президента, а також обіймати цивільну чи військову посаду на службі Сполучених Штатів або котрогось із штатів, якщо він, прийнявши спочатку присягу як член Конгресу або як посадова особа Сполучених Штатів, або як член законодавчих зборів котрогось штату, або як урядовець виконавчої чи судової влади штату в тому, що він дотримуватиметься Конституції Сполучених Штатів, згодом візьме участь у повстанні чи заколоті проти них або надасть допомогу чи послугу їхнім ворогам. Однак Конгрес двома третинами голосів кожної палати може скасувати таке обмеження прав.

Розділ 4. Має незаперечну чинність зроблений з дозволу закону державний борг Сполучених Штатів, враховуючи також борги на виплату пенсій та винагород за службу при придушенні повстання чи заколоту. Але ні Сполучені Штати, ні будь-який штат не повинні брати на себе зобов'язання

й виплачувати борги, зроблені на підтримку повстання чи заколоту проти Сполучених Штатів, і не прийматимуть претензій, пов'язаних із втратою чи звільненням якого-небудь раба, оскільки всі вказані борги, зобов'язання й грошові претензії визнаються незаконними й недійсними.

Розділ 5. Конгресові надається право упроваджувати цю статтю в життя відповідним законодавством.

Поправка XV (1870)

Розділ 1. Громадяни Сполучених Штатів не повинні позбавлятися виборчих прав чи обмежуватися в них Сполученими Штатами або окремими штатами з огляду на расу, колір шкіри чи колишнє перебування в рабстві.

Розділ 2. Конгресові надається право упроваджувати цю статтю в життя відповідним законодавством.

Поправка XVI (1913)

Конгресові надається право накладати й збирати податки з прибутків, хоч би з якого джерела вони походили, незалежно від їх розподілу поміж окремими штатами й безвідносно до будь-яких переписів чи обліків населення.

Поправка XVII (1913)

До складу Сенату входять по два сенатори від кожного штату, яких обирає народ штату на шість років; кожен сенатор має один голос. Вибірники кожного штату повинні відповідати тим самим вимогам, що й вибірники найчисленнішої палати законодавчих зборів штатів.

Коли відкриваються вакансії у представництві того чи іншого штату в Сенаті, виконавча влада штату призначає вибори з метою заміщення цих вакансій. При цьому законодавчі збори штату можуть уповноважити його

виконавчу владу на здійснення тимчасових призначень, аж поки вакансії заповняться особами, обраними на виборах за вказівкою законодавчих зборів.

Ця поправка не може бути витлумачена так, щоб уплинути на обрання чи термін повноважень котрого-небудь сенатора, обраного до того, коли поправка набуде чинності як частина Конституції.

Поправка XVIII (1919)

Розділ 1. Через рік по ратифікації цієї статті в Сполучених Штатах і на всіх підвладних їм територіях забороняється виробництво, продаж чи перевезення, а також довіз алкогольних напоїв для їх споживання.

Розділ 2. У світлі сказаного вище Конгресові й окремим штатам надається право упроваджувати цю статтю в життя відповідним законодавством.

Розділ 3. Ця стаття не набуде чинності, якщо вона протягом семи років по представленню Конгресом на схвалення окремим штатам не буде ратифікована як поправка до Конституції законодавчими зборами штатів за процедурою, передбаченою Конституцією.

Поправка XIX (1920)

Розділ 1. Право громадян Сполучених Штатів на участь у виборах не повинне заперечуватись чи обмежуватися з огляду на їх стать як Сполученими Штатами, так і окремими штатами.

Розділ 2. Конгресові надається право упроваджувати цю статтю в життя відповідним законодавством.

Поправка XX (1930)

Розділ 1. Термін повноважень Президента й Віце-президента закінчується опівдні 20 січня, а термін повноважень сенаторів і представників — опівдні 3 січня того року, коли ці повноваження мали б закінчуватися, якби ця стаття не була ратифікована, і від цього ж часу починається термін повноважень їх наступників.

Розділ 2. Конгрес збирається не рідше одного разу на рік, і його сесії починаються опівдні 3 січня, якщо тільки Конгрес не визначить законом іншого дня.

Розділ 3. У разі смерті новообраного Президента ще до початку терміну його повноважень Президентом стає новообраний Віце-президент. Якщо Президента не обрано на момент, визначений для початку терміну його повноважень, або якщо новообраний Президент не заступить на посаду, то новообраний Віце-президент виконуватиме обов'язки Президента, аж поки той заступить на посаду. В тому разі, коли ні новообраний Президент, ні новообраний Віце-президент не заступить на посаду, Конгрес своїм законом ухвалює, хто виконуватиме вказані обов'язки, й така особа діятиме як Президент, аж поки Президент чи Віце-президент заступлять на посаду.

Розділ 4. Конгрес має право уживати заходів у разі смерті однієї з тих осіб, із числа яких Палата представників обирає Президента, коли право обрання переходить до неї, і в разі смерті однієї з тих осіб, із числа яких Сенат обирає Віце-президента, коли право обрання переходить до нього.

Розділ 5. Розділи 1 і 2 набудуть чинності 15 жовтня, що настане після ратифікації цієї статті.

Розділ 6. Ця стаття не набуде чинності, якщо її не ратифікують як поправку до Конституції законодавчі збори трьох чвертей усіх штатів протягом семи років від часу її подання на ратифікацію.

Поправка XXI(1933)

Розділ 1. Цим скасовується Вісімнадцята поправка до Конституції Сполучених Штатів.

Розділ 2. Забороняються здійснювані з порушенням чинного законодавства довіз і перевезення алкогольних напоїв до будь-якого штату, на територію або до володінь Сполучених Штатів для здавання й споживання.

Розділ 3. Ця стаття не набуде чинності, якщо протягом семи років від часу подання її Конгресом на ратифікацію штатам її не ратифікують як поправку до Конституції конвенти штатів відповідно до приписів Конституції.

Поправка XXII (1951)

Розділ 1. Жодна особа не може бути обрана на посаду Президента більш, ніж двічі, й жодна особа, що понад два роки заступала Президента або виконувала його обов'язки протягом того терміну, на який Президентом була обрана інша особа, не може бути обрана на посаду Президента більше одного разу. Однак ця стаття не стосується того, хто обіймає посаду Президента на момент її подання Конгресом, а також не повинна правити за перешкоду для особи, що заміщає Президента чи виконує обов'язки Президента, здійснювати ці функції протягом решти визначеного терміну після набуття цією статтею чинності.

Розділ 2. Ця стаття не набуде чинності, якщо її не ратифікують як поправку до Конституції законодавчі збори трьох чвертей усіх штатів протягом семи років від дня її подання Конгресом на схвалення штатам.

Поправка XXIII (1961)

Розділ 1. Округ, що є місцем перебування Уряду Сполучених Штатів, призначає у відповідності з процедурою, яку може ухвалити Конгрес:

вибірників Президента й Віце-президента в кількості, що дорівнює загальному числу сенаторів та представників у Конгресі, на яку Округ мав би право, коли б він був штатом, але ні в якому разі не більше, ніж найменш

населений штат; вони додаються до числа вибірників, призначуваних штатами, але для цілей обрання Президента й Віце-президента вони вважатимуться вибірниками, призначуваними штатом; вони збираються в Окрузі й виконують такі обов'язки, які передбачені Дванадцятю поправкою.

Розділ 2. Конгресові надається право упроваджувати цю статтю в життя відповідним законодавством.

Поправка XXIV (1964)

Розділ 1. Право громадян Сполучених Штатів голосувати на будь-яких первинних чи інших виборах за Президента чи Віце-президента, за вибірників Президента чи Віце-президента або за сенаторів чи представників до Конгресу не повинне заперечуватися чи обмежуватися Сполученими Штатами чи будь-яким штатом через несплату якого-небудь виборчого чи іншого податку.

Розділ 2. Конгресові надається право упроваджувати цю статтю в життя відповідним законодавством.

Поправка XXV (1967)

Розділ 1. У разі усунення Президента з посади, чи його смерті, чи відставки Президентом стає Віце-президент.

Розділ 2. Як тільки посада Віце-президента стає вакантна, Президент призначає Віце-президента, що заступає на посаду після затвердження його більшістю голосів обох палат Конгресу.

Розділ 3. Як тільки Президент передасть Голові pro tem-поре Сенату й Спікерові Палати представників свою письмову заяву про те, що він неспроможний виконувати свої посадові повноваження та обов'язки, і доти,

доки він передасть їм письмову заяву супротивного змісту, такі повноваження та обов'язки виконує Віце-президент як Виконуючий обов'язки Президента.

Розділ 4. Як тільки Віце-президент і більшість чільних урядовців виконавчих департаментів чи іншого такого органу, який Конгрес може передбачити своїм законом, передають Голові pro tempore Сенату й Співкерів Палати представників письмову заяву про те, що Президент неспроможний виконувати 'свої посадові повноваження та обов'язки, Віце-президент негайно перебирає на себе повноваження та обов'язки його посади як Виконуючий обов'язки Президента.

Після того як Президент передає Голові pro tempore Сенату й Співкерів Палати представників свою письмову заяву про те, що ця неспроможність минула, він поновлює здійснення своїх посадових повноважень та обов'язків, якщо Віце-президент і більшість чільних урядовців виконавчих департаментів чи іншого такого органу, що його Конгрес може передбачити за законом, не подадуть протягом чотирьох днів Голові pro tempore Сенату й Співкерів Палати представників своєї письмової заяви про те, що Президент неспроможний виконувати свої посадові повноваження та обов'язки. В такому разі Конгрес вирішує це питання, збираючись спеціально, якщо тоді немає його сесії, протягом сорока восьми годин. Якщо Конгрес протягом двадцяти одного дня по одержанні тієї письмової заяви або, коли немає його сесії, протягом двадцяти одного дня після того, як було оголошене скликання Конгресу, ухвалить двома третинами голосів обох палат, що Президент неспроможний виконувати свої посадові повноваження та обов'язки, Віце-президент і далі виконує їх як Виконуючий обов'язки Президента; в супротивному випадку Президент поновлює виконання своїх посадових повноважень та обов'язків.

Поправка XXVI (1971)

Розділ 1. Громадяни Сполучених Штатів, що досягли вісімнадцятилітнього чи старшого віку, не повинні позбавлятися виборчих прав чи обмежуватися в них Сполученими Штатами чи окремими штатами з огляду на їхній вік.

Розділ 2. Конгресові надається право упроваджувати цю статтю в життя відповідним законодавством.

Поправка XXVII (1992)

Ніякий закон щодо внесення змін у порядок компенсації за послуги Сенаторів і Представників Конгресу не може вступити в дію до наступних виборів Представників до Конгресу.

Додаток Б.

Схема найбільш типової класифікації правової системи

Додаток В.

Схема правових систем та їх характерних рис

<u>Правові сім'ї</u>	<u>Критерії виділення</u>		
	<u>Історія</u>	<u>Джерела права</u>	<u>Структура права</u>
<u>Сім'ї романо-германської правової системи</u>	<u>Формування під впливом римського права і природно-правової доктрини; обумовлено спільністю культури європейських країн</u>	<u>Нормативно-правовий акт - основне джерело права, другорядні – правовий звичай, судовий прецедент, нормативний договір, суверенісархічність системи джерел</u>	<u>Поділ права на: відповідні галузі, інститути, приватне і публічне, об'єктивне і суб'єктивне; загальносоціальне, спеціально-соціальне, абстрактний характер норми права</u>
	<u>Відсутність</u>	<u>Судовий</u>	<u>Відсу</u>

<u>Сім'ї англо-американської правової системи</u>	<u>впливу римського права; формування в процесі судового вирішення конкретних справ в Англії чи під впливом англійського права в інших країнах</u>	<u>прецедент як основне джерело права; допоміжна роль нормативно-правового акту як джерела права</u>	<u>тність поділу права на приватне і публічне, а також галузевого поділу; казуїстичний характер норми права</u>
<u>Сім'ї мусульманської правової системи</u>	<u>Право формується як невід'ємна частина релігії</u>	<u>Нормативний характер релігійних текстів; допоміжна роль актів світської влади як джерел права</u>	<u>Відсутність чітко визначеного галузевого поділу в силу впливу релігії</u>
<u>Сім'ї традиційної правової системи</u>	<u>Формується з традицій, звичаїв, філософсько-етичних вчень</u>	<u>Звичай, зафіксований в нормативному акті чи рішенні суду</u>	<u>Структура системи права обумовлюється, як правило, впливом європейського права</u>
<u>Сім'ї правової системи соціалістичних країн</u>	<u>Формується, починаючи з соціалістичної революції 1917 р. в Росії; розповсюджується на всю східну Європу і деякі інші країни (Китай, Куба, Монголія та ін.)</u>	<u>Нормативно-правовий акт як основне джерело права</u>	<u>Відсутність поділу права на приватне і публічне; галузевий поділ права</u>

Додаток Г.

Схема основних концепцій класифікацій правових систем та їх види

<u>Автор, критерій класифікації правових систем</u>	<u>Види правових сімей</u>
<u>РЕНЕ ДАВИД</u> ✓ ідеологічний критерій: філософська, релігійна, культурна	✓ романо-германська сім'я ✓ англосаксонська сім'я ✓ сім'я соціалістичного права

Формат: Список

база, концепція правосуддя, доктрина; ✓ <u>юридіко-технічний критерій</u> ; <u>джерела права, структура права, роль систематизації</u>	✓ <u>інші правові системи</u> <u>(мусульманське право, право Індії, правові системи Далекого Сходу, правові системи Африки і Мадагаскару)</u>
✓ <u>К. ЦВАЙГЕРТ, Х. КЕТЦ</u> ✓ <u>правовий стиль: історичне походження і розвиток правової системи; пануюча доктрина юридичної думки і її специфіка; специфічні правові інститути; правові джерела і методи їх тлумачення; ідеологічні фактори</u>	✓ <u>романська сім'я</u> ✓ <u>германська сім'я</u> ✓ <u>скандинавська сім'я</u> ✓ <u>сім'я загального права</u> ✓ <u>сім'я соціалістичного права</u> ✓ <u>право країн Далекого Сходу</u> ✓ <u>сім'я ісламського права</u> ✓ <u>сім'я індуського права</u>
✓ <u>А. Х. САЇДОВ</u> ✓ <u>формаційний, історичний і нормативний критерій: історичні особливості; система джерел права; структура правової системи; спосіб виробництва</u>	<u>Буржуазний тип права:</u> ✓ <u>романо-германська сім'я</u> ✓ <u>скандинавська сім'я</u> ✓ <u>латиноамериканська сім'я</u> ✓ <u>сім'я загального права</u> ✓ <u>мусульманська сім'я</u> ✓ <u>індуська сім'я</u> ✓ <u>сім'я традиційного права</u> ✓ <u>далекосхідна правова сім'я</u> <u>Соціалістичний тип права:</u> ✓ <u>радянська правова система</u> ✓ <u>правова система соціалістичних держав Європи</u> ✓ <u>правова система соціалістичних держав Азії</u> ✓ <u>правова система Республіки Куба</u>

← **Формат:** Список

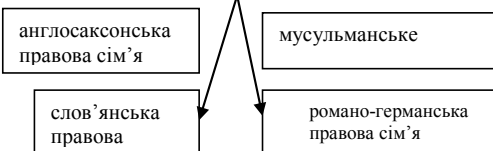
← **Формат:** Список

← **Формат:** Список

← **Формат:** Список

← **Формат:** Список

На думку вченого-юриста О. В. Зайчука ряд представників вітчизняної правової думки всі правові системи поділяють на такі правові сім'ї:

Проф. Проф. О. Ф. Скакун пропонує свою класифікацію правових систем:

романо-германський тип правових систем, який поділяється на романську і германську;

англо-американський тип правових систем, всередині якого виділяють дві групи – англійське загальне право і американське право;

змішаний тип правових систем – виникає на межі злиття двох класичних правових систем (англо-американський і романско-германський) і до яких належать північноєвропейські, латиноамериканські правові системи;

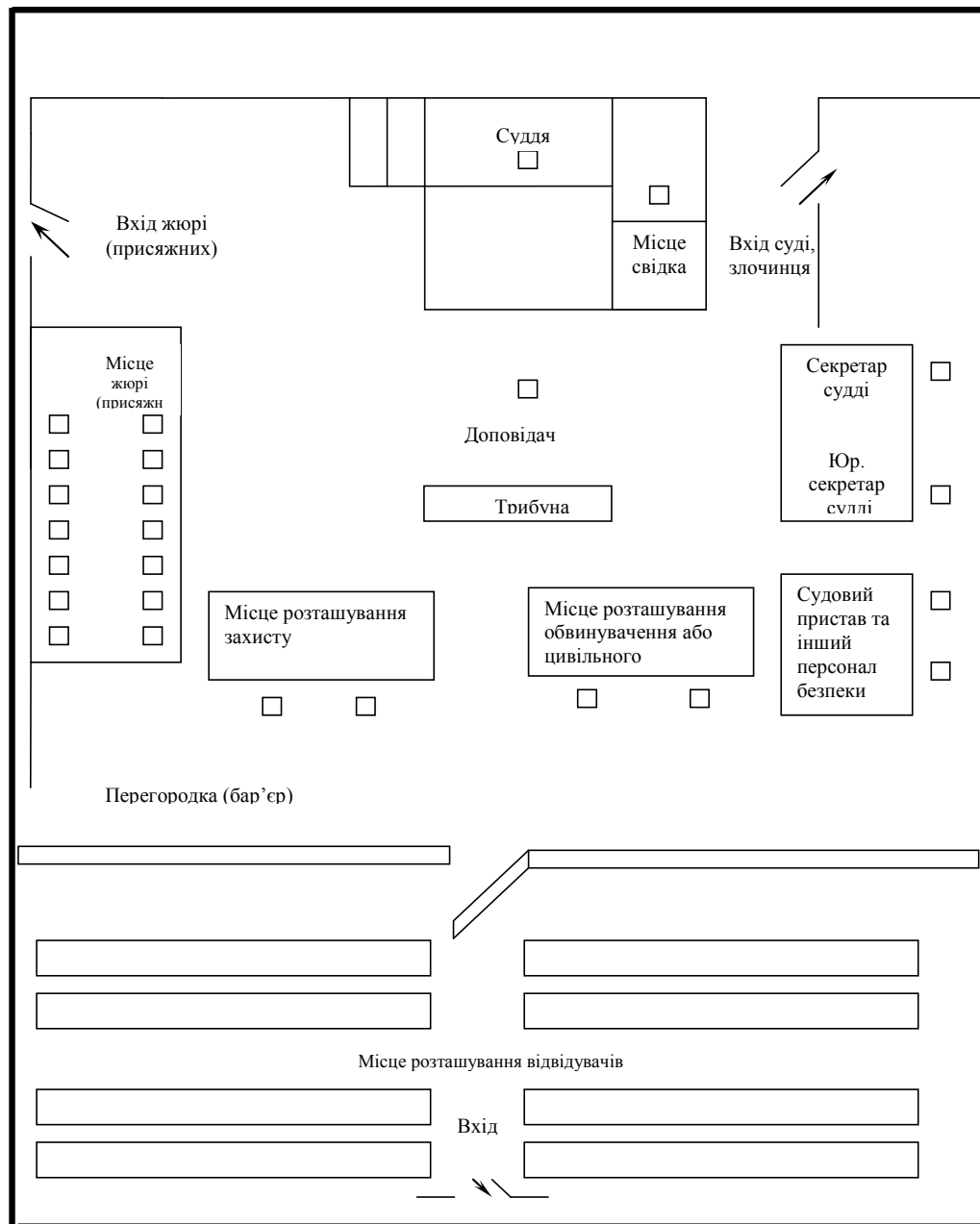
Додаток Г

Схема федеральної судової системи штатів та їх ієрархія

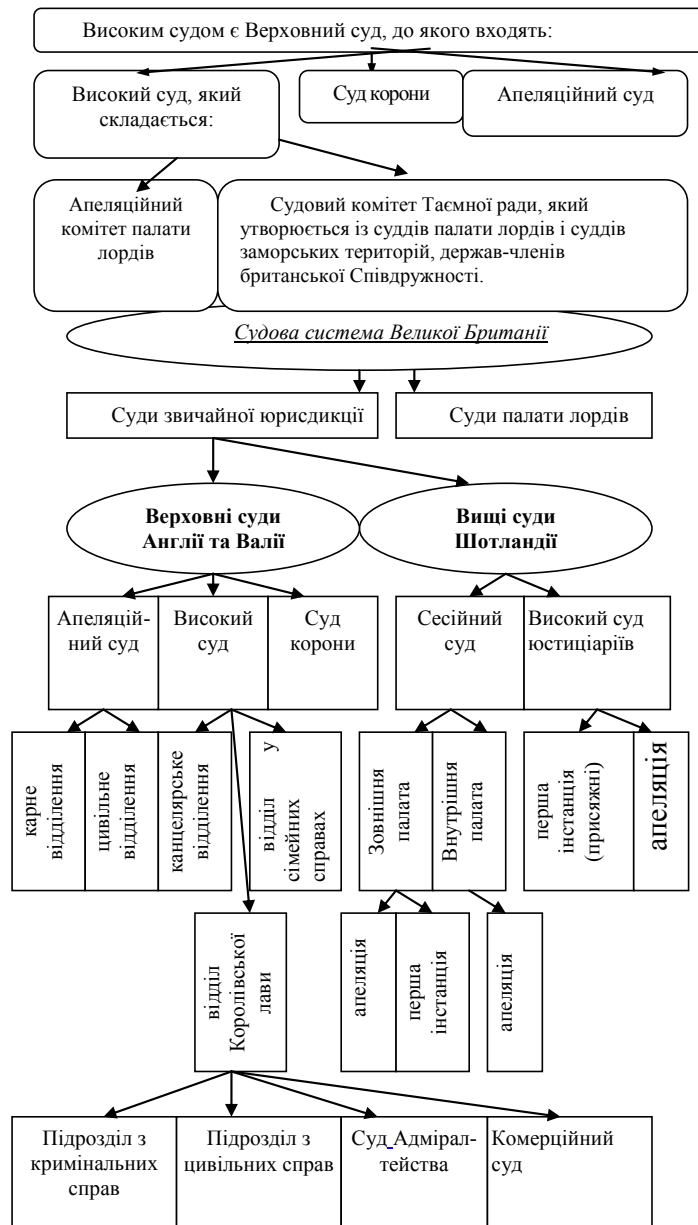

Додаток Д

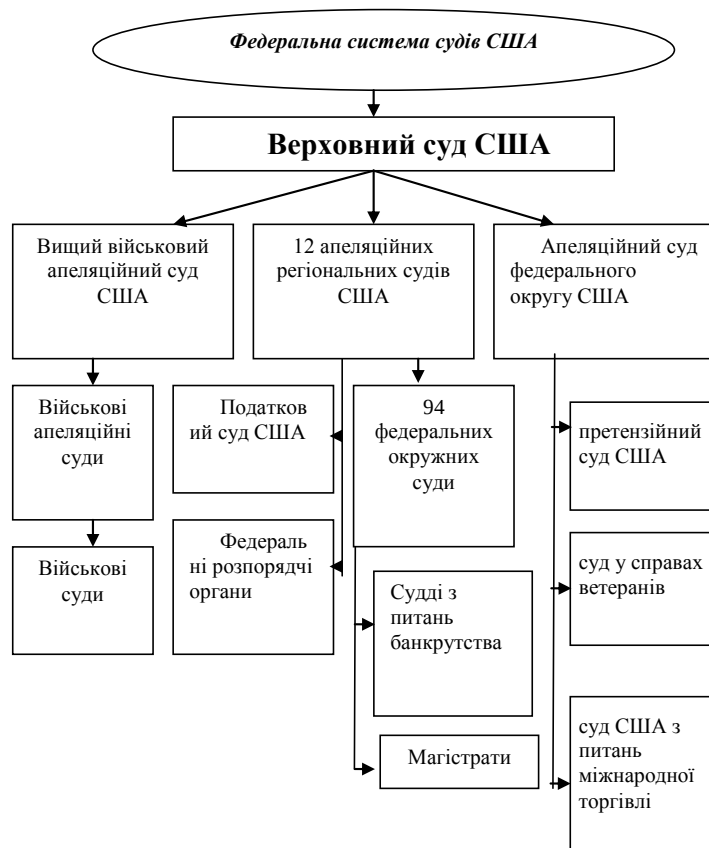
Типовий зал суду

Додаток Є

Додаток Ж

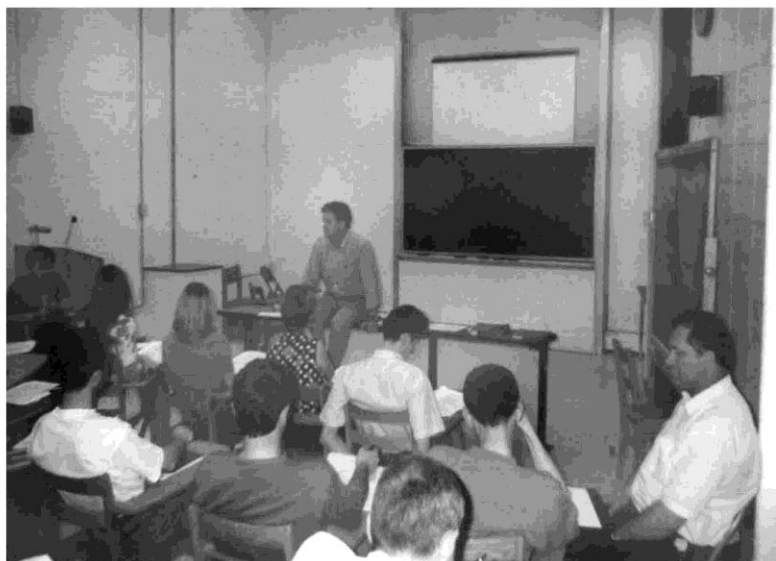

Додаток 3

Прибуття делегації з Тернополя і Чернівців до Делеверського університету. Зустріч з керівником стажування професором Крисом Вулфом.

Лекція проф. Криса Вулфа у Делеверському університеті з групою “правознавців” з України, травень 2000 р.

Свято приїзду студентів з України. В центрі докт-права Ольга Рибаків і професор Крис Вулф.

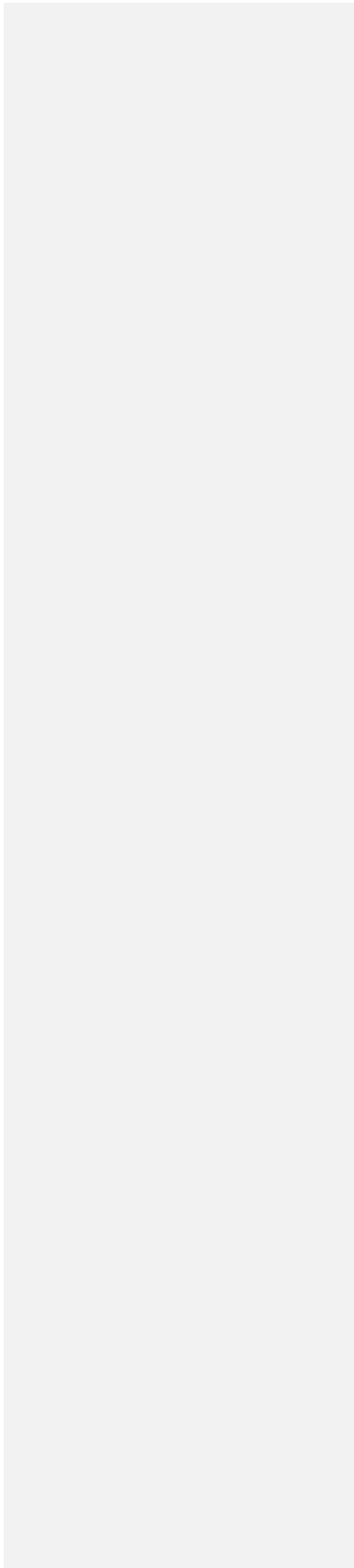
Відвідини учасниками стажування Верховного Суду США, травень 2000 р.

Автор в оточенні своїх гостинних господарів
квартири Арта і Хільди

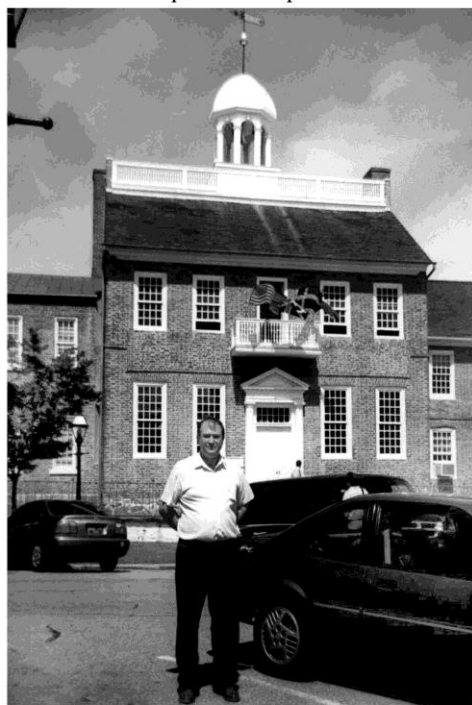

Будинок американської сім'ї, містера Арта і Місіс Хільди Мортесів,
яка прийняла українських студентів на час стажування, травень
2000р.

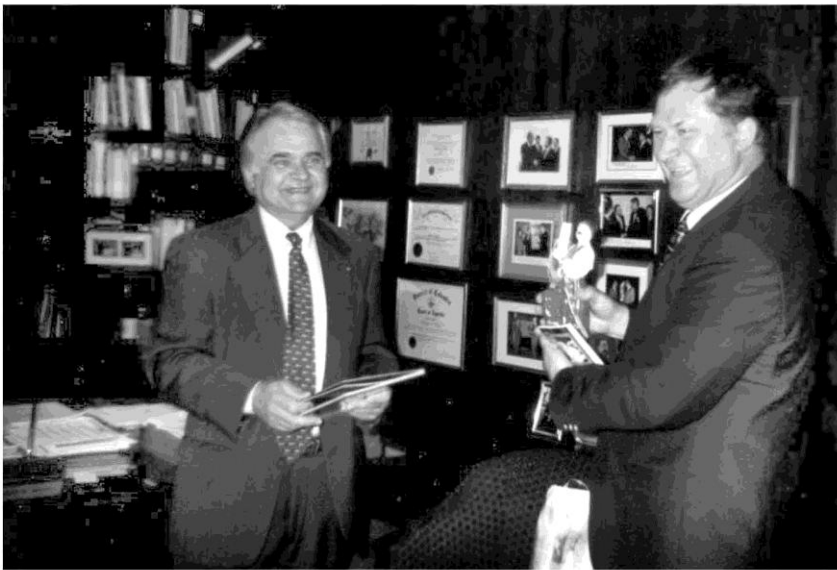
Національна бібліотека США в якій міститься
більше 1 млн. книг з усієї планети,
травень 2000 р.

Будинок в якому перебував перший уряд США

Екскурсія українських юристів до Кангресу США. На фото Капітолій, травень 2000р.

Українські студенти у кабінеті (офісі) федерального судді п. Богдана Футя.

Українські юристи з Тернополя біля Військового відомства - Пентагону

Балтимор. Проф. Крис Вулф і Ольга Рибаків під час екскурсії до дельфінарію.

Екскурсія до Нью-Йорку, США травень 2000 р. Українські юристи
Тернопільська група.

Екскурсія до Музею, (Пам'ятника) 3-му президенту США
Томасу Джефферсону, травень 2000 р.

Скульптура, що символізує світову ядерну небезпеку. США територія ООН,
травень 2000 р.

Фреска в приміщенні ООН з надписом
(Чини завжди з іншими так як би хотів, щоб чинили з тобою),
травень Нью-Йорк 2000 р.

Відвідини статуї Свободи, національного символу
США, травень 2000 р.

Зміст

<u>ВСТУПНЕ СЛОВО</u>	<u>3</u>
<u>Розділ 1. Загальна характеристика і значимість правових систем сучасності</u>	<u>9</u>
<u>1.1 Значимість категорії “правова система”</u>	<u>9</u>
<u>1.2. Загальна характеристика правових систем</u>	<u>18</u>
<u>Розділ 2. Передумови виникнення американської правової системи</u>	<u>38</u>
<u>2.1. Розвиток і становлення англійської правової системи. Основні риси англо-американської сім’ї правових систем</u>	<u>38</u>
<u>2.2. Становлення правової системи Сполучених Штатів Америки</u>	<u>53</u>
<u>2.3. Спільне і загальне у правових системах, що входять у англо-американську правову сім’ю</u>	<u>57</u>
<u>Розділ 3. Основні риси правової системи США (джерела права, принцип федералізму в правовій системі, правові комплекси, адвокатура, правозастосовчі установи, правова освіта)</u>	<u>64</u>
<u>3.1. Америка очима гостя</u>	<u>64</u>
<u>3.2. Особливості розвитку правової системи США</u>	<u>69</u>
<u>3.3. Загальна характеристика правової системи США</u>	<u>77</u>
<u>3.4. Судова влада США</u>	<u>98</u>
<u>Використані джерела</u>	<u>115</u>
<u>Додатки</u>	<u>126</u>